

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

**Всеукраїнська науково-методична конференція
«МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2015:
ДОСВІД ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ: ГЛОБАЛЬНИЙ, НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ»**

*присвячена 20-й річниці заснування
Чорноморського державного університету
імені Петра Могили*

Збірник тез

Том 3

**У рамках тижня науки
12–20 листопада 2015 р.**

Миколаїв – 2015

Всеукраїнська науково-методична конференція
«Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : [збірник тез]. – Том 3. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – 104 с.

У збірнику тез містяться матеріали доповідей учасників Всеукраїнської науково-методичної конференції «Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти».

Науці належить вирішальна роль у піднесенні та розбудові держави. Цілеспрямована діяльність тисяч науковців і дослідників України забезпечує створення визнаних у світі наукових шкіл, високотехнологічних розробок та сучасної системи підготовки кадрів.

У Чорноморському державному університеті імені Петра Могили 12–20 листопада 2015 року проходило 18-та щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція **«Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»**, яку традиційно присвячено **Всесвітньому дню науки й Міжнародному дню студента**.

Приємно також відзначити, що в січні 2016 року Чорноморський державний університет імені Петра Могили відзначає 20-річчя з дня заснування. Напередодні ювілею університету науковці широко оприлюднюють результати розвитку наукової думки в першому на Миколаївщині україномовному університеті. Більшість учасників конференції «Могилянські читання – 2015» є викладачами, аспірантами, магістрантами Чорноморського державного університету імені Петра Могили, дослідження яких виконано також в університетських аудиторіях, лабораторіях, центрах. Адміністрацією та оргкомітетом конференції підтримується ідея викладачів присвятити науковий захід до 20-річчя Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Шановні науковці, щиро бажаємо Вам міцного здоров'я, щастя, творчої наснаги й непересічних успіхів у науковій діяльності в ім'я процвітання Чорноморського державного університету імені Петра Могили та задля добробуту українського народу, міста Миколаїв і всієї України.

*Ректорат університету
Організаційний комітет конференції*

СЕКЦІЯ: СУСПІЛЬНІ НАУКИ

ПІДСЕКЦІЯ: Соціальні процеси в умовах суспільних трансформацій

УДК 316.32

Мейжис І. А.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД У СОЦІОЛОГІЇ

Соціокультурна парадигма з кінця ХХ ст. стала одним із найбільш впливових і плідних методологічних підходів у дослідженнях сучасного соціуму. Це пов'язано, перш за все, із посиленням ролі культури в житті постіндустріального та постмодерного суспільства, для яких американський соціолог Р. Флоріда запропонував назву «креативне суспільство». Незважаючи на складність соціального й політичного життя в Україні, які зумовлені військовими діями на Сході країни, усі ми є свідками народження паростків нової цивілізації та її соціокультурних засад – системи нових цінностей, нових програм культури буття для відродженого українського соціуму.

Протягом ХХ ст. суспільство, згідно з теорією відомого американського соціолога Т. Парсонса, розглядалось передусім як соціальна структура. Але вже на II Всеукраїнській соціологічній конференції «Проблеми соціологічної теорії» (2002) С. Макеєв відмітив, що, починаючи з 90-х рр., «з абсолютним статусом «структури» було покінчено: «культура» – це перспектива, поняття, принцип пояснення, який змінив фокус соціологічних концептуалізацій, образів та інтуїції про суспільство». Такі теоретичні зміни висунули на перший план принцип розгляду стану суспільства насамперед через його культуру. На жаль, конкретних соціокультурних досліджень у сучасній українській соціології все ще замало. Це пов'язано, з одного боку, із тим, що культура – це «цілісний стиль життя людей, соціальний спадок, який індивід отримує від своєї групи, перелік поведінкових і регулятивних моделей» (К. Клакхон), які в наш час досить швидко змінюються, але складно піддаються дослідженню, а з іншого – зі складністю поняття, яке підлягає аналізу через визначення певних критеріїв. Тому одним із найважливіших завдань соціокультурного підходу в соціології є необхідність виокремити ті сторони соціального життя індивіда та його

груп належності (школа, родина, армія, церква тощо), у яких такі зміни, по-перше, найбільш відчутні, а по друге, піддаються вимірюванню й порівнянню.

Найважливішим моментом української сучасності є фактично «останній акт» урбанізації, який суттєво впливає на соціокультурні процеси у творенні нового суспільства. Протягом ХХ ст. співвідношення сільського й міського населення неухильно змінювалось у бік зростання городян. У 2014 р. в Україні, згідно зі статистичними даними, кількість міського населення перетнула 70 % бар'єр і продовжує збільшуватись. Ці процеси мають свої особливості, порівняно з процесами швидкої урбанізації України в 30-ті рр. й від початку 60-х рр. ХХ ст., які були спричинені швидким зростанням кількості підприємств важкої та легкої промисловості, що забезпечувало людей роботою, а згодом і постійним житлом у місті. В умовах високого рівня безробіття початку ХХІ ст. всі процеси урбанізації відбуваються значно складніше, хоча нові городяни засвоюють міський стиль життя та його соціокультурні норми швидше, ніж на попередніх етапах. Особливість процесу урбанізації початку ХХІ ст. пов'язана з достатньо високим відсотком тих, хто стає городянином за рахунок навчання у вишах.

Тому для соціології найважливішими питаннями соціокультурних досліджень сучасності є такі:

I – вивчення поведінкових моделей «нових городян» у побутових практиках і споживанні культурних надбань міста;

II – особливості взаємин містян як із людьми, рівними за статусом, так і в ділових, ієрархічних відносинах; спеціальної уваги потребують батьківські паттерни поведінки, а також особливості спілкування дорослих і дітей у школі;

III – культура повсякденного життя й культура побутових практик;

IV – поведінкові особливості споживання в області міської культури як альтруїстичної, некорисливої діяльності, пов'язаної з особистими інтересами людей;

V – організація взаємодії в структурах міської влади.

Отже, соціокультурний підхід у соціології має своїм завданням відстежити характер соціальних та культурних змін у соціальній поведінці членів міських громад, що відбуваються в українському суспільстві початку ХХІ ст., а також сформулювати на основі результатів їх вивчення завдання, що стоять перед міськими громадами у зв'язку з потребами модернізації українського суспільства.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ДІАЛОГ КУЛЬТУР: СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ СЕЙЛИ БЕНХАБІБ

Реальність формування полікультурного стану суспільства вимагає теоретичного осмислення. Відповідно до суспільних змін формуються нові теоретичні концепції, що дозволяють наблизитися до розуміння нової соціальної ситуації. Однією з таких є концепція мультикультуралізму, яка пропонує прийняття нового мультикультурного стану соціуму й теоретично обґрунтовує практику неномінального, а фактичного зрівняння всіх існуючих у суспільстві культур. У цьому контексті викликає зацікавлення концепція мультикультуралізму відомої сучасної американської дослідниці Сейли Бенхабіб, у долі якої переплелися культури Сходу й Заходу, Європи та Америки.

Найбільш повний і систематизований виклад концепції мультикультуралізму та проблем, які пов'язані з її реалізацією в сучасних західних суспільствах, здійснено вченою в її книзі «Домагання культури. Рівність і різноманітність у глобальну еру», де, спираючись на розгляд існуючих у різних країнах форм взаємодії традицій і норм, звичаїв і права, автор намагається вирішити питання про те, якою мірою і яким чином можливо поєднати домагання культур на збереження своєї самобутності, що висувають прибічники мультикультуралізму, з основоположними ліберальними цінностями західної демократії – свободою та рівністю всіх громадян.

В основу соціологічної концепції мультикультуралізму Сейли Бенхабіб покладено ідею комплексного культурного діалогу, що базується «не на візуальній, а на звуковій метафорі». Тобто, виходячи з позицій соціологічного конструктивізму, людські культури вчена розглядає як «постійне створення, зміну та обговорення уявних кордонів між «ми» та «вони», «нами» й «іншими», де «інший» завжди всередині нас, він один із нас. Проте індивіди та групи, змагаючись за повагу до себе, усвідомлення самоцінності, свободи та рівності, прагнуть водночас зберегти відчуття своєї самобутності. І дуже складно погодитися з існуванням «іншого», який дуже відрізняється від нас, одночасно визнаючи його людську рівність та гідність. Тому, на переконання Сейли Бенхабіб, завдання досягнення демократичної рівності полягає у створенні неупереджених інститутів у публічній сфері та громадянському суспільстві, де подібна боротьба за визнання культурних відмінностей і захисту культурних наративів могли б відбуватися без будь-якого домінування.

У цьому контексті важливого значення набуває проблема інституціоналізації культур, яка постає одним із найбільш небезпечних, але, водночас одним із найбільш динамічних соціальних процесів сучасності. Небезпека цього феномену полягає насамперед у тому, що в міру набуття політичного вираження та інституційної форми, культури ніби зосереджуються на власній цілісності, спираючись не на самоідентифікацію індивіда, а на його початкову приналежність до тієї чи іншої групи. Однак у такій ситуації виявляється, що представники культурних груп виступають за яесь «визнання» аж ніяк не на основі власного вибору: вони вимагають тих чи інших прав не в силу своїх особливостей як особистостей, а в силу несхожості їхньої культури на культуру більшості. Такий підхід також ставить на порядок денний проблему мультикультуралізму, суть якого полягає в підміні особистої ідентичності груповою та у виникненні в демократичних західних суспільствах якісно нових політичних груп, які базують свої політичні домагання на культурній відокремленості їхніх членів. Відтак мультикультуралізм виявляється, по-перше, у спробах обґрунтувати вимоги тих чи інших груп не їхніми індивідуальними рисами, а статусом членів цих спільнот; по-друге, у прагненні зробити ту чи іншу культурну ідентичність групи підставою для висунення різноманітних політичних та економічних вимог. Тому Сейла Бенхабіб намагається довести неприпустимість нехтування принципами лібералізму й демократії задля інтересів специфічних релігійних, етнічних і культурних спільнот.

Отже, узагальнюючи та дещо спрощуючи таку позицію Сейли Бенхабіб, можна сказати, що розвиток культури в напрямі її поглиблення призводить до активізації міжкультурної взаємодії, тоді як її розвиток у бік інституціоналізації майже неминуче породжує конфлікти, зумовлені культурними відмінностями. Цей висновок є надзвичайно важливим у сучасних умовах, коли в силу об'єктивних причин взаємодії між представниками різних культур стають дедалі інтенсивнішими; твердження єдності людства й формулювання універсальних загальнолюдських принципів виявляються тому виключно актуальними завданнями. Реальне зіткнення між різними культурами створює не тільки співтовариство обговорення, але й співтовариство взаємозалежності.

Отже, завершуючи короткий аналіз концепції діалогічного мультикультуралізму Сейли Бенхабіб, слід відмітити, що вчена переконливо намагається довести ідею необхідності формування мультикультуралізму через діалог, консенсус і згоду як у політичній, так і в публічній цивільній сферах, де головним актором постає не соціальна чи культурна група, а насамперед людина, особистість.

УДК 316.334.2.+336.777

*Коробов В. К., Владімірова Л. А.,
Коробов П. В.*

**ФАКТОРИ РАЦІОНАЛЬНІСТІ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ:
ДЕФЦИТ ДОХОДІВ, ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА
ПРИЙНЯТНИХ УМОВ КРЕДИТУВАННЯ**

Усебічне реформування й модернізація українського суспільства передбачає інтенсивні пошуки тригерів економічного й соціального зростання. У контексті реформ вагомим значення набуває формування сучасної фінансової культури населення, поширення сучасних моделей фінансової поведінки й оптимізація політики банків. Зокрема, значну наукову та практичну актуальність мають кредитні практики сучасних українців, особливості стереотипів кредитної свідомості та кредитної поведінки. Під кредитною свідомістю ми розуміємо громадські уявлення про кредити й кредитні відносини, а кредитна поведінка – це сукупність рішень і дій, спрямованих на залучення фінансових ресурсів домогосподарством, фізичною особою – суб'єктом економічних відносин.

Ключовою науковою проблемою, на наш погляд, у цьому контексті є врівноваження та дослідження домінуючих факторів кредитної поведінки: соціокультурних, соціально-психологічних і ситуаційних, соціально-економічних.

Аналіз результатів соціологічного дослідження, проведеного авторами 2015 р. в Херсонській області, показує, що понад 83 % опитаних не планують найближчим часом брати кредити¹. Така установка споживачів не є сприятливою для економічного зростання. Причини такого негативно налаштування до кредитів, які найчастіше називають самі опитані, такі: «немає необхідності в кредиті» – 38,6 %; «висока процентна ставка» – 31,5 %; «низький рівень поточного прибутку» – 22,9 %; «боїмося, що не зможемо повернути кредит вчасно» – 19,1 % (див. табл. 1). Відповідь «принципово не беру в борг» обрали лише 8,5 % респондентів, інші варіанти відповіді свідчать про домінування раціональної моделі кредитної поведінки, хоча мова йде про негативну поведінку.

Таблиця 1

Відповіді на запитання «Чому Ви не плануєте або сумніваєтесь брати кредит?» (у % до тих, хто відповів) Масив: усі опитані (N = 800)

Варіант відповіді	%
Немає необхідності брати кредит	38,6
Висока процентна ставка	31,5
Низький рівень поточного доходу	22,9
Побоюємось, що не зможемо повернути кредит вчасно	19,1

Можемо взяти в борг у друзів, родичів чи знайомих	17
Принципово не беремо гроші в борг	8,5
Відсутність можливості внести заставу	3,3
Немає достатньої інформації про кредитування населення	2,4
Відсутність поручителів, які відповідають вимогам банку	1,8
Негативний досвід взаємодії з кредитною установою	1,2
Інше	0,8
Не змогли відповісти	5

Причинами, які стримують респондентів від активної кредитної поведінки, є низький рівень їхніх доходів, неприйнятні процентні ставки банків і неготовність до обслуговування кредиту з боку самих громадян (не знають, не вміють, побоюються).

Примітки:

1. Дослідження проведено в Херсонській області соціологічним центром Ukrainian Social Research Group, (керівник – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили Коробов В. К.) у період з 1 до 13 липня 2014 р. Генеральна сукупність – дорослі жителі Херсонської області, старші від 18 років. У цьому дослідженні використано двохступеневу вибірку (N = 800) із використанням схем систематичного й випадкового відбору. Розрахунок вибірки виконано з урахуванням соціально-демографічних параметрів генеральної сукупності на основі статистичних даних. Статистична похибка вибірки не перевищує 2,5 %. Опитування проведено в чотирьох містах, трьох селищах і 19 селах. Метод збору інформації – стандартизоване інтерв'ю face-to-face за місцем проживання.

УДК 316.653

Дрожанова О. М.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Соціальний інститут передбачає систему відносин, які мають стійкий, гарантований від випадковостей, самовідновлюваний характер. Щодо громадської думки йдеться про те, що в суспільстві склався та стабільно функціонує особливий механізм реагування на соціально значущі проблеми шляхом висловлювання щодо них суджень зацікавленими групами населення. Така реакція громадян має не випадковий характер, а є постійно діючим фактором суспільного життя. Функціонування громадської думки як соціального інституту означає, що вона діє як свого роду «соціальна влада», тобто влада, здатна підкорювати собі поведінку суб'єктів соціальної взаємодії. Очевидно, що це можливо лише там, де, по-перше, існує громадянське суспільство, вільне від диктату політичної влади, і, по-друге, де влада зважає на позицію сус-

пільства. У цьому сенсі говориться про громадську думку як про інститут громадянського суспільства.

Соціологічний підхід до вивчення громадської думки як соціального інституту спирається на категорію діяльності, оскільки, як відомо, соціальний інститут є формою організації певної сфери діяльності. Для громадської думки як соціального інституту з усього розмаїття видів людської діяльності ключовою є оцінна діяльність. Людина є оцінювальною істотою, і цю її властивість не можна усунути. Є окремі оцінки чогось або когось, а є колективні оцінки – те, що називають репутацією, престижем, ім'ям. Кожен із нас рано чи пізно стикається з подібним судженням про себе, неважливо – позитивним (і тоді це додаткова преференція) чи негативним (що стає додатковою перешкодою). У будь-якому випадку таке сумісне оцінне судження з боку оточуючих є неминучим, і наші реакції на нього – обурення чи задоволення – не мають суттєвого значення. Георг Гегель точно висловив цю думку: «Публічну думку не можна ані поважати, ані зневажати, але її потрібно враховувати».

До того ж, будучи первісно духовно-психологічним утворенням, громадська думка пов'язує масову свідомість із масовою поведінкою, стає спонукальним чинником, штовхає людей на певні дії, кроки, практичні вчинки і, таким чином, на виході з духовного явища перетворюється в духовно-практичне. І вже в такій цілковито особливій якості – як певна віртуальна сила, яка примушує, нав'язує, спрямовує, – громадська думка і є соціальним інститутом. Здатність громадської думки впливати на практичну діяльність робить її могутнім інструментом впливу на політичні та економічні рішення влади. Під тиском громадської думки політики йдуть у відставку, парламенти ухвалюють закони, уряди зупиняють реформи, роботодавці поступаються вимогам профспілок і т. д. Реальність інституту громадської думки як специфічної суспільної сили є беззаперечною.

За визначенням, інститут громадської думки – це сукупність ролей і статусів, що забезпечують включення масових зацікавлених оцінних суджень та зумовлених ними вольових проявів у процесі соціальної регуляції, а також спосіб закріплення специфічних видів діяльності, пов'язаних із виконанням цього завдання. Як соціальний інститут, громадська думка: 1) забезпечує включення масової оцінно-практичної діяльності в процесі соціальної регуляції, зокрема в процесі здійснення влади в суспільстві; 2) завдяки публічному характеру відіграє особливу роль, образно кажучи, роль рупора в суспільній системі – багато дослідників вважають можливість публічного висловлення масових думок (через ЗМІ, збори, акції, маніфестації тощо) базовою властивістю громадянського суспільства; 3) здатна функціонувати в усіх сферах суспільства, тобто є універсальним соціальним інститутом.

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Професіоналізацію соціологічної діяльності слід розглядати як процес поступового формування основних ознак професії, які характеризують соціологію як спеціалізований різновид занять із визначеним змістом та полягають в актуалізації суспільної потреби в професійній соціологічній підтримці населення; формуванні соціально-професійної групи фахівців-соціологів і створенні мережі навчальних закладів, у яких відбувається освітня підготовка таких спеціалістів; визначенні та обґрунтуванні кола професійних завдань, що постають перед соціологами; утворенні нового типу закладів, що створюють робочі місця для соціологів, та норм, які регламентують їхню діяльність; виникненні спеціального наукового знання, що пропонує теоретичне обґрунтування практичної діяльності в галузі соціології.

Дискусія щодо професіоналізації сучасної вітчизняної соціології розгортається навколо питання про співвідношення теорії й практики в навчальному процесі, адже достеменно відомо, що навчання повинно давати теоретичну базу, яка буде ефективно конвертуватись у практичні навички задля забезпечення конкурентної позиції соціологів-професіоналів на ринку праці. Така професіональна модель є ефективною лише за умов організаційно-правового закріплення та громадського визнання соціології як галузі наукового знання, оскільки її професіоналізація тісно пов'язана з інституціоналізацією.

З середини 1990-х рр. регіональні соціологічні школи отримали значні можливості для творчого зростання, що дозволило створити мережеву структуру розвитку соціології. Проте це не гарантувало автоматичного розвитку науки, цей процес, скоріше за все, залежав від активності самих соціологів, про що свідчать яскраві приклади появи нових імен. З огляду на процес професіоналізації, суттєвим недоліком діяльності соціологічних осередків є хибне розуміння свободи наукових досліджень і викладання без внутрішнього прив'язування до професійних стандартів. Нормою став факт вираження індивідуального розуміння соціології за відсутності досвіду й визнання з боку професійного товариства, освітній стандарт із соціології перетворився на фантом, провідною причиною цього є відсутність тривалих традицій викладання соціологічної науки. Перші спроби вирішення цієї проблеми здійснили саме представники української професійної соціологіч-

ної спільноти, які, намагаючись узгодити загальні змістовні принципи викладання соціології, запропонували регламентований перелік навчальних дисциплін циклу професійної підготовки для студентів-соціологів.

Процес професіоналізації соціології спричинив появу нового культурного середовища, у межах якого українські соціологи отримали можливість розв'язувати спеціалізовані завдання, здійснювати пошуки й вивчати концептуальні, методологічні, емпіричні соціальні проблеми. Одночасно сформувався образ української соціології, зусилля якої спрямовані на підвищення соціологічної культури суспільства, стимулювання його до самопізнання й саморегулювання як системи.

Фахівці-соціологи повинні повністю усвідомити свою відповідальність перед сучасним суспільством, перш за все, зважаючи, на масштабну комерціалізацію соціологічної науки, що часто призводить до викривлення соціологічної інформації, породжує кон'юнктурні дослідження, призводить до відриву від академічної науки й науки ВНЗ. Як результат руйнування соціологічних структур і організацій, політична заангажованість, депрофесіоналізація соціологічної науки. В умовах, що склались, особливо важливим є питання консолідації соціологів, систематичності в обміні інформацією й публікаціями, підвищення рівня соціологічної культури суспільства. Для подолання наявних проблем, з одного боку, необхідно створити низку постійно діючих організаційних структур, налагодити співробітництво з міжнародним соціологічним товариством, удосконалити законодавчу базу для регламентації діяльності неурядових дослідницьких центрів та налагодження співпраці з державними органами влади, реформувати державні освітні стандарти з соціології для різних профілів, рівнів кваліфікації й сформувати сучасні механізми їх використання, розробити цільові програми масової соціологічної просвіти, відновити статус соціології як обов'язкової дисципліни у ВНЗ країни, провести експертизу якості й форм організації соціологічної освіти, налагодити механізми контролю дотримання норм та стандартів корпоративної соціологічної етики.

З іншого боку, необхідно починати підготовку нового покоління фахівців-соціологів з активізації процесів професійного та особистісного розвитку студентів, їхньої професіоналізації й соціалізації після закінчення ВНЗ. Перш за все, шляхом підкріплення професійної мотивації, що забезпечує формування освітніх, професійних й особистісних ціннісних орієнтацій. Оскільки саме професійна мотивація як провідна складова мотиваційної сфери студентів визначає не лише правильність вибору професійного шляху й продуктивність трудової діяльності, ступінь задоволеності результатами своєї праці, але й успішність професійного становлення в майбутньому. А це вкрай важливо, зважаючи

на те, що представники нової генерації української соціології повинні мислити концептуально глибоко, розробляти нові методологічні підходи, повсякчас демонструвати зацікавленість у розвитку вітчизняної соціологічної науки, розбудові дослідницької інфраструктури країни, становленні громадянського суспільства.

УДК 316.342.4:331(477)

Фесенко А. М.

БІДНІСТЬ ПРАЦЮЮЧОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

В Україні затяжна суспільно-політична криза та слабкокеровані ринкові трансформації двох із половиною пострадянських десятиліть негативно вплинули на рівень та якість життя типової української родини. Вимушена неповна зайнятість, криза неплатежів, низькі стандарти оплати праці та загальна недосконалість соціальної політики призвели до погіршення рівня життя значної кількості українців. Чимало людей виявилися обмеженими у своєму доступі до базових ресурсів життєдіяльності, унаслідок чого мають місце: хронічне недоїдання, зростання захворюваності й смертності, зменшення тривалості життя, скорочення доступу до освіти, медичного обслуговування, культурних цінностей тощо. Протягом усього пореформеного періоду вкрай гостро постає питання низького рівня оплати найманої праці. Не випадково на пострадянських теренах з'явилося поняття «нові бідні», яким позначають цілі категорії працівників, соціальний статус яких в умовах здорового суспільства дозволяв би кваліфікувати їх як представників середнього класу, проте в умовах панування моделі дешевої робочої сили вони стали носіями бідності навіть за умов роботи в режимі повної зайнятості та своєчасної виплати заробітної плати. За дослідженнями науковців, викладеними в монографії «Рівень життя населення України» Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за редакцією Л. М. Черенько, на сьогодні в Україні від 80,0 до 85,0 % бідних – це домогосподарства, у яких проживає хоча б одна працююча особа.

У цілому феномен української бідності, як відзначає Е. М. Лібанова, має низку специфічних особливостей, зокрема: 1) низький рівень життя населення в цілому; 2) психологічне неприйняття економічної нерівності; 3) вкрай висока питома вага людей, котрі вважають себе бідними; 4) поширеність бідності серед працюючого населення. Учена наголошує на тому, що збідніння досить широких верств суспільства розвивалось на тлі формування нечисельного класу багатіїв, на тому,

що бідними стали люди, які свого часу чесно працювали й продовжують працювати, дотримуючись законів держави, і, нарешті, на тому, що бідність працюючого населення є свідченням істотної деформованості системи оплати праці.

Головною специфічною ознакою ситуації в Україні треба вважати бідність працюючого населення як наслідок низьких стандартів оплати найманої праці, відтак зайнятість абсолютно не захищає від бідності. Як результат, українські працівники, маючи навіть стабільне джерело трудового доходу, за умов низьких стандартів оплати праці фактично позбавлені можливості вести повноцінне життя, тоді як рівень життя працюючого населення безпосередньо залежить від рівня оплати праці. Зокрема, саме на заробітну плату в розвинених країнах припадає до 70 % доходів працюючих. Натомість, якщо в Україні 1990 р. частка оплати праці у ВВП становила 53,1 %, то 2009 р. – лише 33 %. У грошових доходах населення питома вага оплати праці зменшилась із 71 до 42,4 %, при тому, що сам розмір грошових доходів суттєво скоротився.

Україна відхиляється від соціальних стандартів ЄС у гірший бік: а) за рівнем заробітної плати: як зазначалося, вона в Україні в 25 разів менша; б) за різницею в доходах найбагатших і найбідніших верств населення (коефіцієнт Джині) – він в Україні у 1,5–3,1 рази більший; в) за загальним рівнем бідності – він в Україні в 1,9–2,8 рази більший. Як відзначає перший заступник Голови Федерації профспілок України Г. Осовий, в Україні рівень бідності перевищує європейські критерії в 1,9–2,8 рази. І це не в останню чергу через низький рівень оплати праці: так, за рівнем погодинної оплати праці Україна, за підсумками обстеження 2004 р., посіла передостаннє місце серед 46 країн, де проводилося таке обстеження; унаслідок цього й має місце 25-разовий розрив зі стандартами ЄС. Головними причинами виникнення та поширення бідності серед працюючого населення в пострадянській Україні слід вважати: а) зменшення рівня зайнятості населення та зростання рівня безробіття; б) заборгованість та низький рівень оплати праці й соціальних виплат.

Загалом можна констатувати той факт, що в пострадянській Україні склалася соціально-економічна модель дешевої робочої сили, та, як наслідок, має місце хронічна структурна бідність працюючого населення. Варто підкреслити, що модель дешевої робочої сили сприяє утворенню соціально-економічного устрою, характерного для країн «третього світу», яким в умовах глобалізації апіорі відводиться роль світової периферії, нездатної до самостійного прогресивного розвитку (не говорячи вже про інноваційні прориви та постіндустріальну економіку).

Головними причинами виникнення та поширення такої бідності є:

- виникнення необґрунтованої нерівності в доходах населення та засобах їх здобуття;
- зменшення рівня зайнятості економічно активного населення, зростання рівня безробіття;
- заборгованість із виплати заробітної плати та її низький рівень, насамперед у її реальному секторі економіки;
- заниженість відповідних державних соціальних стандартів та гарантій.

З економіко-демографічної точки зору, головним підсумком такого стану найманої праці та її носіїв слід вважати швидкоплинну деградацію трудових ресурсів України як у кількісному (демографічні втрати), так і в якісному вимірі (декваліфікація, демотивація, «вимивання» тощо). У соціокультурному плані з цього випливають руйнування трудових цінностей, занепад трудової культури й демотивація праці, що охоплює передусім підростаюче покоління: цінність праці як способу життєдіяльності відштовхується на узбіччя. Отже, бідність працюючих, що різко контрастує з нетрудовим багатством темного походження окремих категорій, є не лише розбазарюванням ресурсів країни, але й найсильнішим демотиватором трудового способу життя як такого. Причому ці процеси вже набули ознак незворотності.

Головним є те, що Україна повинна доктринально відмовитися від моделі дешевої робочої сили. Це передусім і виражатиметься в закріпленні на нормативному рівні, у тому числі на рівні державних соціальних стандартів та норм, колективних угод, соціально прийнятних параметрів у сфері оплати праці.

УДК 316.7

Іванова І. Ф.

МОВА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ

Мовне питання протягом усього періоду існування незалежної Української держави було в центрі уваги науковців із різних галузей знань, включно з соціологією й, у першу чергу, соціологією культури. І це можна пояснити особливим значенням мови в системі культури. Вона дозволяє нагромаджувати та передавати культурні надбання від людини до людини. Значною мірою саме завдяки мові спільнота згуртовується, організовується, соціалізує своїх членів.

Актуальними проблемами для сучасних соціологічних досліджень, на думку автора, є феномен «багатомовності» сучасного суспільства та ролі мови як важливого чинника формування національної ідентичності етнічних груп, які проживають на території України, а також процеси виникнення, життєдіяльності та взаємопроникнення інших мовних форм, зокрема професійних мов, молодіжного сленгу та ін. Що стосується феномену «багатомовності», то мається на увазі той факт, що в Україні, поряд із державною українською мовою, дедалі більшого поширення в науці, бізнесі, поп-арті, ІТ-технологіях набуває англійська мова, для культових потреб в православних храмах московського патріархату використовується церковнослов'янська мова, не втрачають своїх позицій національні мови етнічних груп.

Серед соціологів сформувався дві крайні позиції в сприйнятті етнічної мови як елемента культури, засобу її творення й передачі. Частина авторів відстоює самоцінність мови як базового елемента національної культури, який не тільки забезпечує формування всього культурного комплексу, але й визначає його сутність. Інша група соціологів сприймає мову переважно як засіб передачі культури. При цьому вони відзначають, що втрата мови етнічною групою не припиняє функціонування національної культури, яка починає розвиватися на базі іншої мови.

Автор поділяє першу точку зору, що пов'язано з отриманими результатами теоретичного аналізу різних підходів до визначення сутності категорій «національна ідентичність» та «етнічна група» (відображено в окремій статті). Значення мови як формуючого елемента національної ідентичності відзначає представник вітчизняної наукової школи В. Б. Євтуха. За його твердженням, сукупність людей стає етнічною групою тоді, коли її члени ідентифікують себе один з одним чи ідентифікуються з іншими як цілісний організм на основі расових, культурних, мовних, економічних, релігійних, політичних маркерів. Представник західної наукової школи – доктор філософії Е. К. Асп – підкреслює, що етнічна група може бути ідентифікована лише в тому випадку, якщо її відмінні риси (мова, культура, раса) починають набувати соціального сенсу: з одного боку, оточуючі повинні ідентифікувати цю групу як етнічно особливу; з іншого боку, сама група повинна усвідомлювати свою специфічність та особливість.

Результати емпіричного дослідження національної ідентичності етнічних громад Миколаєва, проведеного в січні 2015 р., на перший погляд, підтвердили другу точку зору. На запитання: «Якою мовою Ви розмовляєте у повсякденному житті?» більшість опитаних членів національно-культурних товариств Миколаєва відповіли, що використо-

вують у побуті російську, українську та російську; менша частина – мови національних меншин. Але це можна пояснити, по-перше, тим, що 67 % респондентів народилися в Україні, по-друге, – особливостями мовної ситуації в регіоні (26 % опитаних проживають у Миколаєві від народження, 13 % – понад 30 років, 13 % – понад 40 років).

У січні 2016 р. в рамках соціологічного аналізу анархо-нігілістичних молодіжних субкультур планується дослідження молодіжного сленгу представників цих культур та його ролі в процесі ідентифікації юнаків і дівчат із цією молодіжною субкультурою.

УДК 141.7

Рожанська Н. В., Вольф О.-В. А.

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Проблему «соціальності простору» вперше поставив Г. Зіммель, який розумів зміст просторових форм як психологічну функцію. Його сучасник Е. Дюркгейм віддавав пріоритет колективному началу, у результаті чого втрачався зв'язок між фізичним та соціальним просторами, а відповідно, і зіммелівська диференціація соціального простору. Опозиція цих поглядів – особистісно-орієнтованого (у першому випадку) і соціально-орієнтованого (у другому) – простежується в розробці проблеми соціального простору аж до нашого часу.

Найяскравішими представниками першого напрямку стали О. Шпенглер і П. Слотердайк, у працях яких дається широка панорама розвитку соціально-культурних, політичних та економічних процесів різь призму простору. Поняття «соціальний простір» виникло в рамках другого – соціально-орієнтованого напрямку. Його ввів соціолог П. Сорокін для опису та аналізу соціальності простору.

П. Сорокін зробив великий внесок у теорію соціального простору. Він відрізняв його від геометричного простору і зводив його до народонаселення Землі, до системи соціальних відносин індивідів, груп, популяцій, що складають його координати. Якщо евклідовий простір є тривимірним, то соціальний – багатовимірним, тобто має понад три виміри. Учений розрізняв його горизонтальні й вертикальні (стратифікаційні) параметри.

Сьогодні найпопулярнішим дослідником соціального простору є соціолог П. Бурдьє, праці якого значною мірою задають загальний рівень розробки цієї сфери. П. Бурдьє створив одну з фундаментальних конструкцій соціального простору. Суспільство розглядається ним як багатовимірний простір, а соціологія являє собою соціальну тополо-

гію. У ній соціальний світ можна зобразити у формі багатовимірного простору. Структуру соціального простору становить «ансамбль» чотирьох «полів» практик: економічної, соціальної, культурної, політичної, що визначають його багатовимірність і пов'язані «габітусом». Боротьба за соціальний простір, за владу над ним зосереджується навколо відповідних чотирьох ресурсів як «капіталів»: економічного, соціального, культурного, політичного. Структура соціального простору визначається структурою розподілу капіталу та прибутку, специфічних для кожного окремого поля. Підхід П. Бурдьє, який у літературі визначають як «генетичний структуралізм», розвивають М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Н. Еліас та ін.

Поняття соціального простору отримало розвиток також у російській соціальній науці. Тут варто зазначити спеціалізацію підходів. В роботах В. О. Подороги, М. Б. Ямпольського, Є. В. Петровської, В. Г. Виноградського, Р. І. Епштейна, Н. Н. Козлової, Б. В. Маркова та ін. на перший план виводиться територіальна організація суспільства. А в роботах Г. Є. Зборовського, А. М. Лоя, Ю. О. Очкура, В. К. Потьомкіна, В. Г. Чернікова пріоритет віддається вихідній значущості суспільних відносин. При цьому автори, услід за П. Бурдьє, часто підкреслюють відсутність прямої кореляції між соціальною просторовістю та звичними уявленнями про фізичний простір.

Застосування просторового підходу до соціальної сфери знайшло своє відображення в дисертаційних роботах початку ХХІ ст. Загальна кількість кандидатських і докторських дисертацій (з філософії, соціології, філології, історії, культурології та політичних наук), у заголовки яких винесено поняття «соціальний простір», за період 2000–2010 рр. перевищує 300 одиниць.

О. Ф. Філіппов зробив глибокий аналіз різних теорій соціального простору та дійшов висновку, що потрібно розрізнити три аспекти в його розумінні:

1. Соціальний простір як простір взаємодії соціальних акторів. Береться до уваги значення близькості/віддаленості акторів один від одного для самого процесу взаємодії. Значення надається: а) тому, як дослідник бачить простір; б) яким є соціальне значення простору, що не рефлексується учасниками, але є принципово важливим для них; в) яке значення просторовим характеристикам взаємодії надають самі учасники: як простір усвідомлюється й обговорюється ними. 2. Соціальний простір як порядок соціальних позицій, метафоричний простір, структурований статусами соціальних акторів. 3. Простір як щось доступне для огляду, місце розташування тіл, вмістилище місць.

Однак тут очевидною стає необхідність дотримуватися єдиної позиції для послідовних міркувань: необхідно вирішити, що ж виступає відправною точкою – ситуація взаємодії або соціальна структура? Тобто що є важливішим для аналізу: система формальних статусних приписів або реальних взаємин між акторами? Інтерес і до того, і до іншого виправданий, але змішувати ці дві парадигми для однієї лінії міркувань не є конструктивним.

На тлі зростання інтересу до проблеми соціального простору і прагнення до підвищення теоретичного рівня досліджень не можна не відзначити, що в цій сфері зберігаються й інші серйозні проблеми. Активне використання поняття «соціальний простір» як соціальними філософами, так і соціологами породжує багатогранну смислову наповненість термінів і різний ступінь абстрагування, який ще більше посилюється відмінністю світоглядних позицій дослідників. Зокрема, досі не вдається задовільно інтерпретувати зв'язок між категоріями простору й соціального простору; при цьому остання найчастіше використовується як допоміжна конструкція, як методологічний підхід до глибшого пізнання соціальної реальності.

Складність вивчення категорії «соціальний простір» полягає в тому, що саме поняття соціального простору носить міждисциплінарний характер і для його дослідження необхідно використовувати досвід, накопичений різними галузями знання. Але більшість наукових відкриттів на сучасному етапі здійснюється на стику різних дисциплін. Отже, на шляху пізнання настільки складної та багатоаспектної категорії, як соціальний простір, необхідно стати на шлях міждисциплінарного діалогу.

УДК 141.7

Бороденко О. В.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ АНДРІЯ ПЛАТОНОВА

У творах видатного російського письменника ХХ ст. Андрія Платоновича Платонова чітко простежується не лише філософсько-антропологічна, але й також соціально-філософська проблематика. Теми, які дістали висвітлення в образній та символічній формах, залишаються актуальними в наш час. Вони досліджувались у наукових працях багатьох учених (К. Баршт, Л. Карасьов, В. Подорога, С. Семе-

нова та інші); автор цієї праці також займався зазначеною проблематикою. *Метою виступу є розгляд деяких із них, на нашу думку, найбільш поширених у Платонова.*

1) *Існування людини в тоталітарному суспільстві.* Сучасна письменнику людина осмислюється як істота глибоко трагічна, жертвна. Перебуваючи в захваті від ідеалів комунізму, вона поступово, непомітно для себе перетворюється на жертву. У повісті «Котлован» змальовано повсякденну виснажливу працю робітників, що риють величезну яму. Тоталітарний соціум привласнює як працю особистості, так і її тіло та душу. Смерть дівчинки Насті – символ втрачених ілюзій, а також *загубленого шляху в майбутнє.* В оповіданні «Вітер зі звалища» Платонов змальовує жебрацьке, напівтваринне існування німецького вченого Альберта Ліхтенберга. Філософське осмислення відносин творчої людини та цинічної влади дозволяє автору абстрагуватись від місця та часу й дати зрозуміти нам, що описується насильство всіх часів. *Тотальність владного насильства* – це поширення останнього не лише на всіх підлеглих й усі соціальні інститути, але й також на час (часи) і на просторовість. Така тотальність перевершує себе; це *надтотальність довершеного зразка*, яка здатна маскувати свої засоби під наміри, а форми знущання – під заохочення героїзму.

2) *Форми взаємодії вченого та влади.* В образах хірурга Самбікіна (роман «Щаслива Москва»), молодого дослідника Назара Чагатаєва (повість «Джан»), ученого Ліхтенберга («Вітер зі звалища») Платонов осмислює питання стосунків інтелігенції та влади. Якщо у випадку з німецьким ученим, як зазначено вище, тоталітарна/тотальна влада повністю руйнує життєвий світ, особистість, а також тілесність людини, яка їй віддано слугувала, то в інших випадках ситуація складніша (і цікавіша). Так, Самбікін і Чагатаєв нагадують молодого Андрія Платонова своїм ентузіазмом, енергією. Вони віддають увесь вільний час роботі (перший – медицині, другий – меліорації). Схоже на те, що матеріальна вигода їх не цікавить зовсім. Це справжні фанатики, які творять *ніщо* (тобто «світле майбутнє», якого поки що немає) з *нічого*. І дійсно, Самбікін працює в необлаштованій лікарні, а Чагатаєв – у порожній туркменській пустелі. Здається, що й особистого життя в них немає. Ми бачимо, як тоталітарна влада використовує творчі потенції особистості (учених, інженерів) для досягнення власних цілей. При цьому влада повністю знищує людину. Тотальний характер привласнення людини символізується Платоновим як привласнення її життєвого часу, життєвого простору, інтимної сфери, тілесності. Вказана проблематика розробляється в працях Е. Фромма, Е. Канетті, Г. Мар-

кузе, неомарксистів, представників філософського постмодерну. Цікавим для вивчення є питання: тільки тоталітарна влада діє подібно або ж *будь-яка влада* постійно (або не завжди) здійснює всеохопний тиск на людину? Відповідь, на нашу думку, можна отримати, лише глибоко вивчаючи сутність феномену *тотальності влади*. Тотальна експансія владних інститутів означає те, що їхня дія поширюється не лише на весь соціум і на всіх громадян, але й також на всі просторово-часові артикуляції, охоплює через захоплення всі без винятку рівні людського буття. Не слід плутати владу тоталітарну та владу тотальну; будь-яка влада в будь-яку епоху є принципово тотальною за своєю сутністю та характером дії. Платонов яскраво показав у своїх творах *позиціонування творчої особистості по відношенню до влади*: від магічної зачарованості – через договірні відносини партнерства (причому вчений є завжди молодшим, меншовартісним партнером, і Володар це повсякчас підкреслює) – до поглинання особистості, повного її розчинення (інколи людина, доведена до відчаю, сама бажає «розчинитись»).

3) *Побудова технократичного суспільства*. У ранніх фантастичних творах Платонов показує проекти «суспільства майбутнього», при цьому явно симпатизуючи їхнім авторам («Маркун» та інші повісті). Водночас письменник демонструє катастрофу подібних проектів, які спираються не на духовні чинники, а на технічно-інструментальні засоби. Ігнорування духовного пошуку приводить керівників та виконавців проектів перебудови світу до поразки. Тема, запропонована Платоновим, зберігає актуальність і в нашу епоху – стрімкого розвитку інформаційних та інших технологій. У своїх працях я часто торкався цього питання (див., зокрема: дисертація «Тілесний і духовний аспекти людського буття в творчості Андрія Платонова», 2013; статті 2008, 2015 рр. у різних виданнях).

Отже, у творчості Андрія Платонова знайшли втілення важливі проблеми соціально-філософського змісту, що є актуальними й у наш час. Дослідження соціальної проблематики Платонова доцільно поєднувати з вивченням філософсько-антропологічних питань. Перспективним може стати аналіз впливів соціуму всезагального споживання, а також т. зв. інформаційного соціуму на життєвий світ і свідомість людини (у контексті дослідження феноменів десоматизації та деантропологізації).

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Зміни в економічній та політичній системі пострадянського українського суспільства призвели до серйозних трансформацій споживачьких орієнтирів та їхньої ролі в житті людей.

М. Шульга у своїй роботі «Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні» наголошує, що однією з тенденцій розвитку суспільства в пострадянській Україні виступає його консьюмеризація. М. Шуга зазначає: «Консьюмеризація – одна з центральних тенденцій сучасного суспільства, а також наскрізна лінія життєвої поведінки індивідів, сенс якої полягає в сповідванні такої ієрархії цінностей, у якій найвищі позиції посідає споживання. Причому цінності споживання стають регулятором поведінки особистості не тільки у сфері споживання, а й у всіх інших сферах її суспільного буття. Ці цінності виступають центральним, провідним, організуючим життя людини елементом».

Масова поширеність цінностей споживання, орієнтація суспільної поведінки, стилю життя переважної більшості людей на споживання матеріальних благ дали підставу назвати таке суспільство суспільством споживання, а консьюмеризм фактично став його ідеологією.

Різні науковці виділяють різні головні ознаки суспільства споживання, але в цілому можна сказати, що умовами його виникнення та розвитку передусім є високий економічний та технологічний розвиток, достатній рівень прибутків населення, який, у свою чергу, відкриває йому доступ до значної кількості товарів.

Іншими словами, нормальне функціонування суспільства споживання не можливе, по-перше, без розвиненого середнього класу, а по-друге, без постійного підвищення рівня фактичного споживання товарів та послуг, основним споживачем яких середній клас і є.

Зважаючи на вищезазначене, проаналізуємо, які тенденції спостерігаються в Україні в останні роки як із розвитком середнього класу, так і з рівнем фактичного споживання товарів та послуг.

За даними компанії TNS MMI, починаючи з IV кварталу 2013 р., в Україні домінує тенденція скорочення середнього класу.

У середині 2014 р. тенденція скорочення середнього класу трохи сповільнилася, проте наприкінці минулого року відновилася і на початку поточного року досягла рекордно низького значення за останні чотири роки – 9 %.

Схожі тенденції спостерігаються в зміні структури споживання значної частки українського населення. Так, якщо в IV кварталі 2013 р. лише 1 % населення не вистачало грошей навіть на їжу, то в I кварталі 2015 р. ця цифра збільшилася до 6 %. При цьому вдвічі скоротилася кількість респондентів, яким вистачає грошей на купівлю побутової техніки, але не вистачило б на автомобіль – із 22 до 11 %.

Що стосується роздрібної торгівлі, яка є одним з основних індикаторів реального споживання товарів і послуг населенням, то, за даними Держкомстату України, обіг роздрібної торгівлі в січні – серпні 2015 р. впав на 23,1 %, порівняно з аналогічним періодом минулого року.

Як бачимо, тенденції однозначні: частка середнього класу (яку й раніше не можна було назвати великою) скорочується, поряд із цим скорочується й реальне споживання товарів та послуг.

Проблема полягає в тому, що цінності не можуть змінюватись так само швидко, як соціально-економічні тренди. Для нашого суспільства, яке суттєво почало орієнтуватися на західні стандарти споживання, але водночас є бідним суспільством, процеси консьюмеризації набувають деформованого вигляду. Не маючи відповідного достатку, щоб включитись у справжню споживацьку конкуренцію з гонитвою за оригінальними брендами, з орієнтацією на престижні центри моди та їхню продукцію, значна частина наших громадян компенсує все це через негативні соціальні практики, як, наприклад, «демонстративне споживання».

Очевидно, що за збереження нинішніх тенденцій у соціально-економічному житті країни споживацька парадигма суспільного розвитку негативно впливає на стан масової свідомості, оскільки за такої структури економіки переважна більшість населення не може адекватно задовольняти високі споживацькі стандарти суспільства споживання. Зрештою, це може призвести до фрустрації масової свідомості.

Отже, для нормального розвитку суспільства в сучасних умовах ідеологія консьюмеризму не повинна відігравати провідну роль. Зараз важко сказати, що прийде їй на зміну, але відповідь на це питання стане одним із головних завдань для науковців уже в недалекому майбутньому.

УДК 314.15-024.61(477)

Чорна В. О.

ПРОБЛЕМИ ВИМУШЕНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ: ГОСТРО Й АКТУАЛЬНО

Актуальність проблеми вимушеної внутрішньої міграції досить гостро постала внаслідок російської агресії в Криму та подій на Сході

України. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає на території України, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті, або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Міграційні процеси в Україні завжди були об'єктом глибокого наукового аналізу, однак проблема вимушеної міграції в теперішньому її вигляді є абсолютно новою та малодослідженою. Подібні проблеми вже мали місце в Азербайджані, Вірменії, Грузії, Молдові, але в Україні вони мають власну специфіку. Крім теоретичної значущості, відповідні дослідження є визначальним чинником вироблення державної міграційної політики та фактором формування громадської думки й суспільних настроїв.

Проблема вимушеної міграції має не лише кількісний, але й часовий вимір. Зараз в Україні налічується найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб у Європі з часів завершення Другої світової війни. За різними оцінками, понад мільйон мешканців Донецької, Луганської областей та АР Крим вимушено змінили місце проживання; половина з них – діти, інваліди та особи похилого віку. Більшість вимушено переселених осіб географічно розташовані в районах, що близькі до їхніх домівок і перебувають під контролем українського уряду. Значна кількість вимушено переселених осіб також переїхала до першої лінії областей, прилеглих до Донбасу, – Харківської, Дніпропетровської та Запорізької. Те, що переселенці залишаються неподалік від дому, означає, що вони прагнуть підтримувати тісні зв'язки із залишеними вдома членами сімей та турбуються про долю майна, а також передбачають для себе можливість повернення. Зараз у цих регіонах кількість місць для можливого розселення зменшилася, але, незважаючи на наявність місць для проживання на Заході України, більшість вимушено переселених осіб не хоче їхати через усю країну, щоб скористатися з таких можливостей розміщення. Масова міграція населення всередині країни пов'язана з низкою особливих проблем, які виникають як у самих внутрішньо переміщених осіб, так і в суспільстві в цілому – відбувається абсолютне спрощення поведінки людини заради виживання, однак це породжує загальну невизначеність у суспільних відносинах. Відсутність реальних перспектив щодо відновлення в найближчій перспективі контролю держави над тимчасово окупованими територіями зумовлює необхідність вироблення адекватних адаптаційних стратегій.

Виходячи з результатів дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них», яке проводилося в січні 2015 р. МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я», першочерговими потребами цієї категорії осіб є: фінансова (потреба в працевлаштуванні) – 69,5 %; гуманітарна (їжа та одяг) – 65,7 %; житлова – 62,8 %; медична – 49,8 %; соціальна – 13,5 %; психологічна – 11 %; юридична – 11 %; культурна – 7,3 %; політична – 6,2 %. Відповіді вимушених переселенців щодо їхніх потреб, які задовольняються на низькому або недостатньому рівні, розподілилися так: фінансова (працевлаштування) – 45 %; житлова – 41,2 %; гуманітарна (їжа, одяг) – 34,5 %; медична – 28,3 %; соціальна (участь у житті громади, толерантне ставлення з боку громадян, рівний доступ до благ і можливостей у соціумі) – 17 %; політична (участь у політичному житті держави, прийнятті рішень, законотворчій діяльності) – 14,2 %; юридична (захист прав, представництво інтересів у суді, юридичні консультації) – 13,4 %; психологічна та культурна – по 9,7 %.

У ситуації невизначеності й неясності, навіть стосовно найближчих перспектив, для примусово внутрішньо переміщених осіб найбільш актуальною проблемою стає пошук своєрідного оптимуму між адаптаційною стратегією виживання та установкою індивідуума на активні дії з метою повноцінної участі в трудовій діяльності. Саме праця слугує не лише джерелом матеріальних статків, необхідних для підтримки життєдіяльності, але й засобом задоволення соціальної потреби в самовираженні.

Отже, сьогодні основні зусилля уряду повинні концентруватися на розробці та ефективному впровадженні Стратегії соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, яка передбачатиме, насамперед, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у соціум, тобто створення нових робочих місць та будівництво повноцінного житла. Сьогодні настав час упроваджувати більш ґрунтовні програми, які матимуть не коротко-, а середньостроковий характер не лише за часом реалізації, а й за строком отримання результатів. Стратегія має бути спрямована не тільки на підтримку зайнятості для вимушених переселенців, але й сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад шляхом використання наявного людського потенціалу переміщених осіб: їхньої доволі високої соціальної та територіальної мобільності, економічної активності, інтелектуального та демографічного потенціалу. Поряд із максимальним залученням переселенців до суспільного життя територій їх тимчасового перебування, необхідно через ЗМІ та інші можливості всіляко запобігати упередженому сприйняттю переселенців місцевим населенням виключно як осіб, налаштованих на сепаратизм.

УДК 323.212 (477)

Бондаренко О. І.

ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК УМОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

За часів інтенсивного реформування, структурних перетворень в Україні особливого значення набувають проблеми добровільної участі громадян у суспільному житті й посиленні інститутів громадянського суспільства. Адже активна громадська позиція – важлива сходинка в процесі становлення демократичного суспільства, розвиток якого, у свою чергу, є однією з вирішальних умов соціальної стабільності та прогресу як українського суспільства в цілому, так і місцевої громади зокрема. Активна громадська поведінка дедалі частіше розглядається як життєтворча сила, що керує процесами соціального розвитку особистості, а також відображає рівень розвитку громадської свідомості, громадської культури особистості; у цілому зумовлює становлення свідомої, відповідальної, соціально небайдужої особистості.

Саме через прояв громадської активності громада отримує можливість повноцінного діалогу з владою – перш за все для того, щоб думку громадськості було враховано в процесі прийняття рішень з актуальних проблем життя країни, для того, щоб влада займала ту позицію, яка відповідає інтересам, цінностям і можливостям громади. Відтак, природно, що громадська активність набуває статусу життєорієнтаційної функції.

Розглядаючи форми громадської активності в сучасному демократичному світі, слід відмітити, що в науковій літературі існує два підходи до типології форм громадської активності. Представники першого підходу визначають форми громадської активності в більш широкому значенні, розділяючи їх на три інституційні форми: громадські ініціативи (колективна самоорганізація громадян для захисту їхніх законних прав, свобод та інтересів), громадські акції (виступ або дія для вираження незгоди або заперечення дій офіційних структур) та громадські рухи (самоорганізації громадян, які добровільно беруть на себе функції захисту від соціальної, гуманітарної та політичної загрози). Представники другого підходу основною формою громадської активності визначають громадську участь, яка, у свою чергу, має різні види (суспільна, соціальна, індивідуальна, колективна та глобальна).

В умовах сучасності інтерес до різних форм участі в громадському житті в українців значно зростає. Найбільш поширена практика 2014–2015 рр. – матеріальна допомога армії, вимушеним переселенцям,

учасникам Євромайдану. У жовтні 2014 р. 44 % українців заявили, що допомагали армії та переселенцям протягом року. Стільки ж не робили цього і не планують. Ще 7 % збирались зробити це до кінця 2014 р.

Від чверті до третини українців висловлюють зацікавленість такими формами залучення до суспільного життя, як участь у публічних слуханнях та мирних зборах, повідомлення про корупцію та інфраструктурні проблеми до вповноважених органів, обговорення законопроектів.

Кожен третій українець вважає, що суспільні проблеми має вирішувати держава, а не звичайні люди. Кожен п'ятий сам належить до вразливих груп населення; стільки ж не мають часу та мотивації, щоб брати участь у громадських ініціативах; стільки ж вказують, що не знають про можливості участі в таких ініціативах.

Слід відзначити, що в сучасному українському суспільстві досить популярна ще одна форма громадської активності – участь у демонстраціях, мітингах, пікетах. За даними опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології, у грудні 2014 р., порівняно з початком року, рівень готовності до участі в акціях соціального протесту суттєво не змінився: у лютому 2014 р. в акціях протесту були готові брати участь 42,2 % дорослих жителів України, у грудні частка таких людей становила 43,3 %. Найбільша кількість людей, як і раніше, готова вдатися до таких форм соціального протесту, як участь у виборчій кампанії (29,0 %), збір підписів під колективними відозвами (16,5 %), санкціоновані мітинги та демонстрації (15,8 %).

Отже, для розбудови демократичного суспільства в Україні потрібна досить важлива складова, а саме соціально корисна, активна поведінка особистості. Зростання за останні роки громадської активності дає можливість робити оптимістичні прогнози на майбутнє.

УДК 316.628

Волощук О. Ю.

МОТИВИ ТА МОТИВАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В. І. Ковальов розглядає мотив як трансформування та збагачення стимулами потреби. Якщо стимул не перетворився на мотив, значить він або «незрозумілий» або «неприйнятний». Тож, можливий варіант виникнення мотиву, – пише В. І. Ковальов, – можна подати так: *виникнення потреби – її усвідомлення – «зустріч» потреби зі стимулом – трансформування* (звичайно за допомогою стимулу) *потреби в мотив*

і його усвідомлення. У процесі виникнення мотиву відбувається оцінка різних сторін стимулу (наприклад, заохочення): значущість для суб'єкта та суспільства, справедливість і т. д. Ковальовим також у загальних рисах описано й поетапний характер мотивації, хоча сам він цю етапність із нею не пов'язує. Так, він пише, що відчуття голоду, спраги викликає у свідомості образ предмета, який міг би задовольнити потребу; під впливом цього образу виникає імпульс до дії (спонукання), який співставляється людиною із зовнішніми умовами (ситуацією), а також із морально-психологічними установками особистості. Цей процес співвіднесення, здійснюваний за допомогою мислення (аналіз умов, засобів і шляхів вирішення завдання, облік наслідків), і призводить до постановки мети та визначення плану дій.

Звідси всі визначення мотивації можна віднести до двох напрямів.

Перший розглядає мотивацію зі структурних позицій як сукупність факторів або мотивів. Наприклад, згідно зі схемою В. Д. Шадрікова (1982), мотивація зумовлена потребами та цілями особистості, рівнем домагань та ідеалами, умовами діяльності (як об'єктивними, зовнішніми, так і суб'єктивними, внутрішніми – знаннями, уміннями, здібностями, характером) і світоглядом, переконаннями та спрямованістю особистості. З урахуванням цих факторів відбувається прийняття рішення, формування намірів.

Другий напрям розглядає мотивацію не як статичне, а як динамічне утворення, процес, механізм. Зокрема, зафіксовано факт того, що надзвичайно висока мотивація наукової діяльності пов'язана з величезним інтересом ученого до своєї справи та прагненням досягти в ній успіху.

Також прийнято виділяти внутрішню й зовнішню мотивації дослідницької праці.

Внутрішня мотивація є необхідним фактором творчої діяльності вченого і визначається логікою розробки предмета дослідження, тобто вона «створюється внаслідок протиріччя всередині пізнавального поля між тим, що необхідно формалізувати даному досліднику для того, щоб претендувати на переваги, виражені в термінах зовнішньої мотивації». Внутрішня мотивація являє собою орієнтацію на власні предметні інтереси, інтелектуальні потреби. За такого типу мотивації вчений керується власними науковими ідеями.

Зовнішня мотивація визначається прагненням до престижу, самоствердження, бажанням зберегти свою позицію, авторитет і т. д. Зовнішня мотивація пов'язана з орієнтацією дослідника на кар'єрне зростання, отримання визнання, установлення сприятливих міжособистісних відносин із колегами. Власне наукові інтереси відходять на задній план. В основі зовнішньої мотивації містяться соціальні цінності нау-

кової діяльності, що конкретизуються в отриманні нагород, звань, просуванні кар'єрними сходами, а в основі внутрішньої мотивації – когнітивні цінності, наприклад, допитливість, інтерес до процесу пізнання.

Більшість дослідників цієї проблематики дотримується думки, що для вчених внутрішня мотивація має пріоритет над зовнішньою.

Внутрішня мотивація вчених пов'язана з поглибленням і розширенням просування вченого в проблемне поле предмета, що вивчається ним. Протириччя між уже пізнаним і зрозумілим та тим, що залишається невивченим, створює внутрішнє напруження та виступає рушійною силою процесу пізнання. Доведено, що якщо у вченого домінують зовнішні стимули, то дослідницька діяльність триває доти, доки значущі моральні, матеріальні чи інші переваги, заради яких учений залишається в науці, не будуть отримані.

Внутрішньо мотивовані вчені будуть продовжувати дослідження, поки тема не вичерпає себе.

Отже, за умови орієнтації на зовнішні по відношенню до процесу добування наукового знання спонукання наукова творчість дає більш тривалий і менш оригінальний результат, пригнічуючись цими зовнішніми стимулами.

УДК 316:331.

Мельничук В. М.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Проблема професійного самовизначення в прикладному аспекті стала розглядатися в соціологічній науці наприкінці 70-х рр. минулого століття, однак її теоретичний розгляд мав місце в умах соціологів XVIII і XIX ст.

Перша соціологічна школа, у рамках якої варто розглянути розвиток поняття «професійне самовизначення» – це французька соціологічна школа, оскільки саме Франція вважається основоположником розвитку безпосередньо соціологічного знання. Основним представником цієї школи є О. Конт, який вважав, що професійне самовизначення залежить від сім'ї індивідуума, тому що саме родина, а не індивід, є тією найпростішою одиницею, з якої складається суспільство. Отже, самовизначення залежить від суспільства.

Серед представників соціально-психологічного напрямку у французькій соціології можна виділити таких представників, як Г. Тард та

Г. Лебон. На думку Тарда, в основі самовизначення особистості лежить процес наслідування відповідно до бажань та вірувань. Люди намагаються наслідувати тих, із ким вони найбільш духовно близькі, чий характер і спосіб життя їм імпонує. Гюстав Лебон вважав, що натовп керує людиною. Людина втрачає в натовпі свою індивідуальність, підкоряється впливу натовпу, вірить в ідею, у яку вірить натовп, набуває необхідності підпорядкування лідеру. Отже, процес професійного самовизначення особистості підпорядкований оточенню, лідеру малої групи, у якій перебуває індивід.

Із кінця XIX ст. важливе значення в соціології мала творчість Е. Дюргейма, який створив нову форму позитивістської соціології. Він вважав, що професійне самовизначення – це не тільки спосіб пристосування людини до соціальних змін, а також її необхідність інтегруватися в суспільство, зайняти певне місце на ринку праці.

Другою школою, у рамках якої варто розглянути розвиток поняття професійного самовизначення, є німецька соціологічна школа. Серед представників треба виділити Якова Буркхардта. Він аналізував різноманітність соціальних установок, типів поведінки, політичних, моральних дій як своєрідну особливість людської самореалізації.

Британська соціологічна школа – це третій напрям вивчення професійного самовизначення. В основі соціологічної концепції Г. Спенсера містилася теорія еволюції. Самовизначення особистості розглядається як уміння пристосуватись до життєвих умов, вести боротьбу за виживання. Згідно з його концепцією, можна виділити два типи професійного самовизначення: позитивне – дозволяє вижити в об'єктивній дійсності та негативне – життєва позиція індивіда не є життєздатною.

Окрім вищезазначених трьох основних шкіл, слід пригадати про російську соціологічну школу, яка також зробила значний внесок у розвиток теорії професійного самовизначення молоді. Лев Ілліч Мечников розглядав соціологію як науку, яка спрямовує людину на досягнення своїх життєвих цілей. Тому професійне самовизначення підлягає усвідомленню особистістю своєї користі суспільству. Петро Лаврович Лавров вважав, що кожен індивід ставить перед собою цілі та реалізовує їх на основі власних переконань. Тобто професійне самовизначення відбувається шляхом усвідомлення та реалізації людиною своїх прав щодо зміни існуючого положення в суспільстві через трудову діяльність, прагнення до прогресу.

Близька до концепції Г. Тарда теорія Миколи Костянтиновича Михайловського, яка наголошує, що професійне самовизначення знає впливу громадської думки; найчастіше це відбувається як процес наслідування.

Соціологічна концепція професійного самовизначення Пітіріма Олександровича Сорокіна базується на двох елементах: стимул – будь-яка дія індивіда на задоволення свої власних потреб, та реакція – відповідь (схвалення/засудження) на акцію з боку суспільства. Людина, здійснюючи трудову діяльність, очікує від навколишнього середовища, окрім матеріальної, також моральної винагороди.

УДК 316.485.26:364-322(477)

Козачук М. Б.

ПОЯВА НОВИХ ВИДІВ ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ

У зв'язку зі значними соціально-політичними змінами в Україні, а саме Революцією гідності та військовими діями на Сході країни, волонтерська діяльність набула нової актуальності. Кількість волонтерів за останні два роки збільшилася в декілька разів. З'явилася нова сфера волонтерської діяльності – це допомога військовим у зоні АТО, до якої залучаються не тільки волонтери, а й пересічні громадяни. На сьогодні волонтери мають найбільший рівень довіри серед населення, порівняно з органами державної влади, про що свідчать результати останніх соціологічних досліджень.

Доброчинність із давнини притаманна українському народу. В Україні здавна існувала праця на користь суспільства, її витoki та поширення нерозривно пов'язані з походженням і самою суттю народу. Поширені в східних слов'ян безоплатні громадські роботи, що мали характер суспільної допомоги й називалися толокою, використовувались у сільському господарстві, на будівництві, подекуди практикуються й зараз. Трапляється багато згадок про суспільно корисну працю в Київській Русі. Прикладом слугує діяльність князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха. Останній у своєму «Повчанні» радив не забувати про вбогих, сиріт і вдів.

Усе це свідчить про те, що українці завжди активізували власні альтруїстичні поклики в той час, коли відбувались певні різкі соціальні зміни або внаслідок загрози безпеки. Зокрема, у сучасній ситуації фактори безпеки та національної самосвідомості зіграли визначальну роль у стрімкому позбавленні громадянського сектору, а саме в напрямі волонтерства. Як наслідок, події останніх років спричинили виникнення нових напрямів у волонтерстві, один з яких – військово волонтерство.

У «Світовому рейтингу благодійності» – дослідженні, що проводиться британською благодійною організацією Charities Aid Foundation у 2014 р. – Україна посіла 103 місце. Утім, як зазначено в частині методології дослідження, опитування респондентів відбулося протягом одного місяця 2013 р. і, скоріше за все, це сталося ще до подій на Євромайдані. Тому вказані дані не віддзеркалюють розвиток волонтерства й благодійності в Україні наприкінці 2013 та протягом 2014 р.

Найбільш поширений вид волонтерської діяльності під час воєнних дій – це агрегація та забезпечення українських військових, залучених до АТО, необхідними ресурсами. Заклик щодо їх збору сформованими в соціальних мережах волонтерськими групами був підтриманий небайдужими людьми в Україні та за її межами. Відчутну підтримку волонтерському руху надає українська діаспора, представники якої пересилають до України грошові перекази, медичні препарати, приціли, господарські товари тощо.

Одним з успішних методів волонтерської допомоги силовим структурам є надання адресної допомоги їхнім окремим підрозділам. Поширення набула практика, коли допомога адресується не керівництву підрозділів, а безпосередньо їхньому особовому складу. Волонтери це пояснюють наявністю випадків, коли ресурси не доходять до адресата.

Дуже потужно у волонтерському русі представлений медичний напрям. Так, волонтери-медики були залучені до збору медикаментів на потреби учасників громадського протистояння під час проведення Євромайданів та силових структур у зоні проведення АТО. Саме волонтери-медики до налагодження стабільної роботи медичних служб під час бойових дій здійснювали їхні функції.

Події 2014 р. в Україні стали для її громадян важким психологічним випробуванням. Організована на Євромайдані психологічна служба трансформувалась у Психологічну кризову службу, підрозділи якої займаються допомогою пораненим, сім'ям загиблих, переселенцям. Окремі групи волонтерів-психологів постійно перебувають у зоні проведення АТО, де вони проводять психологічні тренінги з українськими військовими та займаються реабілітацією постраждалих під час воєнних дій.

Необхідно також відзначити вагомий внесок українських громадян, які у волонтерській роботі використовують комп'ютерні технології. Так, під час проведення Євромайданів вони створювали сайти, які забезпечували інформаційну підтримку їхніх учасників, допомагали координувати спільні протестні дії. Події на Сході України перепрофілювали діяльність ІТ-волонтерів, які почали займатися розробкою

електронних планшетів для артилеристів, автоматизацією армійських систем зв'язку, створенням безпілотних літальних апаратів тощо.

У 2014 р. волонтерський рух в Україні за масштабом поширення став показовим проявом громадської самоорганізації. За умов розбалансування системи державного управління, браку ресурсних можливостей та зовнішньої агресії волонтерські організації виконують функції держави із забезпечення силових структур та постраждалих громадян у ході збройного протистояння. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє патріотичний підйом в українському суспільстві, що призвів до появи безпрецедентної кількості волонтерів і жертводавців.

УДК 070.41:808:81'42+316.776.23

Стєкольщикова В. А.

МЕТАЛОГІЗМ СУЧАСНОГО МЕДІАТЕКСТУ: ЕФЕКТИВНІСТЬ, ДІЄВІСТЬ, ВПЛИВОВЕННІСТЬ

Метакомпоненти текстотворчості журналістів – могутня сила та ефективний спосіб впливу на емоції людини, духовний розвиток, етико-естетичні вподобання та переконання аудиторії. Сьогодні необхідно по-новому поглянути на природу їхнього впливу на аудиторію. Ми робимо спробу дослідити цю актуальну проблему на принципово новому зрізі: медіатекст вивчаємо з позиції ефективності метаскладових тексту в безпосередньому зв'язку з аудиторією, як дієвий впливовенний чинник.

Методологічну базу становить триада підходів до вирішення поставлених завдань: світоглядні принципи, лінгвістична теорія та система методів наукового дослідження.

Як світоглядний компонент методології розглядаємо функціонально-діяльнісний підхід – систему методологічних і практичних принципів вивчення впливо-сприйняттєвих феноменів, відповідно до яких основним предметом дослідження медіатексту є його металогічно-конвергентні властивості. Відповідно до цього принципу, дослідження рівня ефективності передусім пов'язане з виявленням комунікативних намірів автора-журналіста, котрий здійснює активну (впливовенну) елокутивну діяльність, та життєвих поглядів потенційних реципієнтів, які свідомо та неусвідомлено споживають результат метатворчості медійників.

Соціолінгвістичний аналіз преси свідчить, що найефективніше впливає на психіку людини стилістично-образна єдність тексту. Така

едність є ідентифікаційним маркером типової моделі газети й зумовлена психофізіологічним механізмом «планувального синтезу» тексту. Цей механізм пов'язаний із фундаментальною функцією мислення – випереджальним віддзеркаленням дійсності.

Журналіст може досягнути максимального ефекту, якщо його текст зрозуміють повністю: і викладені висновки, і вибудовану головну авторську думку, і факти, а головне – образні слова, за допомогою яких він висловлює думки. Розуміння тексту всіма групами читачів залежить від майстерності журналіста, умілого використання системи понять і образів, уміння так розмістити в тексті ці системи, щоб вони створили щось цілісне, не викликали «злобу проти думки» в одних читачів та роздратування, нерозуміння в інших.

У масово-інформаційній діяльності поняття результативності використовують принаймні в трьох значеннях:

1) як спосіб дохідливості (якщо інформація доходить до тих, кому вона адресована, отже, і діяльність щодо інформування – ефективна та дієва); 2) як показник ступеня досягнення заздалегідь поставленої мети; 3) як засіб впливу.

Ми розглядаємо поняття *результативності* метамови ЗМІ як певного впливу цілеспрямованої мовотворчої діяльності. Воно свідчить про реальний результат впливу – оцінний, переоцінний, естетичний тощо. Зокрема, у нашому випадку – вплив образної мови преси на людину й суспільство.

Під *дієвістю* слід мати на увазі оперативну, безпосередню реакцію соціальних інститутів і посадових осіб на її виступи. Ефективність образної мови медіатексту – поняття ширше та глибше.

Метавпливовенність розглядаємо як сукупність ефективності й дієвості метатворчості журналістів, коли чинник впливу та сприйняття підпорядковується свідомому та несвідомому (генному) рівням рецепції потенційної аудиторії.

Як зазначає у своїх працях А. Москаленко, вихідною точкою аналізу ефективності є з'ясування мети впливу. Звідси бере свій початок проблема дієвості (позначимо її як ПД). Проблема – різниця між поставленою метою (М) і результатом (Р): $ПД = М - Р$. Мета ефективна тільки в тому випадку, якщо вона максимально відповідає потребам і можливостям суспільного розвитку.

Розмірковуючи над питаннями ефективності й дієвості авторських засобів у медіатексті, звертаємо увагу на смислові особливості понять «ефект» та «ефективність», зауважуючи, що вони пов'язані між собою, але не збігаються. Ефект – це результат будь-якої діяльності засобів масової інформації, процесу споживання інформації населенням. Ефе-

ктивність – не просто будь-який результат, а лише той, що збігається з наміром джерела інформації і свідчить про досягнення цілей, які ставилися перед інформацією в процесі її створення та поширення. Отже, ефект – більш широке поняття, ніж ефективність.

Результати функціонування та впливу образотворчих компонентів засобів масової інформації виявляються в двох параметрах: у свідомості та поведінці як великих соціальних груп, так і окремих людей. На підставі цього можна стверджувати про два рівні, дві форми ефективності – духовну та практичну, отже, про дві групи її критеріїв і показників.

Про критерії та показники ефективності засобів образності можна вести мову тільки з позицій змін у способі думок і почуттів людей, у характері їхньої практичної діяльності. Кожному критерію властива своєрідність та індивідуальність. Не знаючи меж критерію ефективності цих образотворчих компонентів, не можна стверджувати про її сутність.

Можна припустити, що в процесі сприйняття тексту масової інформації аудиторія оцінює його за трьома групами ознак. Одна група пов'язана з інструментальною роллю цього тексту, ступенем його корисності, можливістю використовувати в практичній діяльності, друга група – зі ступенем адекватності змісту тексту й дійсності, яку знає аудиторія. Третя група ознак пов'язана з досконалістю, майстерністю, професіоналізмом творця певного тексту.

Людська мова, інтерпретована в журналістський текст, може транслювати складні сигнали й передавати тонкі нюанси... Ті повідомлення, що спрямовані на почуття людини, також краще спрацьовують, коли вони передаються особливими метафорично-алегоричними компонентами, епітетами, порівняннями тощо, оскільки маніпулюють не раціональними аргументами, а чуттєвими образами, які спрямовуються на те, щоб викликати певний емоційний ефект.

Отже, ефективність, дієвість та впливовеність образотворчої складової журналістських текстів є єдністю двох властивостей предмета масового інформаційного впливу – свідомості людей. По-перше, це властивість свідомості виявляти результати впливу, тобто ознаки наявності ступеня реалізації поставлених цілей. По-друге, здатність трансформованої свідомості бути мірилом роботи ЗМІ.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА РОБОТА У СТРУКТУРІ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в суспільних відносинах, у змісті громадського життя зумовлюють необхідність такої організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, яка б забезпечувала, в першу чергу, розвиток особистості школярів, високу якість отриманих знань, сформованість необхідних умінь і навичок випускників, що вимагає насамперед істотного поліпшення якості роботи педагогічних кадрів, удосконалення організації методичної роботи в школах.

Актуальність проблеми організаційно-методичного забезпечення педагогічних працівників визначається не тільки складними соціально-економічними умовами на селі, але й одночасно науково-технічними та інноваційними змінами, впровадженням інформаційних та педагогічних технологій. Глибинний контраст у функціонуванні освітнього процесу в місті і в селі, який проявився за останнє десятиріччя змушує шукати шляхів розв'язання цього завдання. Вихід ми бачимо у безперервному, а не хаотичному і частковому організаційно-методичному забезпеченні роботи з педагогічними працівниками, створенні замкненого кола організаційної і методичної роботи з сільськими учителями. В аналітичному осмисленні реального стану організаційної і методичної діяльності з сільськими учителями; розробці практичної моделі організаційно-методичного забезпечення роботи з педагогічними працівниками сільської школи.

Основний зміст. У зв'язку з необхідністю вирішення проблем сільської школи, підняттям питання функціонування школи на державному рівні, демографічною ситуацією, перепрофілюванням сільських навчальних закладів є потреба побудувати гнучку систему організаційно-методичної роботи з педагогічними працівниками, а саме:

- забезпечення можливості одержання методичної допомоги, підвищення кваліфікації, безперервне поглиблення освітнього рівня кожним сільським учителем;
- функціонування сільської освіти як реального об'єкта дослідження, конструктивної організації й управління.

Проблеми організаційно-методичного забезпечення роботи з педагогічними працівниками сільської школи привертають увагу багатьох прогресивних державних діячів, теоретиків і практиків педагогіки.

Ці питання знайшли своє відображення в дослідженнях провідних учених: Ю. Бабанського, Т. Бесіди, В. Бондаря, Н. Волкової, О. Галан, Ю. Гільбуха, М. Дробнохода, М. Красовицького, С. Крисюка, Ю. Кудрявцева, О. Панасюка, І. Раченко, О. Сидоренка, І. Соколова та інших. Вивчення науково-педагогічної літератури і досвіду роботи загальноосвітніх шкіл показало, що сучасні науковці визначають і певною мірою розкривають сутність, особливості, значення методичної роботи, доводять, що вона сприяє збагаченню педагогічного колективу творчими знахідками, допомагає молодим учителям навчатися майстерності в більш досвідчених колег, а також спонукає вчителя до роботи над підвищенням свого фахового рівня.

Проте на сьогодні відсутнє дослідження, в якому було б розкрито специфіку організації методичної роботи в школах сільської місцевості в сучасних умовах, схарактеризовано механізм, алгоритм визначення оптимальних форм і методів методичної роботи, узагальнено регіональний досвід формування професійно-педагогічної компетентності учителів.

Недостатня розробленість проблеми в педагогічній теорії і практиці призводить до низки суперечностей:

- між зростаючими потребами, інтересами сільських дітей, вимогами суспільства до якості освіти сільських дітей і можливістю її забезпечення за реальним рівнем професійно-педагогічної компетентності сільських учителів;
- між наявністю емпіричного досвіду організації методичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах та майже повною відсутністю теоретичних розробок організації методичної роботи в навчальних закладах з урахуванням регіональних і місцевих особливостей;
- між різноманітністю форм та методів методичної роботи і відсутністю критеріїв їх добору відповідно до етапів організації методичної діяльності та конкретних умов навчального закладу.

Актуальними для розвитку системи освіти України є пошук сучасного змісту, форм, методів, створення нових програм і підручників, оновлення діяльності навчальних закладів. Реформи в освітній галузі поступово змінюють характер педагогічних процесів, а їх інтенсивність має свою специфіку як у міських, так і в сільських школах.

Завданням організаційно-методичної роботи в сільській школі є перетворення «повинності» в бажану, вмотивовану творчу працю сільського вчителя. У зв'язку з цим постає питання про те, яким він пови-

нен бути у контексті гуманізованого освітнього простору. На думку таких науковців, як В. Андрущенко, А. Гуржій та В. Литвина, педагог повинен «... блискуче володіти державною і кількома іноземними мовами, вміти працювати з комп'ютером, керувати автомобілем, розбиратися в людських взаємовідносинах, знати психологію, бути висококультурною особистістю, не бути байдужим до мистецтва, шанувати дитину в усій повноті її індивідуальності, плекати в ній добре, вічне, справедливе», одним словом – «бути професіоналом найвищого ґатунку.

Отже, школа сільської місцевості повинна пройти стратегічні зміни в роботі з педагогічними працівниками: включати педагогів у процес прийняття управлінських рішень, підвищувати повагу до сільського вчителя в полікультурному освітньому просторі, забезпечувати педагогічні умови для отримання кращих результатів у викладанні, стимулювати здібності сільського вчителя в намаганнях зайнятися іншими напрямками в педагогічній роботі, захищати учителя від можливої залежності від батьків, політиків, шкільного диктату, стимулювати прояви самовдосконалення та креативності, створювати продуктивні й ефективні зв'язки батьківської громади і школи, передбачати час і можливості для реалізації інноваційних проєктів.

УДК 378.147.091.33:502.131.1

Малюченко І. О.

ОБґРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЧЕРЕЗ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦИКЛ ДИСЦИПЛІН «СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ДОМІНУЮЧА СТРАТЕГІЯ НА ШЛЯХУ ВИЖИВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ»

Основною метою формувального експерименту було уточнення педагогічних умов і методичних засад професійної підготовки екологів в університеті під час опанування науково-навчального циклу дисциплін «Сталий розвиток як домінуюча стратегія на шляху виживання цивілізації: екологічний аспект» засобами інтерактивного освітнього середовища електронної платформи MOODLE.

Підготовчо-проектувальний етап формувального експерименту включав:

– Вивчення досвіду роботи викладачів університетів у галузі професійної підготовки екологів за допомогою традиційних, інтерактивних та інформаційно-комп'ютерних технологій.

– Уточнення критеріїв вибору системи електронного навчання для реалізації інтерактивного навчання та засобів, методів і форм навчання на її базі.

– Виявлення педагогічних умов для вибору пріоритетних змісту, засобів, методів та форм вивчення дисциплін природничо-наукового циклу в умовах впровадження ресурсів інтерактивного освітнього середовища у професійну освіту.

– Розробку навчально-методичного комплексу для впровадження розробленої моделі, основу якого складають електронні курси для вивчення дисциплін природничо-наукового циклу.

– Експериментальне викладання дисциплін природничо-наукового циклу у професійній підготовці екологів в університеті.

Підготовчо-проектувальний етап формувального експерименту охопив близька 600 студентів природничих спеціальностей Чорноморського державного університету імені Петра Могили, Національного університету «Києво-Могілянська академія», Вінницького національного технічного університету, Чернівецького факультету Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

При визначенні власного ставлення учасників експерименту до проблемних ситуацій етичного та екологічного спрямування перед та після прослуховування науково-навчального циклу дисциплін «Сталий розвиток як домінуюча стратегія на шляху виживання цивілізації: екологічний аспект», було виявлено чотири рівні змін: низький, середній, достатньо високий та високий (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Рівні зміни ставлення студентів до проблемних ситуацій етичного спрямування

Рівні зміни								Загальна кількість студентів
Низький		Середній		Достатньо високий		Високий		
Кількість студентів		Кількість студентів		Кількість студентів		Кількість студентів		
абсолютна	%	абсолютна	%	абсолютна	%	абсолютна	%	
207	35,14	135	22,92	80	13,59	167	28,35	589

Порівнюючи експериментальні дані (табл. 1 та 2) можна сказати, що кількість студентів із низьким рівнем змін у анкеті етичного спрямування майже у 3 рази вища ніж у анкеті екологічного спрямування. Середній рівень змін у анкеті етичного спрямування у 1,5 рази вищий за рівень змін анкеті екологічного спрямування, достатньо високий рівень змін практично однаковий в обох анкетах, натомість кількість студентів із високим рівнем змін у 2 рази вища в анкеті екологічного спрямування порівняні з анкетою етичного спрямування. Це свідчить про істотну зміну профілю екологічної свідомості особистості під час навчання засобами інтерактивного освітнього середовища. Натомість розглядаючи етичні проблемні ситуації істотних змін у свідомості студента не відбувається, оскільки моральні якості студента в системі суспільних відносин, якими виражаються принципи, норми, оцінки та правила залишаються сталими упродовж навчання в університеті.

Таблиця 2

Рівні зміни ставлення студентів до проблемних ситуацій екологічного спрямування

Рівні зміни								Загальна кількість студентів
Низький		Середній		Достатньо високий		Високий		
Кількість студентів		Кількість студентів		Кількість студентів		Кількість студентів		
абсолютна	%	абсолютна	%	абсолютна	%	абсолютна	%	
65	11,25	91	15,74	92	15,92	330	57,09	578

Співвідношення рівнів зміни ставлення особистості до проблемних ситуацій екологічного та етичного спрямування у професійній підготовці еколога в університеті відтворені на рис. 1.

Розподіляючи рівні змін на низький, середній, достатньо високий та високий ми користувалися правилом Парето (правило 80–20 і принцип малої кількості причин) стверджує, що для багатьох явищ 80 відсотків наслідків спричинені 20 відсотками причин. Ця ідея знайшла застосування в багатьох галузях, у тому числі і в педагогіці. Отже, до низького рівня змін ми відносимо зміну на графічному зображенні профілю свідомості менше 20 %, до середнього та достатньо високого від 20 % до 40 %, до високого від 40 % до 80 %.

Співвідношення рівнів зміни ставлення особистості до проблемних ситуацій у процесі професійної підготовки

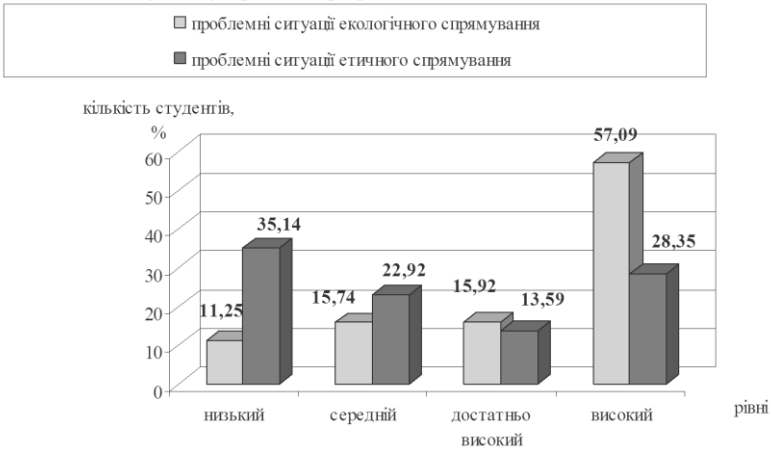

Рис. 1. Співвідношення рівнів зміни ставлення особистості до проблемних ситуацій екологічного та етичного спрямування у професійній підготовці еколога в університеті

Отже, формувальний експеримент і отримані дані підтвердили результативність та ефективність професійної підготовки екологів в університеті спираючись на ресурси інтерактивного освітнього середовища електронної платформи MOODLE. Усе це є аргументованим доведенням ефективності та педагогічної доцільності їх запровадження у професійну підготовку майбутніх фахівців у галузі охорони навколишнього природного середовища.

УДК 378(477)

Сисоєва С. О., Мещанінов О. П.

**ЗМІНИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ:
ЗРОСТАННЯ ТА РОЗВИТОК**

Головне завдання сучасних університетів – підвищення якості освіти. Однією з якісних характеристик, ознак виступає – розвиток, що і зорієнтовано на підвищення якості освіти. На відміну від кількісної характеристики – зростання.

Але розвиток супроводжується частіше також і зростанням, але не завжди. Тому постає питання про розпізнавання розвитку від зростання, або без зростання. Та навпаки виявити ознаки розвитку, або його відсутності при очевидному зростанні. Для того, щоб в умовах розвитку без очевидного зростання не допустити помилки при ухваленні рішень із вдосконалення якості освіти в університеті.

Потрібно ясне сприйняття, розуміння такого складного та важливого процесу як розвиток. При цьому слід пам'ятати про «Пределы роста».

Категорію зростання частіше за всього характеризують числами, від меншого значення до більшого. Таку інтерпретацію природне та вочевидь просто ілюструвати у графічній формі. Але як тоді у графічній формі представити процес розвитку? Як відрізнити розвиток без кількісного збільшення, без зростання, від застою?

Ці питання постали під час творчого дискурсу із провідним ученим С. О. Сисоевою як дискусійне продовження глибокого фундаментального дослідження.

Розвиток веде до кращого стану, більш якісного стану. І якщо це стосується освіти, то зрозуміло, що освіта є системою і не характеризується чимось одним, одним параметром чи однією характеристикою. Систему складає сукупність елементів та для дослідження використовується сукупність параметрів, що їх описує, характеризує. Графічну форму опису розвитку для системи протягом часу, від сьогодення до майбуття, наведено у дослідженні О. П. Мещанінова. При цьому сталий розвиток можливо графічно описувати лише у співставленні двох протилежних характеристик, що з протилежних точок зору описують одне явище, процес.

Як приклад звернемось до обчислювальної системи з двох підсистем – апаратного та програмного забезпечення. З графіку співставлення витрат на створення цих двох складових можливо зробити висновок про значний розвиток однієї складової (підсистеми) порівняно із другою (протилежною) підсистемою при вимірюванні у відносних одиницях. У той же час коли при вимірюванні в абсолютних одиницях, про кожну підсистему можна сказати про зростання кожної підсистеми не залежно від іншої. Тобто від системи представлення вимірювання, оцінювання залежить висновок про розвиток чи про зростання.

Отже, бінарне представлення процесів дозволяє стверджувати про тип змін, про зростання чи про розвиток. Означене також вочевидь характеризує переваги та перспективи системного підходу при дослідженні педагогічних процесів та явищ, при використанні парних характеристик, параметрів, ознак.

**РОЗШИРЕННЯ ОСВІТИ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ
ПОЄДНАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ
І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Розвиток сучасних систем університетської освіти характеризується все більшим залученням дистанційної форми навчання. Вже сьогодні слід визнати, що кращі університети світу мають питому, помітну частку дистанційної форми навчання у цілісному процесі освіти. Але при зростанні однієї частки освіти неминуче відбувається зменшення другої складової – частки, що вноситься, досягається через наукові дослідження. На часі питання про розширення наукових досліджень через впровадження її дистанційної форми організації. Тобто в університетській системі освіти разом з дистанційною формою навчання потребує розширення саме і дистанційної форма проведення наукових досліджень. Тільки таким поєднанням вдасться зберегти єдність навчання та дослідження як невід’ємної ознаки університетського рівня освіти.

Комп’ютерні системи покладені в основу впровадження як дистанційного навчання, так і дистанційного дослідження, що не потребує якогось особливого обґрунтування. Університетська система освіти Чорноморського державного університету імені Петра Могили із 2005 року виконує означене поєднання навчання та дослідження, означену єдність дистанційних форм навчання та дослідження, через відповідний розвиток системи управління навчанням (LMS) відкритого некомерційного типу MOODLE, розширення її функціонального призначення.

Університетська система освіти Чорноморського державного університету імені Петра Могили (ЧДУ імені Петра Могили) свідомо прийняла на себе додаткову та важливу соціальну функцію – педагогічне забезпечення сталого розвитку суспільства та цивілізації.

Окреслені наукові завдання по інноваційному характеру університетської освіти потребують проведення глибоких та планомірних наукових досліджень, як глибини та рівня досягнення прийнятої соціальної функції університетом, так і діагностиці, вимірюванню та оцінюванню організаційної культури університету, як фундаментального параметра, оцінки, характеристики та критерію його розвитку.

Власне інноваційна соціальна функція сучасного університету, необхідність її формування, впровадження і визначила спрямованість дистанційної форми наукових досліджень ЧДУ імені Петра Могили. У вузькому сенсі йдеться про дистанційну форму проведення соціальних

досліджень. У широкому сенсі йдеться про дистанційну форму проведення інтерактивних педагогічних досліджень.

Отже, йдеться про організацію та проведення: інтерактивного дослідження сталого розвитку, як університету, так і регіону; визначення ставлення особистості до проблемних ситуацій екологічного спрямування, до проблемних ситуацій етичного спрямування; рейтингової оцінки пріоритетів в управлінні змінами університетської системи освіти; оцінки пріоритетів формування свідомості нової якості, спрямованої на визначення кожним із респондентів власного профілю свідомості, як на теперішній стан, тобто «зараз», так і у найближчому майбутті, тобто «бажано», а також бажаного взірця у віддаленому майбутті, тобто «перспектива». Як підсумок, респондент дистанційно отримує результуючу оцінку, у формі профілю – «Еволюція поглядів», що дозволяє оцінити власну еволюцію свідомості. Методика базується на припущенні, що кожний із респондентів формує самооцінку власних переконань, цінностей та пріоритетів. Разом із цим проводиться визначення колективної оцінки для формування та прийняття колективного вибору та колективного рішення.

УДК 364.08

Костєва Т. Б.

ЯКІСТЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В умовах глобалізованого світу економічний розвиток будь-якої країни багато в чому залежить від наявності освічених і кваліфікованих кадрів та технологічних винаходів як визначальних чинників підвищення продуктивності праці. Сектор вищої освіти якнайбільше сприяє задоволенню обох цих передумов інноваційного розвитку країн, оскільки, з одного боку, забезпечує надання послуг у галузі навчання і виховання, а з іншого, є зосередженням фундаментальних і прикладних наукових досліджень. Тому варто велику увагу приділяти саме вищій освіті нашого суспільства.

Варто зазначити, що надмірне регулювання діяльності університетів на сучасному етапі обмежує університетську автономію та академічні свободи, згубно впливає на наукову творчість учених і здатність університетів залучати та утримувати найбільш талановитих викладачів і дослідників.

В університетах практично все можна аналізувати на предмет якості. Є три головні групи показників, за якими можна проводити оцінювання: ресурси, процеси та результати (*inputs, processes, outputs*). Сьогодні стейкхолдери інтерпретують «хороший університет», орієнтуючись на різні групи показників. Зокрема, роботодавці та абітурієнти більшою мірою зорієнтовані на результати освітньої діяльності, представники державних органів влади оцінюють якість навчальних закладів за наявними у них ресурсами, а для студентів та викладачів велику роль відіграють процеси.

У порівнянні з найкращими університетами Європи в українських ВНЗ багато дисциплін читаються не за покликанням, а тому, що це потрібно «для навантаження», стандарти багатьох програм зарегульовані і не залишають місця для впровадження наукових чи інноваційних знань у процес викладання. Все це впливає і на якість навчального процесу. Необхідно піддавати оцінці рівень загального психологічного комфорту роботи викладачів, а процедура оцінки якості повинна допомагати викладачеві здійснювати саморефлексію з приводу його професійного самовдосконалення.

Тобто на сьогодні виникає серйозне протиріччя. Майбутні студенти (а в подальшому працівники) мають наміри вступити до такого навчального закладу, який дає найбільш якісну підготовку з обраної спеціальності, з гарними можливостями працевлаштування, одержання високої зарплати і швидкого кар'єрного зростання. Держава ж і приватні роботодавці бажують отримати після навчання у ВНЗ найбільш здібних випускників, які забезпечать високу ефективність діяльності їхніх підприємств. Однак абітурієнти не хочуть втрачати час і кошти на одержання освіти, яка, уже після закінчення ВНЗ, може виявитися неконкурентоспроможною. Вони прагнуть знати про перспективи освіти, набутої в тому чи іншому ВНЗ, тобто ще до вступу до нього.

Австралійські вчені провели дослідження якості вищої освіти у світі, де Україна також потрапила до даного рейтингу і опинилась на 25 місці. Експерти порівнювали освітні системи в 48 країнах за більш ніж 20 критеріями, серед яких державні інвестиції у вищу освіту, підготовка потрібних для країни фахівців, зв'язок з університетами за кордоном і т. д. Але, враховуючи науковий потенціал українських університетів можна досягти набагато кращих результатів.

В США при оцінці якості освіти основна роль приділяється самим університетам, причому в багатьох є власні центри оцінювання, а також незалежні оцінювальні організації. В США даний вид оцінювання розвинений дуже добре, існує навіть ціла серія журналів, присвячена тільки оцінюванню вищої освіти. У Великобританії історично

поєднуються «англійська модель», в основі якої лежить внутрішня самооцінка вузівського академічного співтовариства, і «французька модель», заснована на зовнішній оцінці вузу з погляду його відповідальності перед суспільством і державою. В Австралії новий підхід до акредитації освітніх програм, розроблений в 1996 році Інститутом інженерів Австралії разом з Австралійською Радою деканів інженерних факультетів, приділяє велику увагу використанню внутрішніх механізмів систем гарантії якості. Нові критерії акредитації інженерних програм орієнтовані в основному на результати, а не на процеси. Процедура акредитації включає, поряд із внутрішніми оцінками й гарантіями якості, зовнішні критерії й рекомендації з боку промислових підприємств. У цілому процес акредитації орієнтований на інновації й розвиток інженерних програм відповідно до вимог сучасного виробництва. В Новій Зеландії принциповою відмінністю національної політики в галузі забезпечення незалежної оцінки якості освіти є той факт, що всі ключові організації, що працюють у даному напрямку, здійснюють свою діяльність відповідно до єдиних принципів, сформульованих Міжнародною мережею агентств гарантії якості у вищій освіті. А в Україні методика оцінки якості освітніх послуг полягає в тому, що вона більше зорієнтована на кількісні показники. Це є слабкою стороною цієї методики. Якщо використовуються тільки кількісні показники – це збіднює уявлення про такий складний об'єкт оцінки, яким є якість освіти. Аксиомою теорії оцінки якості є те, що кількісні показники та шкали набагато бідніше за змістом від якісних.

Досягнення якісно нового стану трудового потенціалу і суспільства в цілому неможливе без кардинального покращення рівня підготовки фахівців вищої кваліфікації, в тому числі й для системи освіти, яка, в свою чергу, має розв'язувати задачі, пов'язані з професійною підготовкою. На теперішньому етапі Україна здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, тому оцінка якості освіти повинна охоплювати всі основні функції та напрями діяльності в цій галузі: якість викладання, підготовки й проведення досліджень, а також якість підготовки персоналу, навчальних програм та якість навчання. Тому перед вищою професійною освітою в Україні стоять дуже складні завдання. Лише забезпечивши високу якість освітніх послуг, можна бути впевненими у виконанні вищою освітою своєї місії, створенні нею умов для розвитку людського потенціалу країни.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПОЛІТОЛОГІВ

В умовах сучасної освіти формування риторичної компетентності є важливою складовою підготовки сучасних випускників, оскільки фахівці нової генерації повинні володіти живим, ефективним, переконливим словом як інтеграційною якістю професійної майстерності.

Проблемі формування риторичної компетентності особистості присвячені праці Л. Горобець, О. Горошкіної, Н. Голуб, Л. Мацько, В. Ницети, Г. Онуфрієнко, Я. Прядної, М. Пентилюк, О. Ранюк. Учені стверджують, що будь-яка професійна діяльність, спрямована на роботу з людьми, зокрема майбутніх політологів, вимагає гнучких, універсальних знань, умінь і навичок у сфері професійного та міжособистісного спілкування, впливу на людей засобами вербальної й невербальної комунікації. Аналізуючи особливості сучасної риторичної підготовки майбутніх фахівців, учні виділяють такі вміння й навички студентів, що складають основу формування риторичної компетентності: 1) володіти polemичним мистецтвом, етичною культурою конструктивного діалогу та полілогу; 2) володіти технікою оратора й виробити власний ораторський стиль; 4) розуміти й виявляти риси національної специфіки виступів. З цього випливає, що ораторська компетентність передбачає вміння вільного володіння всіма формами усної комунікації та вміння вербальними й невербальними засобами спілкування впливати на слухачів.

Ефективне формування риторичної компетентності студентів передбачає врахування сучасних підходів, закономірностей у мовній освіті, традиційних і інноваційних принципів навчання, запровадження сучасних методів і прийомів навчання.

Останнім часом ключовим поняттям у вітчизняній лінгводидактичній теорії й освітній практиці є виділення основних *підходів* до процесу навчання студентів. Вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» ВНЗ реалізує такі основні підходи до навчання української мови: комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, культурологічний, особистісно-зорієнтований, проблемний, проєктний. Останнім часом все більшої актуальності набуває врахування текстоцентричного підходу, який, на нашу думку, є найефективнішим у формуванні риторичної компетентності, оскільки в

основі лежить постійна увага до слова, тексту. Текстоцентричний підхід до навчання української мови дозволяє органічно поєднати засвоєння структурно-семантичних ознак тих явищ, що вивчаються, а також сприятиме формуванню у студентів-політологів на підґрунті здобутих знань зі стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури, культури мовлення практичних умінь і навичок з риторики, необхідних у майбутній професійній діяльності, зокрема: сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання; визначати нормативне використання мовних засобів у текстах різних стилів мовлення; оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення; визначати роль і доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних, фразеологічних засобів мови, їх стилістичну функцію; оцінювати прочитане, висловлювати власну думку; добирати цікаві, переконливі аргументи на захист своєї позиції, у тому числі із власного життєвого досвіду; готуватися до виступу: вибрати тему, скласти текст, проаналізувати його, виступити, зібрати відгуки, тобто вивчити ефективність; проектувати діалог, урахувавши ситуацію, що вимагає дотримання ділового етикету; написати цей діалог; обґрунтувати вибір засобів; провести рольову гру (наприклад, розмова по телефону); переказувати прослуханий текст художнього, наукового чи публіцистичного стилів мовлення тощо.

Теоретичною основою розробки й обґрунтування процесу розвитку комунікативних умінь і навичок є *закономірності навчання*, що традиційно розглядаються як об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність, зокрема відображають взаємозв'язки між діяльністю викладача, студентів та змістом навчання. Ми виокремлюємо такі закономірності формування риторичної компетентності: постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики фахової лексики одиниць; оцінка виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджувальний розвиток усного мовлення.

Окреслені закономірності впливають на визначення *принципів навчання*. Принципи характеризують як основні, вихідні, теоретичні положення, що визначають вибір методів, прийомів, інших засобів навчання. Спираючись на дослідження українського методиста Н. Голуб, виділяємо три групи принципів, що покладено в основу курсу риторики: 1) *ключові принципи системи освіти* (гуманізація, гуманітаризація, демократизація, національне спрямування, безперервність), відповідно до яких людину розглядаємо як неповторну унікальну цілісність, активну, творчу й вільну національно свідому особистість, що прагне саморозвитку й самоактуалізації; 2) *загальнодидактичні* (науковості,

систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, свідомості тощо); 3) *специфічні* (культуровідповідності, стимулювання самостійності й творчості, пріоритету практики, емоційності, гармонізуючого діалогу, активного сприймання, евристичності, «живої» комунікативності, новизни).

Не менш важливими елементами у формуванні риторичної компетентності є методи і прийоми навчання. *Метод* – це упорядкована сукупність методичних прийомів, дійта операцій, за допомогою яких організовується навчальна діяльність студентів і процес засвоєння знань. Серед методів навчання надаємо перевагу теоретико-інформаційним (діалогічно побудований усний виклад матеріалу, консультування, розповідь, пояснення, дискусія, демонстрація, аудіовідеодемонстрація), практико-операційним (метод вправ, метод гри, моделювання й аналіз комунікативних ситуацій), пошуково-творчим (кейс-метод, метод «мозкового штурму», метод PRES-формули та інтерв'ю). Подану класифікацію ми розширюємо, додаючи ще контрольнорекорекційну групу методів (метод самостійної роботи, тестування, методи усного (повідомлення, спостереження) та письмового (тести, твори, диктанти, реферати) контролю.

В основі прийомів вивчення української мови покладено використання дидактичних засобів – знарядь, що забезпечують результативність процесу викладання й учіння. Успішність процесу розвитку риторичних умінь і навичок значною мірою залежить від удалого вибору *засобів навчання* – матеріальні та ідеальні об'єкти, що залучаються до освітнього процесу як носії інформації та інструмент діяльності педагога і студентів. Для методики формування риторичних умінь і навичок майбутніх фахівців з історії важливе значення має дидактичний матеріал, який повинен відповідати таким вимогам: а) текстова основа; б) професійне спрямування; в) бездоганний стосовно норм літературної мови, лексико-стилістичного багатства української мови; г) розвиток комунікативних умінь і навичок. Одним із найважливіших завдань у викладанні української мови професійного спрямування є вдале поєднання дидактичного матеріалу й наочності з технічними засобами навчання.

Усі проаналізовані лінгводидактичні засади формування риторичної компетентності повинні виступати не ізольовано, а у взаємозв'язку, доповнюючи й зумовлюючи один одного.

**РОЗВИТОК СВІДОМОСТІ
ТА САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ**

Відношення до несвідомого психічного К. Юнг визначив наступним чином: «Немає нічого однозначно несвідомого: це лише те, що не усвідомлено розумом під певним кутом. Можна висувати різні припущення на рахунок того, чому нам щось з однієї точки зору відомо, а з іншої – ні. Єдине виключення я роблю для міфологічного патерна: у мене є фактичне підтвердження того, що він глибоко несвідомий». У цьому питанні ми погоджуємося з думкою К. Юнга, але виникає запитання – від чого залежить «певний кут усвідомлення» або «точка зору» про відоме? З позиції футурреального підходу у психології, що пропонується нами – це залежить від мети.

Можна стверджувати, що майже всі філософи та психологи розглядають усвідомлення, як обов'язковий атрибут мети, що ставиться людиною. Р. Хайнберг пише: «Кожен із нас щоденно щось планує, формує цілі та розробляє стратегії. Інші істоти роблять теж саме, але не настільки усвідомлено. Багато біологів змушені признати певний об'єм внутрішньої мети, що проявляються організмами». Відомий філософ та психолог А. Г. Спіркін також відмічав, що: «У полі свідомості знаходиться перш за все мета». М. А. Бернштейн визначав мету як: «Образ потрібного майбутнього», яка досягається на основі мотиву, що у психології визначається як: «Онаочнена потреба, яка усвідомлюється людиною та спонукає її до дій».

Отже, можна констатувати, що мета, яка ставиться людиною, з одного боку, усвідомлюється за рахунок мотивованих вербальних дій, а з іншого боку, те на який предмет (у широкому сенсі) спрямовано мету, вказує на міру усвідомлення психічної діяльності. Особливе місце така міра усвідомленості проявляється у зв'язку з тим, що цільова діяльність особистості відрізняється від інших критеріїв свідомості (виявлення закономірностей, застосування мовлення та виділення особистого Я), тому що спрямована на майбутній час.

Розробка просторово-часового континууму психологічних ситуацій, методики цільової спрямованості особистості (ЦСО) та отриманих

на їх основі результатів досліджень, дозволили зробити висновок про системо-відтворюючу функцію ситуацій майбутнього часу. У ситуаціях теперішнього часу відбувається реалізація тих дій, які спочатку плануються свідомо, висовуються гіпотези, програються різні варіанти можливих дій і тому подібне.

Тобто головна інтелектуальна та творча робота відбувається у віртуальних ситуаціях майбутнього часу, що пов'язані з прогнозуванням та передбаченнями на надситуативному рівні діяльності. З точки зору футурреального підходу, вищим рівнем розвитку особистості є свідома психічна діяльність, у яку входять компоненти несвідомої психічної діяльності у вигляді творчого натхнення, інтуїції, інкубації, катарсису, осяяння і тому подібних проявів. Творча діяльність пов'язана з постановкою дальніх та високих за змістом цілей, які відображають зацікавленість людини у виконанні самостійної роботи, яка дозволяє розкрити здібності людини та викликає позитивні емоції.

На основі проведених експериментальних досліджень із використанням методики ЦСО, нами були виявлені чотири процеси саморозвитку особистості – самовизначення, самореалізація, самовдосконалення та само – актуалізація. Ці процеси відображають активне ставлення людини до оточуючого середовища та відображають вказану вище міру усвідомлення. Встановлені статистично достовірні зв'язки між віддаленістю цілей від ситуацій теперішнього часу та чотирма процесами саморозвитку, а також провідними рисами особистості, що висувають цілі саморозвитку.

Близькі цілі негативно впливають на процеси визначення, вдосконалення та актуалізації (приставку «само» не вказано для економії місця). Середні цілі позитивно впливають на процеси реалізації та вдосконалення, але негативно на актуалізацію. Дальні цілі мають негативний зв'язок з реалізацією та позитивний із вдосконаленням та актуалізацією. Отже, існує дві групи процесів саморозвитку, які відрізняються за рівням усвідомлення діяльності, що керуються дальніми цілями та близькими. Для процесу самовизначення характерна риса прагматичність. Для процесу самореалізації – опора на себе та гнучкість у поведінці, домінування, а також напруга базальних потреб та психастенія. Для самоактуалізації та самовдосконалення характерні риси інтернальності і психопатії та для останнього процесу – нейротизм.

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Одним із провідних завдань наукової та практичної психології на сьогодні виступає розвиток психологічної культури особистості для оптимізації, підвищення ефективності життєдіяльності людини, соціальної поведінки громадянина, професійної діяльності працівника.

Під професійно-психологічною культурою особистості майбутнього соціального працівника розуміємо складне структурне утворення, що базується на свідомому засвоєнні, безперервному розвитку та використанні цілісної системи психологічних знань, умінь та навичок, цінностей, професійно важливих якостей, а також здібностей до самоуправління, самоосвіти для високоефективної професійної діяльності в ситуаціях, що потребують мобілізації глибинних особистісних ресурсів фахівця.

Для цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на її формування важливо володіти засобами діагностики. У зв'язку з цим, актуальним є вибір методик дослідження психологічної культури майбутніх соціальних працівників.

О. І. Мотковим – одним із перших у психології країн пострадянського простору – було створено авторську методiku дослідження психологічної культури. Методика дозволяє вивчити вираженість і якість шести видів культурно-психологічних поведінкових проявів: саморозуміння і самовизначення; конструктивне спілкування з однолітками, близькими і далекими людьми; гарна саморегуляція своїх емоцій, дій; творчість; самоорганізація (конструктивне ведення справ); гармонізуючий саморозвиток. Вказані показники становлять загальний фактор – психологічна культура особистості (усі питання методики).

Для здійснення комплексного дослідження рівня професійно-психологічної культури майбутнього соціального працівника важливо зосередитися на аналізі методик діагностики окремих її складових: психологічної грамотності та компетентності, ціннісно-сміслового та емоційного компонентів.

З метою визначення рівня психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників ми використовували метод узагальнення незалежних характеристик, запропонований К. К. Платоновим. Сутність методу полягає в тому, що паралельно з оцінюванням студентом своїх психологічних знань, умінь та навичок їх оцінювали також однокурсники та викладачі ВНЗ. Порівнюючи бали, які виста-

вив студент сам собі, з балами, які виставили інші, ми одержали можливість із більшою мірою вірогідності визначити рівні психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників. На кожного студента було підготовлено спеціальні картки.

Рівень ціннісно-смислового компоненту психологічної культури визначався за допомогою адаптованого О. Г. Видрою варіанту методики «Психологічна культура особистості» О. І. Моткова. Вона побудована як семантичний опитувальник, що включає 55 тверджень, які оцінюються за двома п'ятибальними шкалами, в межах 11 видів культурно-психологічних прагнень: психологічні цінності; любов до людей; рефлексія; культурне, конструктивне, професійне спілкування; спрямованість; гармонійний саморозвиток особистості; самоаналіз, самопізнання; любов до праці, конструктивність професійної діяльності, відповідальність; інтелектуальні прагнення; психічна саморегуляція; творчість. Методика містить дві п'ятибальні шкали: шкала А – оцінка сили культурно-психологічного прагнення; шкала Б – оцінка ступеня його реалізації студентом в особистісно-професійній діяльності. Це відображає ступінь усвідомлення студентами психологічних цінностей, їх рефлексії і творчості.

Для визначення рівня розвитку емоційного компоненту психологічної культури використовувалась «Методика діагностики «емоційного інтелекту» Н. Холла та метод діагностики емпатії за допомогою модифікованого опитувальника А. Мехрабіана та Н. Епштейна.

Методика Н. Холла запропонована для виявлення здатності розуміти відношення особистості, репрезентовані в емоціях і управляти емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і містить 5 шкал: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (радше емоційна гнучкість); самомотивація (як довільне управління власними емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (уміння впливати на емоційний стан інших людей).

Підбір вказаних діагностичних засобів для визначення рівня професійно-психологічної культури в майбутніх соціальних працівників дозволяє перевірити ефективність програми формуального експерименту.

УДК 159.923

Каневський В. І.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПТСР В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Досить інтенсивно та плідно розглядалися проблеми, пов'язані із ПТСР (посттравматичний стресовий розлад), у закордонних джерелах за останні 5 років. Висвітлено було фундаментальні теоретичні питан-

ня природи ПТСР, наприклад, чи є травма психологічною або біологічною проблемою, чи це минула подія, яка застрягла в теперішньому часу, або це щось нове, що запущено та формується (Kudler H., 2014), ПТСР як наслідок індивідуальної схильності та соціального контексту, бо, з одного боку, травма оцінюється з т. з. жорсткої установки соціальних цінностей, які здаються незмінними, з другого – клінічні та нозологічні критерії поняття ПТСР змінюється з розвитком суспільства (Auchéméry Y., 2012), відмічалось про необхідність попередження травм (первинна профілактика) завдяки системним втручанням (Skeffington P. M., Rees C. S., Kane R., 2013), розглядаючи травму як системне явище (Goldsmith R. E., Martin C. G., Smith C. P., 2014). Звертає на себе увагу зв'язок між ПТСР та самогубством (LeBouthillier D. M., McMillan K. A., Thibodeau M. A., Asmundson G. J., 2015). Аналізувалися феномен ПТСР у трактуванні нової версії діагностичного стандарту DSM-V, і вказувалося на більше місце дисоціативних аспектів порівняно з попередньою версією (Levy Yeyati E., 2015). Пропонується біхемісферична вегетативна модель (ВНАМ) для травматичних наслідків стресу на здоров'я та поведінку (Lee S. W., Gerdes L., Tegeler C. L., Shaltout H. A., Tegeler C. H., 2014). Модель спирається на встановленні данні, які показують місце півкульової латералізації управління вегетативною нервовою системою і пропонує, що травматичний стрес може призвести до асиметрії в домінуючій діяльності двосторонніх гомологічних галузей мозку, що відповідальні за управління автономною діяльністю. Важливе місце в дослідженнях наслідків ПТСР посідають роботи, присвячені виникненню феномена ПТСР внаслідок бойових дій. Розповсюдженість ПТСР серед американських військових та ветеранів складає 14–16 %, тому було визначено характеристики до та після травми та розроблено скринінгові програми, які спрямовані на групи високого ризику (Gates M. A., Holowka D. W., Vasterling J. J., Keane T. M., Marx B. P., Rosen R. C., 2012). Відмічалось зріст суїцидальних тенденцій, пов'язаних із ПТСР серед військових та ветеранів бойових дій (Jakšić N., Aukst-Margetić B., Marčinko D., Brajković L., Lončar M., Jakovljević M., 2015; Finley E. P., Bollinger M., Noël P. H., Amuan M. E., Copeland L. A., Pugh J. A., Dassori A., Palmer R., Bryan C., Pugh M. J., 2015; Pompili M., Sher L., Serafini G., Forte A., Innamorati M., Dominici G., Lester D., Amore M., Girardi P., 2013; Youssef N. A., Green K. T., Beckham J. C., Elbogen E. B., 2013). Актуальною є проблема психологічного стану та соціальної адаптації біженців та переселенців з районів бойових дій. Знаходиться все більше доказів про вплив постміграційних факторів на психічне здоров'я переселенців (Carswell K., Blackburn P., Barker C., 2011). ПТСР дуже негативно впливають на суб'єктивну якість життя мігрантів (SQOL), що потребує як лікування симптомів, так і соціальних м'як (Matanov A., Giacco D., Bogic M., Ajdukovic D.,

Franciskovic T., Galeazzi G. M., Kucukalic A., Lecic-Tosevski D., Morina N., Popovski M., Schützwohl M., Priebe S., 2013). Звертається увага на необхідність соціальної підтримки біженців, які зазнали впливу ПТСР (Oppedal B., Idsoe T., 2015), педагогічних впроваджень дітям-переселенцям (Panter-Brick C., Grimon M. P., Eggerman M., 2013) медичної та психотерапевтичної допомоги (Buhmann C., Mortensen E. L., Nordentoft M., Ryberg J., Ekstrøm M., 2015; Teodorescu D. S., Heir T., Siqueland J., Hauff E., Wentzel-Larsen T., Lien L., 2015). Психотерапевтичні впливи здійснюються завдяки когнітивному та психодинамічному підходам (Buhmann C., Andersen I., Mortensen E. L., Ryberg J., Nordentoft M., Ekstrøm M., 2015; Levi O., Bar-Haim Y., Kreiss Y., Fruchter E., 2015), нарративної терапії (Jongedijk R. A., 2014). Проте, незважаючи на відповідні досягнення, розробкам як правило, не вистачало комплексного підходу до вивчення цієї проблеми (тобто поєднання психологічного, медичного, соціального погляду), за винятком, можливо, В. Drozdek (2014), яким було запропоновано інтегральний підхід до лікування ПТСР та мультимодальні втручання, що ураховують індивідуальні, контекстні, епігенетичні та культурно значущі шляхи, проте цій підхід не визначає важливість футурреального впливу на ситуацію особистості. Не отримали належного рівня орієнтації на майбутнє та перспективні цілі для осіб, що зазнали наслідків ПТСР, майже в роботах, які розглядали зв'язок ПТСР та феномена безнадії (Mihaljević S., Aukst-Margetič B., Vuksan B., Koic E., 2012; Panagioti M., Gooding P. A., Tarrier N., 2012), за винятком Ajdukovic D. et al (2013), де фактори відновлення осіб узгоджені із моделями здоров'я та стійкості та пов'язані з орієнтацією на майбутнє, але конкретні шляхи та технологічні впровадження не пропонуються. Отже, можна констатувати, що наш футурреальний підхід, який пропонуємо ми, стане новим науковим феноменом серед світових наукових трендів.

УДК 159.923.2

Хоржевська І. М.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

На даному етапі становлення Української держави, побудови соціально-економічної стратегії країни висувуються нові вимоги до особистості професіонала в будь-якій галузі діяльності. Незважаючи на значну увагу вчених до проблеми професіоналізму особистості питання професійної культури, її місце у структурі особистості фахівця і досі є невизначеним.

Теоретичні проблеми професійної культури спеціаліста досліджують фахівці різних галузей, це і психологи, і педагоги, філософи, соціологи, культурологи та представники інших суміжних наук. Однак аналіз літературних джерел свідчить про те, що єдиного визначення сутності і навіть терміна «професійна культура» ще не окреслено. Автори по-різному трактують структурний та змістовний феномен професійної культури фахівця.

У роботах українських і зарубіжних психологів проблема професійної культури фахівця часто досліджується в контексті іншого феномену – культури взагалі та етики ділового спілкування. Більше робиться акцент на професійній культурі працівників системи «людина-людина», зокрема, вчителів, соціальних працівників, юристів.

У широкому сенсі під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людини, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності.

Професійна культура – це універсальна система, що включає професійні знання й цінності, які у вигляді зразків і норм, прийнятих у конкретній професійній області, регулюють професійну діяльність.

Професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованості духовної культури особистості. Професійна культура особистості передбачає засвоєння професійних знань, професійну компетентність, сформованість професійно значущих якостей, які необхідні для участі у професійній діяльності. Вимоги до рівня професійної культури фахівця починаються з вимог до рівня його спеціальних знань та умінь.

Традиційно під професійною культурою розуміють сукупність спеціальних знань і умінь, пов'язаних з конкретним специфічним видом праці.

На формування професійної культури фахівця впливають як особливості самої професії, так і інші фактори. Серед них можна виділити об'єктивні й суб'єктивні, більш і менш значущі, особистісні й соціальні. Об'єктивний вплив виявляють загальносвітові тенденції у суспільстві, соціально-філософські проблеми культури, стан системи освіти і якість освітніх послуг, культура освітньої установи, престижність професії у суспільстві.

Професійна культура – спосіб творчої самореалізації особистості в різноманітних видах діяльності та спілкування, спрямованих на засвоєння, передачу та створення професійних цінностей і технологій.

Слід зазначити, що поняття професійна культура фахівця набагато ширше й включає не тільки професіоналізм, але й процес особистісного розвитку й культурологічного становлення суб'єктів освітнього процесу.

Професійна культура фахівця розглядається, у загальному значенні, як високий рівень професіоналізму людини, як спосіб творчої саморе-

алізації в професійній діяльності, як процес освоєння, передачі професійних цінностей.

Принципово нове завдання у формуванні особистості майбутнього спеціаліста пов'язане з необхідністю усвідомлення самого себе як творчого професіонала. Професіоналізм таким чином поєднує достатній рівень розвитку професійної культури й самосвідомості, налаштованої на творче розв'язання професійних завдань.

Професійна культура сучасного фахівця, крім професійних знань і навичок, повинна включати: навички ділового спілкування у відповідності зі службовим етикетом; уміння організувати оптимальну взаємодію формальної й неформальної структур у колективі; знання й навички з вирішення психологічних проблем у колективі; ораторське мистецтво; уміння створювати оптимальний клімат на робочому місці, раціональну організацію робочого часу, в тому числі за допомогою самоменеджменту; формування й оптимальне використання свого іміджу.

І хочемо особливо зазначити, що найважливішою складовою професійної культури є моральність особистості, адже поняття відповідальності сьогодні стає ключовим у характеристиці будь-якого професіонала.

УДК 316.752

Шилова Н. І.

ВЗАЄМОДОПОМОГА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АЛЬТРУЇСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Сьогодні, на порозі XXI століття, важко ростити дітей у складному сучасному світі, в умовах катастрофічного росту числа розлучень, економічних проблем більшості наших родин, погіршення якості навчання, потужного пресингу ЗМІ. Через зростання агресії, егоїстичних мотивів та падіння моральної культури підлітків, особливої уваги потребує формування альтруїстичних цінностей.

Дослідження формування альтруїстичних цінностей проводилося на базі занять туристичною діяльністю. Вона являє собою систему конкретних видів занять, норм поведінки, що виробилися в процесі мандрівок, походів, експедицій. При заняттях туризмом виникає становлення морально цінної особистості, збагачення його знаннями в галузі культури, які розширюють простір колективного спілкування, сприяють поглибленню відносин взаємної співпраці та взаємодопомоги. Під час тренувань та походів перед підлітками ставляться певні цілі, виконання яких вимагає докладання значних зусиль та проявлення кмітливості. Саме взаємодопомога дозволяє досягати поставлені цілі без значних часових та фізичних втрат.

В основу нашого дослідження було покладено теорію формування і розвитку інтелектуальних операцій П. Я. Гальперіна. У своїх працях П. Я. Гальперін виділив етапи інтеріоризації зовнішніх дій і визначив умови, що забезпечують успішний переклад зовнішніх дій у внутрішні. На думку автора, існує чотири параметри, за якими перетворюється дія. До їх числа відносяться: рівень виконання; міра узагальнення; повнота фактично виконуваних операцій; міра освоєння.

Процес формування альтруїстичних цінностей, відповідно до концепції П. Я. Гальперіна, має наступні етапи:

Перший етап характеризується формуванням орієнтовної основи майбутньої дії. Основним моментом цього етапу є ознайомлення на практиці зі складом майбутньої дії, а також з вимогами, яким зрештою воно (дія) повинна відповідати. Підлітками були обрані посади, які необхідні для життєзабезпечення групи під час походу: штурман, завгосп з харчування, завгосп зі спорядження, медик, ремонтник, відповідальний за краєзнавче завдання. Виконання обов'язків згідно з обраною посадою мало на меті підготовку до майбутнього походу. Перед підлітками ставилися завдання по підготовці відповідно обраної посади. Штурман повинен був скласти маршрут з позначенням на карті місць ночівель, завгосп з харчування складав меню на весь похід з розрахуванням кількості продуктів харчування, завгосп зі спорядження розписував необхідні у поході речі (палатки, спальні мішки, котли і т. д.), завданням ремонтника було перевірити на справність усе необхідне спорядження і у випадку поломки відремонтувати, медик перевіряв склад аптечки на наявність необхідних ліків, а також строку придатності медичних препаратів, відповідальний за краєзнавче завдання здійснював пошук цікавих місць за ходом маршруту для подальшого їх відвідування.

Другий етап формування розумової дії пов'язаний з його практичним освоєнням, яке здійснюється з використанням предметів. На цьому етапі підліткам роздавалося усе необхідне спорядження, а також картки з поетапним виконанням дій для кожної посади. Для порівняння ефективності виконуваної роботи спочатку картки містили лише кроки по самостійному виконанню обов'язків у групі. Потім підліткам роздавалися картки, які містили пункти взаємодопомоги. Тобто нами було передбачено дії, які вказували на допомогу одне одному в конкретних місцях діяльності по виконанню обов'язків обраної посади. Час виконання завдання, поставленого керівником у подальшому порівнювався.

Третій етап пов'язаний з продовженням освоєння заданої дії, але вже без опори на реальні предмети. На цьому етапі відбувається перенесення дії із зовнішнього, наочно-образного плану у внутрішній план.

Головною особливістю даного етапу є використання зовнішньої (гучкої) промови в якості замітника маніпулювання з реальними предметами. П. Я. Гальперін вважав, що перенесення дії в мовний план означає насамперед мовне виконання певної предметної дії, а не її озвучування. На цьому етапі підлітки виконували обидва варіанти роботи (з допомогою та без), але вже без карток, вони лише проговорювали свої дії.

На четвертому етапі освоєння розумової дії відбувається відмова від зовнішньої мови. Здійснюється перенесення зовнішньомовленнєвого виконання дії цілком у внутрішню мову. Конкретна дія виконується «про себе».

На п'ятому етапі дія виконується повністю у внутрішньому плані, з відповідними скороченнями і перетвореннями, з подальшим відходом виконання цієї дії зі сфери свідомості (тобто постійного контролю над його виконанням) у сферу інтелектуальних умінь і навичок. На цьому етапі підлітки продемонстрували свої навички з самостійного виконання завдань, поставлених перед їхньою посадою, без зовнішнього впливу. Тут ми побачили, що підлітки не тільки оволоділи навичками, необхідними для виконання обов'язків у групі, але й навичками взаємодопомоги. На п'ятому етапі вони самостійно проявляли турботу про іншого, пропонували допомогу товаришам без вказівок карток, як це відбувалось на другому етапі. Ефективність такої роботи була підтверджена часом, який витрачали підлітки на виконання поставлених завдань. Адже час самостійного виконання значно перевищував час, коли підлітки допомагали одне одному.

Вищезазначене дає можливість зробити висновок, що застосування теорії поетапного формування розумових дій П. Я. Гальперіна для формування альтруїстичних цінностей підлітків має неабияке практичне значення, адже в процесі навчання формування нових дій відбувається легше, без заучування нового матеріалу (оскільки він засвоюється в процесі шляхом мимовільного запам'ятовування), без використання методу проб і помилок.

УДК 159

Антонова А. С.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВ

Для вирішення проблем літніх людей потрібно працювати не тільки з самою літньою людиною, але і з її найближчим оточенням. Необхідно проводити роз'яснювальну роботу з населенням усіма доступними

засобами (телебачення, радіо, друковані видання), щоб люди заздалегідь були готові до можливості виникнення важкої життєвої ситуації і знали шляхи виходу з неї. Останнім часом набули широкого поширення такі спеціальні технології, як трудотерапія, гарденотерапія, арт-терапія тощо, спрямовані на подолання самотності, підвищення самооцінки людини похилого віку, створення умов для актуалізації її життєвого досвіду, визначення його цінностей, для реалізації ним свого творчого потенціалу.

Трудотерапія – активний метод відновлення та компенсації порушених функцій за допомогою різної роботи, спрямованої на створення корисного продукту. У реабілітаційній роботі з людьми похилого використовуються кілька варіантів трудотерапії, які розрізняються за основним завданням, засобів та методів здійснення.

Навчання самообслуговування (побутова реабілітація). Цей вид трудової терапії можна починати якомога раніше, тому що її мета – усунення безпорадності старої людини.

Відновлювальна (функціональна). Мета – вплив на пошкоджену частину тіла, орган або систему для відновлення порушеної патологічним процесом функції через відповідно підібрані види трудової діяльності.

Розважальна (терапія зайнятості). Її мета – зменшення враженості обтяжливих факторів, зумовлених вимушеним тривалим перебуванням в обмеженому просторі.

Арт-терапія (концерти, заняття музикою, сценічне мистецтво, танці, малювання тощо) не тільки підвищує емоційний заряд літньої людини, а й сприяє зміцненню соціальних контактів. Арт-терапія може проводитися в соціальних центрах, центрах психічного здоров'я або стаціонарах денного перебування, інтернатах та інших соціальних установах.

Гарденотерапія – це особливий напрямок психосоціальної, професійної реабілітації за допомогою залучення до роботи з рослинами. Практика показує, що літні люди із задоволенням вирощують рослини і доглядають за ними.

Робота з родичами літніх людей може бути організована в консультативній формі. Важливо пояснити родичам людей похилого віку, що соціальна підтримка дозволяє літнім людям відчувати себе компетентними. Необхідна передача позитивних почуттів літнім, при якій вони відчують, що про них піклуються, їх цінують, поважають.

На сьогодні, піклуючись про людей похилого віку, держава створює системи соціального забезпечення в Україні (будинки-інтернати для людей похилого віку, геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни та праці). Основними видами соціального забезпечення в Україні є: пенсії, соціальні допомоги, соціальне обслуговування.

Соціальне обслуговування – це такий вид соціального забезпечення який реалізується в різноманітних формах. Соціальне обслуговування являє собою надання підтримки матеріального характеру, у вигляді позитивних дій з боку відповідних державних органів на користь непрацездатної особи. Наприклад, утримання в будинках-інтернатах для осіб похилого віку. Зазначимо, що будинки-інтернати для людей похилого віку є стаціонарною соціально-медичною установою загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Людина, яка потребує допомоги може її отримати.

Змінюючи одне соціальне оточення на інше, тобто змінюючи мікросередовище людина по різному проходить процес адаптації. Цей процес великою мірою залежить від тих умов і того середовища, в якому вона раніше перебувала. Так, якщо людина похилого віку жила в сім'ї, де були діти, онуки – вона набагато важче переносить процес адаптації, а інколи взагалі не витримуючи покидає заклад соціального обслуговування. Ті люди, які раніше були самотні, досить швидко адаптуються до нових соціальних умов, бо саме в таких закладах вони відчують свою значущість і потрібність у цьому світі.

Розглядаючи процес підготовки людини похилого віку до засвоєння нових умов, які створюють пансіонати соціального обслуговування, треба мати на увазі, що прийняття на кожному етапі життєвого шляху нових та залишення старих ролей, так само як і адаптація до зміни їх змісту та співвідношення, вимагає від індивіда відповідної підготовки, тобто соціалізації. При цьому рольову визначеність можна розглядати тільки в якості фактора адаптації, бо її значення для успішної орієнтації досить велике. Отже, рольова адаптація є однією із складових соціальної адаптації особистості. Важливою подією є зміна одного мікросередовища на інше, що ставить перед особистістю нові задачі. В разі успішного вирішення цих задач, особистість буде адаптована до нової соціальної ситуації.

УДК 159

Максименко Г.

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Особливості адаптації людей похилого віку в умовах притулку було проведено дослідження на тему: «Рівень адаптації людей похило-

го віку до нового соціального середовища». Для проведення експерименту було розроблено програму, яка має такі складові.

Проблемна ситуація. Проблеми соціальної роботи зі старими людьми на сьогодні знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів, соціальних і дослідницьких програм, спрямованих на забезпечення прийняттого рівня життя літніх і старих людей.

Для соціальної ж сфери головним є той факт, що серед старих людей виявляється тенденція до повільно наростаючих хворобливих патологічних процесів, що приймають хронічний і важко піддаються лікуванню. Якщо взяти до уваги, що з 40–45 років уже відбувається «нагромадження» хвороб, то зрозуміло, чому так багато серед дуже старих людей осіб, не здатних навіть до найелементарнішого самообслуговування.

Острах перед фізичною слабкістю, небажання залежати і обтяжувати своїх рідних, самотність, невпевненість у завтрашньому дні – це головні причини, які впливають на важливе рішення людини похилого віку – переїзд до притулку. В наш час в кожному місті функціонують заклади соціального обслуговування – притулки для людей похилого віку, які допомагають людині похилого віку відчутися захищеною і не покинутою в цьому суспільстві. Вступаючи до притулку людина зіштовхується з певними проблемами. Однією із важливих залишається проблема пристосування до нових умов життєдіяльності в притулку для людей похилого віку. Тому соціалізації людини похилого віку в змінених умовах життєдіяльності є актуальною на сьогодні і потребує детального вивчення.

На сьогодні літні люди є найбільш соціально незахищеною категорією суспільства. Будинок-інтернат є тим середовищем, у якому багато літніх людей живуть довгі роки. Від організації всього життя установи, його місткості, розташування, планування, обстановки, від організації дозвілля та зайнятості, соціально-медичної допомоги, ступеня контактів залежить стан фізичного і психологічного здоров'я літньої людини. Тому дуже важливо вивчити проблеми будинків-інтернатів, знаходити шляхи їх вирішення для того, щоб забезпечити літнім людям, що живуть у цих установах, гідне соціальне функціонування.

Для покращення наявного стану речей важливим є залучення до роботи з людьми похилого віку арт-терапевта. Оскільки при спілкуванні з мешканцями притулку було виявлено, що їм дуже подобаються спільні заняття, а отже, можна спробувати задіяти їх до виконання групових робіт.

Арт-терапія (терапія мистецтва) – один із методів психологічної роботи, що використовує можливості мистецтва для досягнення пози-

тивних змін в інтелектуальному, емоційному й особистісному розвитку людини. Будь-яка людина здатна виразити себе, свої почуття і свій стан мелодією, звуком, рухом, малюванням. Для деяких людей – це єдиний спосіб дати світу знати про себе, заявити про себе як про творчу особистість.

Також у притулку потрібно проводити об'ємну роботу з соціально-психологічної адаптації літніх людей до нових умов. Особливо вона важлива в перші дні перебування в будинку-інтернаті. Саме тоді вивчаються особливості новоприбулих, їх звички, інтереси, установки. Оскільки як свідчить практика, це необхідно тому, щоб уникнути конфліктних ситуацій, зокрема за розселення людей на постійне проживання.

У будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів передбачено обслуговування, здійснення цілого ряду заходів реабілітаційного характеру: трудова терапія і трудова зайнятість, організація дозвілля. Трудова зайнятість реалізується у лікувально-трудовах майстернях чи підсобних господарствах.

Слід зазначити, що і літні люди, навіть будучи клієнтом соціальної служби – суб'єкт, тобто обличчя, яке набирає рішення. Тому права старих людей на повноцінне життя реалізується лише коли вони самі беруть участь у розв'язанні тих завдань, що їх торкаються. У цьому плані свої прагнення прийняти відповідальність за розв'язання проблеми літньої людини – своєрідна форма егоцентризму, неприпустима з професійної точки зору. Важливу роль у вирішенні такого роду завдань нині відіграють групи самопомоги. Групи самопомоги – це невеликі, прив'язані до певного місця групи, члени яких мають спільні проблеми, допомагають одна одній. Мета роботи у такій групі – пом'якшення впливу негативних явищ, а чи не їх повне подолання (що організувати неможливо), підтримка людини, а чи не формування нового стилю життя, поступове навчання позитивним життєвим навичкам, а чи не повним заперечення минулих норм життя.

Особлива роль у наданні допомоги інвалідам відводиться соціальному працівникові в державних установах охорони здоров'я. У завдання медико-соціального фахівця, який володіє знаннями психофізіологічних особливостей інвалідів відповідно причини, що призвів його до такого стану, входить визначення ступеня можливостей його участі у праці, допомоги в адаптації до нових умов, визначення режиму харчування і формування відповідного способу життя.

ПІДСЕКЦІЯ: Соціальна робота в умовах сучасних економічних викликів в Україні

УДК 159.923.2

Коваль Г. В., Палагнюк Ю. В.

ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Кардинальні політичні та соціально-економічні перетворення, що здійснюються в Україні, зумовили принципові зміни соціальної політики держави по відношенню до інвалідів. Ці зміни сприяють формуванню нових підходів до вирішення проблем інвалідності, зокрема серед студентської молоді.

Пріоритетним напрямом державної соціальної політики України є реабілітація інвалідів, головна мета якої полягає у відновленні їх соціального статусу, досягнення ними матеріальної незалежності, організації їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

Прикро констатувати той факт, що в нашому суспільстві з року в рік зростає число інвалідів, зокрема серед студентської молоді.

Студенти з інвалідністю – це особи, зі стійкими розладами функцій організму, зумовленими захворюваннями, травмами або вродженими вадами, які навчаються у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації. Саме цій групі людей притаманні певні особливості щодо готовності до професійної діяльності.

Поняття готовності до професійної діяльності започатковано у 1976 році білоруськими дослідниками М. І. Дьяченко та Л. А. Кандибовичем. Початковий етап професійної підготовки вчені трактують як такий, що визначає весь хід подальшого життя людини. У період навчання у вищому навчальному закладі в людини формуються та розвиваються професійно важливі якості особистості, починає формуватися професійна самосвідомість, що досить часто виявляється і в успішності навчальної діяльності.

Науковці виокремлюють різні підходи щодо психологічної готовності студентів з інвалідністю до професійної діяльності. У контексті функціонального підходу психологічна готовність студентів з інвалідністю розглядається у зв'язку з психічними функціями, формування яких вважається необхідним для досягнення потрібних результатів діяльності, тобто готовність визначається як психофізіологічний стан, що забезпечує швидкість актуалізації необхідного досвіду. Прибічни-

ками даного підходу є Левітов М. Д., який розглядав феномен як один із важливих станів; Гагаєва Г. М., акцент робила на емоційному стані особистості; Генов Ф. Ю., який стверджував, що зміни у психіці людини відбуваються у зв'язку зі зміною її діяльності.

За умов особистісного підходу готовність розглядається в контексті особистісних передумов успішної діяльності. Цей підхід передбачає вдосконалення психічних процесів, станів і властивостей особистості, які необхідні для ефективної діяльності, тобто готовність трактується як особистісне утворення, інтегративна стійка характеристика, що сприяє успішній діяльності.

Професійна діяльність – це одна з найбільш значущих сфер буття людини. Саме в професійній діяльності відбувається її самоактуалізація як індивіда, особистості, неповторної індивідуальності. Особливу значущість набувають ті труднощі, які виникають у студента з інвалідністю в процесі опанування ним професійно важливих якостей. У зв'язку з цим основними функціями процесу професійної підготовки спеціалістів є:

- когнітивна (забезпечення належного рівня професійних знань, умінь, навичок, наукового і культурного світогляду);
- ціннісно-установча (формування професійних установок: цільових, смислових, операційних);
- розвивальна (креативна): розвиток професійних здібностей, духовних потреб особистості;
- мотиваційна (стимулююча): стимулювання, формування, підтримка мотивів особистісного зростання, самоактуалізація через професію;
- морально-виховна (виховання моральних якостей, що відповідають вимогам суспільства та професійна специфіка фахівця).

Адаптація студентів з інвалідністю до навчання у вищому навчальному закладі та професійної діяльності – це складний, багатофакторний, взаємопов'язаний, поетапний процес подолання адаптаційних труднощів та входження їх до сфери реалізації професійних функцій в умовах специфіки виконання професійної діяльності. Виділяють наступні принципи адаптації студентів з інвалідністю до навчання у ВНЗ:

- відповідність змісту і форм адаптаційного супроводу цільовим установкам і умовам професійно-освітньої діяльності інвалідів;
- актуалізація реабілітаційно-педагогічних засад професійно-освітньої діяльності інвалідів;
- опора на інтегрований колектив студентів та студентів з інвалідністю;

- опора на цілеспрямовану активність інвалідів із підготовки до самостійної діяльності в професійно-освітній сфері;
- урахування індивідуально-педагогічних характеристик реабілітаційного потенціалу студентів з інвалідністю;
- спрямованість на всебічну соціальну адаптацію;
- безперервність реабілітаційно-адаптаційного супроводу в межах навчального процесу;
- взаємозв'язок медичного, технічного, педагогічного та психологічного супроводу студентів з інвалідністю.

Отже, проблема готовності в контексті професійного становлення студентів з інвалідністю – одна з найважливіших проблем сучасності. Усвідомлення складності освітнього процесу, важливості його побудови на гуманістичних засадах, які передбачають орієнтацію цього процесу на актуалізацію можливостей особистості, заклади освіти повинні формувати особистість, здатну до саморозвитку, свідомого професійного самовизначення, вільного входження в новий трудовий етап життя, що потребує перебудови змісту навчання та виховного процесу, в тому числі й у питаннях формування у студентів з інвалідністю готовності до професійної діяльності.

УДК 364.08

Костєва Т. Б.

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Специфіка практики соціальної роботи передбачає зміну об'єктивних умов надання соціальної допомоги та підтримки, що неминує породжує нові соціальні ситуації, зміну в стосунках між людьми в процесі соціальної роботи. Це зумовлює необхідність використання адекватних новим ситуаціям методів, технологій і стратегій втручання, впровадження інноваційних підходів. У зв'язку з цим практика соціальної роботи перебуває у постійному пошуку і трансформації.

На сучасному етапі розвитку практичної соціальної роботи все частіше спостерігається зростання попиту на проведення соціально-психологічних тренінгів. Але, широкому впровадженню тренінгів у роботу українських соціальних служб заважають два фактори: перший фактор – «реальні труднощі», – включає незацікавленість керівництва, відсутність фінансового забезпечення та компетентних спеціалістів; другим фактором є «уявні труднощі»: брак часу, відсутність ресурсно-

го забезпечення, відсутність потреби в широкому застосуванні тренінгів з клієнтами. Також низький рівень застосування тренінгів у соціальній сфері зумовлений низькою іншими причинами: низька замотивованість та швидкоплинність кадрів є наслідком низьких заробітних плат; брак спеціалістів із спеціальною тренерською підготовкою; брак часу; відсутність системного підходу до вирішення соціально-психологічних проблем клієнтів; відсутність технічного та методичного забезпечення; відсутність фінансового забезпечення з боку керівництва та ін.

Соціальний працівник у своїй практичній діяльності може застосовувати їх та деякі психотерапевтичні методики, бо він має право проводити освітню та соціально-педагогічну діяльність, сприяти всебічній соціалізації та інтеграції клієнта соціальної роботи у групу, общину, суспільство. Тренінги можуть бути особливо корисними при роботі соціального працівника з людьми з особливими потребами, молоддю, дітьми, підлітками з девіантною поведінкою, жертвами насилля тощо.

Ефективність будь-якого тренінгу складається з трьох доданків: практики; активності і бажання учасника змінити щось у собі або своїй поведінці, а також підтримки отриманих на тренінгу знань у реальному житті самим учасником. Значна частина змін в учасників тренінгу виникає після його закінчення. В процесі психологічного тренінгу не тільки виробляються реальні зміни, але і закладається великий потенціал для змін у подальшому. Досвід, отриманий учасниками тренінгу, має пролонговану дію, пов'язану з його проживанням і осмисленням. Відповідно, і потенціал змін багато в чому орієнтований на майбутнє. Тому робота тренера повинна бути спрямована на виробництво реальних змін учасників, забезпечення відповідної підтримки.

Тренінг, вважають фахівці, подібний до самого життя в мініатюрі. Описати тренінг словами людині, яка не відчула його на власному досвіді, так само складно, як висловити внутрішні переживання – зазвичай важко підібрати прості, ясно зрозумілі формулювання. Краще пройти через тренінг самому і пересвідчитися, що зміст групової роботи є захопливою подорожжю для розуму і душі. Навчання в тренінгових групах дарує учасникам радість, конструктивне спілкування, навички співпраці, нових друзів, відкриває нові перспективи. Люди краще ставляться до тих, хто не змагається з ними, не суперечить, не конкурує. Аби досягти життєвого успіху, доцільно порозумітися, налагодити конструктивні взаємини з іншими, а для цього слід навчитися уважно слухати співрозмовників, сприймати їх доброзичливо, шукати в них позитивні риси, взаємодіяти, загалом змінити притаманний людині від природи потяг до змагань на стимулювання співпраці.

Застосування групових форм у соціальній роботі є перспективним напрямом діяльності при розв'язанні як соціальних та психологічних проблем. Отже, перспективність використання тренінгових технологій полягає не тільки в їхній економічній доцільності, але і приводить до високої терапевтичної ефективності.

УДК 364

Лізаковська С. В.

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФАНДРАЙЗИНГУ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Зростання ролі інститутів громадянського суспільства, які здатні допомогти державі у вирішенні соціальних проблем громадян та підтримці науково-дослідних робіт, проектів сприяє розвитку фандрайзингу в Україні як інструменту пошуку джерел ресурсів тим, хто їх потребує. Основною метою соціального розвитку країни є зростання якості життя людей, що включає в себе не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але і задоволення духовних потреб, стан здоров'я, тривалість життя, морально-психологічний клімат. Саме в соціальній сфері проявляється сутність соціальної політики держави, реалізується соціальний захист і соціальні права людини.

Фандрайзинг – це збір коштів на реалізацію соціально значущих проектів, які вирішують проблеми підтримки освіти, духовного і культурного середовища суспільства. Значення фандрайзингу збільшується із зростанням недержавного сектора у вирішенні проблем суспільства. Успішному збору коштів сприяє цільовий пошук спонсора. Він виділяє кошти, які необхідні для здійснення кампанії або проекту. Зазвичай спонсор отримує гарантії з урахуванням власних інтересів.

Фандрайзером (здобувачем засобів) може стати будь-яка структура (державна, комерційна, громадська), яка з певних причин не має ресурсів та засобів для організації заходу, але гарантує його високі результати.

На сьогодні фандрайзинг в Україні не може виступати організованим інструментом соціальної допомоги через відсутність наукових досліджень і розробок в даній галузі. Стихийний процес надання коштів від різних категорій донорів, які переважно викликані емоційними мотивами, може перевтілитися в інформаційну, наукову, технологічно забезпечену контрольовану систему управління з ефективним механі-

змом залучення та перерозподілу коштів і інших ресурсів тим, хто їх потребує.

Крім того, суб'єктами фандрайзингу виступають різні категорії донорів, основними з яких є благодійні фонди, приватні особи, корпорації та бізнес-структури.

Важливою перспективою є створення законодавчих (податкових, правових) умов, які дозволили б розширити можливості фандрайзингу та донорів. Адже відсутність сприятливого податкового законодавства (податкові пільги, стимули) для розвитку благодійництва; нестабільна система оподаткування; нерегульовані правові проблеми неприбуткових громадських організацій; відсутність інформації щодо цілей соціального проекту та системи оцінки його ефективності, а також професіоналізму в його створенні; відсутність прозорої фінансової звітності некомерційної організації; низький кваліфікаційний рівень управлінських навичок керівників неприбуткових організацій перешкоджає досягненню ефективного результату фандрайзингової кампанії.

Варто зазначити, що в Україні у 2001 році засновано Міжнародну благодійну організацію «Інститут професійного фандрайзингу», місією якого є створення середовища для ефективної, прозорої та відповідальної благодійності в Україні шляхом утвердження демократичних стандартів практики фандрайзингу, а також стимулювати взаємозв'язок між благодійниками та організаціями громадянського суспільства з метою ствердження громадянського суспільства.

Аналіз організації фандрайзингу на сучасному етапі показує достатню складність цієї структури, проте, залучаючи донорів і перетворюючи їх у партнерів і соратників, соціальна сфера здатна виконати свою головну місію – не тільки допомогти нужденним, а й зберегти, розвинути й примножити їх культурні та духовні цінності.

Перспективним напрямком розширення можливостей фандрайзингової діяльності є досконале опанування методик її здійснення та усвідомлення відмінностей між даними методиками для різних категорій донорів. Для бізнес-структур ефективною формою участі у благодійництві є соціальне інвестування, для приватних осіб – їх визнання; для органів влади – співпраця та взаємовигідність від реалізації проектів у здійсненні соціальної політики тощо.

Отже, активне включення інститутів громадянського суспільства в процес вирішення соціальних проблем у країні і залучення коштів із додаткових джерел фінансування, зокрема, за допомогою технології фандрайзингу є одним з інструментів стабілізації ситуації в соціальній сфері в сучасних умовах.

СПЕЦИФІКА ОСНОВНИХ ЗАГРОЗ БЕЗПЕЦІ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Аналіз різних дефініцій дає підстави визначити, що безпека є механізмом, метою якого є усунення загроз. Загрози, що існують і виникають у нових соціально-економічних умовах, виступають основним чинником, який впливає на розвиток науки про безпеку.

Загрози для функціонування держави існують у різних сферах, до яких можна зарахувати політику, економіку, екологію чи енергетику. Варто звернути увагу і на загрози для населення, середовища і майна; які охоплюють різноманітні сфери життєдіяльності. Наприклад, природні загрози, якими є повені, можна класифікувати залежно від їх причин: кількості опадів, танення снігів, шторму тощо. Для кожного з типів загроз проводяться дослідження. Наприклад, серед технічних загроз у комунальній сфері можна відокремити загрози водопостачання, які також аналізуються в спеціальній літературі.

Варто зазначити, що типологія, яка представлена нижче, не охоплює всіх загроз, що існують, лише основні з них, оскільки ця тематика є достатньо широкою.

Таблиця 1

Типологія загроз для населення, майна і середовища

Загрози			
Натуральні (природні)	Соціальні	Військові	Технічні
Пожежі	Соціальні патології	У сфері зброї – конвенціональної, хімічної, біологічної, атомної	Комунальні
Повені	Психічні розлади	у сфері формацій – збройні сили, терористи, криміналітет	у сфері будівництва
Вітри			Технологічні
Землетруси			Комунікативні
Опади			
Зсуви ґрунту			

Основною загрозою для Польщі є військова загроза. Історія держави показує, що природа військових загроз є реальною, і наука про безпеку приділяє цьому питанню значну увагу.

Військові загрози проявляються в трьох основних аспектах. Перші і найбільш відчутні стосуються цілісності території. Вони передбачають безпосереднє втручання в національний суверенітет і порушення наці-

ональних кордонів. Для ефективного забезпечення безпеки та захисту від цих ризиків достатньою буде охорона кордонів. Другий тип загроз – це військові загрози повітряного простору. Класично вони відносяться до ризиків, пов'язаних із використанням авіаційних збройних сил іноземної держави для здійснення повітряних ударів. Польща перебуває в зоні охорони Північноатлантичного альянсу, за допомогою яких така загроза може бути усунена. Третя категорія серед військових загроз – морська. В країні найбільш уразливими є морські і наземні об'єкти, що розташовані в прибережній смузі, а також кораблі військово-морських сил Польщі, що беруть участь у операціях альянсу.

Наступна група загроз має терористичний характер. Вони виникають також під час викриття і ліквідації проявів тероризму, і мають як військовий та і невійськовий характер. Терористи, перед тим як здійснити атаку, мають значну перевагу, яка пов'язана з вибором цілі, засобів, а також плануванням операції. Боротьба з тероризмом є досить важкою, оскільки вимагає великої кількості інформації, висококваліфікованих фахівців.

Наступна група загроз для Польщі – це натуральні (природні) загрози. Ризик їх виникнення є високий для кожного регіону держави, і мають вони локальний характер. Найбільш поширеними серед природних загроз на території Польщі є повені, оскільки не має можливості спрогнозувати конкретний час і місце їх виникнення.

До природних загроз відносять також епідемії. На території Польщі головними причинами епідемії можуть бути хвороби, які з'являються в певний поряк року (наприклад, грип), а також хвороби, пов'язані з туризмом. Епідемії бувають також наслідком повені або посухи.

До технічних загроз відносять ті, що пов'язані з діяльністю людини і функціонуванням інфраструктури (яку збудувала людина).

Розвиток науки і техніки спричинив виникнення багатьох субстанцій, що використовуються в промисловості, і водночас є небезпечними для людини і середовища. Ризик зараження виступає не тільки в місці знаходження певної речовини, а й також під час її транспортування (автодорогами, за допомогою морських суден тощо).

Важливими загрозами в країні є соціальні, які носять деструктивний характер. Зокрема, це соціальні хвороби, соціальні патології, нестабільний морально-психологічний стан людини.

Отже, основними загрозами безпеці в країні виступають як наявні так і потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам суспільства, тому доцільно використовувати та превентивні заходи та впроваджувати стратегічні підходи для їх попередження та подолання негативних наслідків.

**КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ КУРСУ
«ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»**

Мета курсу «Історія соціальної роботи» – ознайомити студентів з основними етапами зародження, становлення та еволюції соціальної роботи від форм благодійництва до професійного виду діяльності, простежити статус та ставлення суспільства до категорії нужденних, надання їм соціальної допомоги. Програма курсу також має на меті вивчення етапів, форм і моделей становлення соціальної роботи у світі й в Україні як суспільного інституту, формування системних уявлень у студентів про еволюційний шлях розвитку основних історичних форм, моделей, інститутів допомоги і підтримки людини.

Курс має важливе значення у процесі підготовки фахівців із соціальної роботи, оскільки дозволяє розглянути її розвиток в історичній перспективі, глибше зрозуміти причини, що призводять до виникнення і розповсюдження феномену соціальної підтримки і взаємодопомоги, познайомити майбутніх соціальних працівників із вітчизняними традиціями суспільного піклування і добродійності, допомагає оцінити їх роль у житті сучасного суспільства.

У результаті вивчення цієї дисципліни студенти повинні оволодіти знаннями з історії розвитку соціальної допомоги та соціальної роботи від античного суспільства до сьогодення, усвідомити диференціацію в діяльності благодійних товариств та професійної соціальної роботи, критично аналізувати різні методи та прийоми підготовки соціального працівника тощо.

Треба зазначити, що на сьогодні достатньо ґрунтовних праць вітчизняних істориків-дослідників щодо становлення та розвитку історії соціальної роботи. Студентам, в першу чергу, рекомендуються навчальні посібники Г. М. Попович «Соціальна робота в Україні і за рубежом», 2000, А. Г. Горілого «Історія соціальної роботи», 2004, В. А. Поліщука і О. І. Янкович «Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій», 2009, посібник під редакцією В. Полтавця «Соціальна робота в Україні: перші кроки», 2000, електронний посібник С. О. Кубіцького «Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах», 2010, «Історія України в особах: ІХ–ХVІІІ ст.», 1993 тощо. Позитивним є і той факт, що навчальна та навчально-методична література представлена як у друкованому, так і в електронному варіанті, що прискорює інформаційний процес, забезпечує якісний та оперативний

пошук. Студентам також рекомендується і перекладна література, сайти наукових бібліотек і архівів України, інші інформаційні ресурси.

Для студентів-першокурсників сприйняття вже відомих історичних подій через призму соціальної роботи є цікавим, часом несподіваним відкриттям. Пізнавальним і показовим у вивченні історії соціальної роботи є краєзнавчий аспект і на цьому акцентується особлива увага. Краєзнавчий аспект соціальної роботи розкривається, в першу чергу, через діяльність благодійних організацій та постатей, які були ініціаторами їх створення, або фінансували ці установи, чи брали активну участь у їхній діяльності.

Як справедливо зазначають історики, друга половина XIX – початку XX ст. має чимало спільного з процесами, що відбуваються на сучасному етапі. У зв'язку з цим актуальності набувають дослідження, пов'язані з вивченням досвіду діяльності благодійних організацій на Миколаївщині в зазначений період. На прикладі цих організацій «Благодійне товариство», 1845 р., «Товариство допомоги незаможним особам, які прагнуть до освіти» (1874–1884 рр.), «Товариство для влаштування нічліжних притулків» (1875–1900 рр.), «Товариство прикажчиків-християн» (1894–1914 рр.), «Товариство трудової допомоги», 1900 р., «Товариство допомоги бідним євреям м. Миколаїв», 1901 р., «Товариство допомоги робітникам м. Миколаїв, які залишилися без заробітку, та їх родинам», 1906 р. та ін. аналізуються різні аспекти соціальної роботи з різними верствами населення, проводяться паралелі, робляться висновки та моделюються оптимальні варіанти вирішення проблеми тієї чи іншої категорії нужденних.

Студенти користуються як першоджерелами «Отчёт Николаевского Благотворительного общества за 1900 г.», 1901, «Отчёт Общества помощи детям нуждающихся рабочих г. Николаева за 1908/9 учебный год.», 1909, «Отчёт правления Николаевского общества трудовой помощи за 1903 год», 1904, «Очерк деятельности Николаевского общества ночлежных домов за 25 лет его существования (1886–1911 гг.)», 1912 тощо, так і науковими розвідками Ю. І. Гузенко «Діяльність Товариства взаємної допомоги прикажчиків-християн міста Миколаїв у 1894–1914 роках», «Миколаївське товариство взаємодопомоги тим, хто займається ремісничою працею (1904–1913)», «Благодійні товариства Миколаївщини наприкінці XIX – на початку XX ст.» тощо, Казьмирчук М. Г. «Соціальна діяльність Миколаївського міського ломбарду наприкінці XIX – на початку XX ст.», І. Крикалової «З історії діяльності Миколаївського міського товариства «Друзі дітей» (до 85-ї річниці від дня створення)» тощо.

Актуальною проблемою залишаються дослідження регіональної історіографії, яка ставить у центр історичного процесу людину, її сві-

тобачення й поведінку. Історіографія Миколаївщини стала одним із провідних напрямів сучасного історичного знання, в якому змінюються звичні стереотипи мислення і життя, змінюються історичні погляди та ідеали. Історіографічна спадщина краєзнавства Миколаївщини поповнюється новими ґрунтовними працями, які і рекомендуються студентам при вивченні історії соціальної роботи. Це, в першу чергу, колективна праця 15 миколаївських фахівців-істориків, викладачів миколаївських вищих навчальних закладів «Миколаївщина: літопис історичних подій», наукові праці В. П. Шкварця та М. Ф. Мельника «Історія рідного краю. Миколаївщина», В. П. Шкварця «Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого: навчальний посібник», 2004, В. П. Бойченка «Миколаївщина в історії України: (книга для читання з краєзнавства)», 2009, Т. В. Березовської «Історичний портрет родини Аркасів», 2005, П. І. Соболя «Нариси історії Миколаївщини ХХ ст. : [навчальний посібник]», Ю. С. Крючкова «История Николаева от основания и до наших дней», «Николаевцы. Энциклопедический словарь», інформаційно-бібліографічне видання В. П. Шкварця та Ю. І. Гузенка «Хронологія та бібліографія Миколаївщини» тощо.

Потужним джерелом вивчення історії соціальної роботи Миколаївщини є фонди Державного архіву Миколаївської області та Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова.

УДК 378.147-021.311:364-785.4:7

Полторак Л. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ АРТ-ТЕРАПІЇ

Вагомим компонентом професійної підготовки майбутніх фахівців є оволодіння практичними вміннями. Оволодіння вміннями відбувається у процесі практичної діяльності. Поширеною є думка, що набуття практичних умінь та їх удосконалення можливе лише із початком трудової діяльності, під час безпосереднього виконання посадових обов'язків. Безперечно, професійна діяльність є потужним джерелом практичної підготовки фахівця. Однак, завдання вищої школи полягає у тому, щоб сформувані у майбутніх фахівців необхідні навички і вміння ще до початку трудової діяльності. Вважаємо, що набуття майбутніми соціальними працівниками умінь використання методів різних видів арт-терапії можна зробити більш ефективним завдяки викорис-

танню у процесі професійної підготовки таких навчальних дій, які сприятимуть збагаченню практичного досвіду майбутніх фахівців.

Оскільки, терапія мистецтвом є поняттям, яке охоплює велику кількість різновидів арт-терапії, ми дійшли висновку щодо необхідності виділення основних різновидів арт-терапії, якими мають оволодіти майбутні соціальні працівники. Аналізуючи літературу з теми дослідження, нами було виділено такі найбільш вживані в соціальній сфері види арт-терапії: лялькотерапія, музикотерапія, ізотерапія, ігротерапія, казкотерапія, бібліотерапія, фототерапія, ліплення, драматерапія та фільмотерапія. Відповідно, професійна підготовка майбутніх соціальних працівників має бути зорієнтована, у першу чергу, на оволодіння практичними навичками використання саме цих видів арт-терапії.

Однак оволодіння майбутніми соціальними працівниками вміннями використання можливостей основних різновидів арт-терапії має свої особливості, оскільки має відбуватися із прив'язкою до визначених напрямків використання методів арт-терапії у процесі професійної діяльності соціальних працівників, таких як: використання методів арт-терапії у процесі психологічної діяльності соціальних працівників, процесі навчально-виховної діяльності, у процесі превентивної і просвітницької діяльності та у процесі аніматорської діяльності.

Так, для забезпечення майбутніх соціальних працівників уміннями використання методів таких видів арт-терапії як лялькотерапії, музикотерапії, ізотерапії, ігротерапії, казкотерапії, бібліотерапії, фототерапії, ліплення, драматерапії та фільмотерапії у процесі психологічної діяльності соціальних працівників доцільним буде використання потенціалу навчальних дисциплін психологічного спрямування. Набуття умінь під керівництвом психологів-практиків надасть можливість майбутнім соціальним працівникам перейняти їх досвід використання методів арт-терапії та отримати конкретні рекомендації.

Дієвим стане і використання потенціалу виробничої, педагогічної та дослідницької практик. Під час проходження цих видів практик студенти мають можливість спостерігати за роботою фахівців, працювати безпосередньо із клієнтами, самостійно або під керівництвом професіонала підбирати найбільш актуальні методи впливу на особистість. Тобто, саме у процесі проходження практик майбутні соціальні працівники зможуть сформувати нові та удосконалити наявні навички, які стануть основою для формування умінь.

Залучення студентів спеціальності «Соціальна робота» до участі у різноманітних тренінгах та майстер-класах має стати невід'ємною частиною навчального процесу та позааудиторної роботи для забезпе-

чення майбутніх соціальних працівників уміннями використання методів різних видів арт-терапії у психологічній діяльності. Такі форми роботи дають можливість стати активним учасником навчального процесу та забезпечують розвиток рефлексії особистих почуттів, думок та дій.

Для забезпечення майбутніх соціальних працівників уміннями використання методів таких видів арт-терапії як лялькотерапії, музикотерапії, ізотерапії, ігротерапії, казкотерапії, бібліотерапії, фототерапії, ліплення, драматерапії та фільмотерапії у процесі навчально-виховної діяльності актуальним є використання потенціалу дисциплін педагогічного спрямування. Змістове наповнення педагогічних дисциплін має відображати теоретичний блок можливостей використання методів арт-терапії для здійснення навчально-виховної роботи соціальних працівників та забезпечувати можливість практичного відпрацювання теоретичних положень. Для закріплення набутих умінь та формування нових навичок, необхідним є використання потенціалу педагогічної практики, яка безпосередньо пов'язана із навчально-виховною діяльністю. Виробнича та дослідницька практики також можуть бути пов'язані із навчально-виховною діяльністю, а тому мають бути враховані як такі, що можуть бути використані для оволодіння практичними навичками використання методів арт-терапії.

Для забезпечення майбутніх соціальних працівників уміннями використання методів таких видів арт-терапії як лялькотерапії, музикотерапії, ізотерапії, ігротерапії, казкотерапії, бібліотерапії, фототерапії, ліплення, драматерапії та фільмотерапії у процесі превентивної та просвітницької діяльності особливу увагу слід звернути на цикл професійно-орієнтованих дисциплін, волонтерську, виробничу, педагогічну та дослідницьку види практик, кураторські години. Для забезпечення майбутніх соціальних працівників вміннями використання методів різних видів арт-терапії у процесі аніматорської діяльності актуальним є використання дисциплін професійно-орієнтованого циклу, волонтерської та виробничої практик.

Оволодіння вміннями має відбуватися на різних етапах навчання, починаючи з першого курсу. Особливістю набуття умінь у цьому випадку є необхідність їх формування у двох напрямках: уміння майбутніх соціальних працівників у якості клієнта та уміння у якості фахівця (рис. 1).

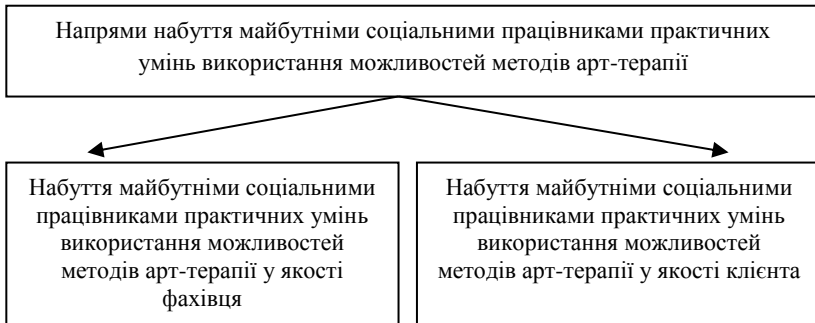

Рис. 1. Напрями набуття майбутніми соціальними працівниками практичних вмінь використання основних можливостей методів арт-терапії

Забезпечення практичного досвіду використання арт-терапевтичних методів у якості фахівця є невід’ємною складовою професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Адже це дає їм можливість відпрацювати засвоєний теоретичний матеріал, сформувати навички правильного реагування на ситуації, які можуть виникати із різними категоріями клієнтів, обрати особистий стиль роботи, відчути себе у ролі фахівця тощо.

Однак поряд із необхідністю отримання практичного досвіду у якості фахівця, не менш важливим є забезпечення практичного досвіду використання методів арт-терапії у якості клієнта, що зумовлено важливістю особистого досвіду для усвідомлення тих потенційних можливостей, якими володіють методи арт-терапії та необхідністю власної терапії, що є обов’язковим елементом для кожного фахівця, який здійснює вплив на психологічну сферу особистості. Такий досвід забезпечує відпрацювання особистих проблем, розвиток рефлексії та зменшує вірогідність контрперенесення в подальшій роботі.

УДК 364:325.254.2

Попова Т. С.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ
ОСОБАМИ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПОТРЕБИ**

Проведення антитерористичної операції у Луганській та Донецькій областях, окупація Криму зумовили появу в Україні принципово нової

категорії соціально вразливих верст населення, що отримала назву «внутрішньо переміщені особи». За Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньопереміщеною особою (ВПО) в Україні є – «громадянин України, який постійно проживає на території України, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання, в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру».

Разом із тим у нашій країні, як відзначають українські аналітики, з'явилося і принципово нове явище – «раптова бідність», від якої потерпають ті, хто зовсім недавно мав гідний соціальний статус, житло, роботу, прийнятний рівень доходу, а тепер позбавлений усього через необхідність залишити свою домівку і виїхати в цілковиту невідомість.

Кількість осіб, що вимушені були переселитися з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів становить на сьогодні за даними ООН понад 1 млн 400 тис. осіб. Найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено у Луганській, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях та у м. Київ. Найменша кількість розселених у Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Рівненській, Закарпатській та Волинській областях. Значна частка ВПО – соціально-вразливі категорії – діти, інваліди та люди похилого віку.

Україна, як соціальна держава, прагне до виконання перед своїми громадянами обов'язку щодо їх соціального захисту. Зусилля Держави в напрямку соціального захисту переселенців втілюються у розробку та затвердження Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», створення Міжвідомчого координаційного штабу з питань ВПО, а також Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб, виділено фінансову допомогу переселенцям з Криму та окупованих територій Донбасу.

Законом передбачено гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, насамперед щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення, а також повернення таких осіб до їх покинутого місця проживання в Україні та їх реінтеграції.

Організаційною основою системи соціального захисту таких осіб стало створення в Україні єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, що забезпечує облік внутрішньо переміщених осіб.

Законом чітко визначено суб'єктів соціальної роботи з ВПО та їх повноваження. Так, у Законі йдеться про функції центральних органів

влади та органи місцевого самоврядування, що зобов'язані забезпечити дотримання усіх прав та свобод переселених осіб. Зокрема, визначено повноваження та обов'язки Державної міграційної служби, Державної служби зайнятості, органів соціального захисту населення (департаментів соціального захисту населення обласного, місцевого та районного рівнів), органів охорони здоров'я, органів освіти і науки тощо. Внутрішньо переміщеним особам надається державна допомога, спрощено процедуру набуття статусу безробітного, а також скорочено перелік необхідних документів для його набуття, визначено та реалізується механізм виплати пенсії, зокрема, особам, які проживають на тимчасово окупованій території України та не отримують пенсії з пенсійного фонду Російської Федерації, надано можливість отримання пенсії в органах Пенсійного фонду Херсонської області, крім того, спрощено механізм продовження виплат пенсій, за заявою громадян забезпечується переведення пенсійної справи за новим місцем фактичного проживання.

Водночас, система соціального захисту означеної категорії осіб не набула поки ще ознак цілісності. Свідченням тому можна вважати, по-перше, відсутність достовірної інформації щодо переміщених осіб із причини небажання останніх реєструватися у цьому статусі, наявності так званого «реверсного» переміщення і т. ін. Означене стає суттєвою перешкодою на шляху раціонального планування та використання фінансових, матеріальних та кадрових ресурсів. По-друге, має місце нестача фінансування, насамперед, у системі охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення тощо. По-третє, існують проблеми в інституційному забезпеченні, зокрема, обмежена функціональність Координаційного штабу, відсутність єдиних стандартів роботи з ВПО на центральному та місцевому рівні, а також слабка координація роботи органів влади з благодійниками та волонтерами, міжнародними організаціями тощо.

Усуненню наявних недоліків у системі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами має сприяти затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, проект якої очікує свого затвердження.

Концептуальними підходами адаптації внутрішньо переміщених осіб, їх психофізіологічної і соціальної реабілітації у цій програмі виступають, насамперед, забезпечення соціально-економічних умов для повернення таких осіб до місць постійного проживання, стимулювання їх до повернення, створення робочих місць та стабілізації зайнятості, соціальна, психологічна, професійна реабілітація, а також виховання у

населення Луганської та Донецької областей національно-патріотичних проукраїнських цінностей та мотивів, забезпечення для них там безпечних умов життєдіяльності.

Реалізація означеної Державної програми здатна забезпечити підвищення якості життя внутрішньо переміщених осіб як найближчим часом, так і на довгострокову перспективу.

УДК 378.015.31:364-322-43

Сай Д. В.

ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ФОРМ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Останнім часом набула поширення практика використання волонтерів, в тому числі і майбутніх соціальних працівників, переважно в опитуваннях різних категорій громадян, роздачі інформаційних матеріалів або збору коштів. Потрібно зазначити, що за своїм сутнісним наповненням та характером реалізації, вищезазначені форми волонтерської діяльності сприяють формуванню лише обмеженого переліку моральних цінностей у майбутніх соціальних працівників. Це зумовлюється декількома причинами, серед яких короткотерміновість заходів, відсутність безпосереднього контакту між волонтерами – суб'єктами волонтерської діяльності та тим, кому вони допомагають – об'єктами волонтерської діяльності, відсутність можливості побачити кінцевий результат волонтерської діяльності. Участь майбутніх соціальних працівників у вищезазначених заходах, за умови відсутності інших альтернатив або їх обмеженої наявності, може сприяти формуванню у волонтерів емоційної відчуженості від об'єкта діяльності, нівелюванню цінності волонтерської діяльності та моральних цінностей. Перераховані вище заходи не створюють ситуацій, під час яких волонтер мав би змогу здобути досвід морально-етичної взаємодії. Наприклад, збір коштів на лікування певної особи триває досить обмежений період часу та часто не передбачає принаймні знайомство між тими, хто збирає кошти та тими, для кого вони збираються після закінчення їх збору (що також може бути зумовлено об'єктивними причинами, наприклад, станом здоров'я людини, або її віддаленим географічним розташуванням тощо). Саме тому для повноцінного формування моральних цінностей майбутніх соціальних працівників набирає актуальності питання створення умов для їх участі у різних формах волонтерської діяльності та аналіз досвіду морально-етичного спрямування, отриманого під час такої діяльності.

У результаті проведеного аналізу нами пропонується наступна класифікація форм волонтерської діяльності, які створюють умови для формування моральних цінностей майбутніх соціальних працівників. За сутнісним наповненням та характером форми волонтерської діяльності можна розподілити наступним чином: тренінгові, організаційні, інформаційні, творчі та практичні.

До *тренінгових форм* волонтерської діяльності (наприклад тренінги, семінари-практикуми) нами були віднесені заходи, під час яких відбувається навчання суб'єктів та/або об'єктів волонтерської діяльності, отримання ними нових або розвиток існуючих знань та навичок. Зазначені заходи сприяють формуванню у майбутніх соціальних працівників моральних цінностей, пов'язаних із спілкуванням з клієнтами або іншими особами, а також з моральними цінностями, які пов'язані з професійним самовдосконаленням.

Реалізація *організаційних форм* волонтерської діяльності полягає у створенні та проведенні різноманітних за формою заходів, які мають чітке тематичне спрямування та ціль (круглі столи, лекції, диспути, консультування), а також заходи, які спрямовані на пошук, створення або збір додаткових ресурсів (матеріальних, нематеріальних, людських) для здійснення певної діяльності (наприклад, кампанії із збору коштів для хворих дітей). Зазначені форми здебільшого сприяють формуванню моральних цінностей майбутніх соціальних працівників, пов'язаних із професійною взаємодією з іншими людьми, спілкуванням, із професійним самовдосконаленням та з наданням допомоги іншим.

Щодо *інформаційних форм* волонтерської діяльності, то вони переважно спрямовані на донесення волонтерами певної інформації до різних категорій громадян (наприклад, через розповсюдження друкованих матеріалів, реалізацію інформаційних кампаній або створення та розвиток діяльності електронних веб-сайтів або груп у соціальних мережах). Під час вищезазначених форм волонтерської діяльності відбувається актуалізація моральних цінностей майбутніх соціальних працівників, пов'язаних із професійною взаємодією з іншими людьми та спілкуванням.

Сутність *творчих форм* волонтерської діяльності (наприклад, концерти, виставки, виставки-аукціони), полягає у використанні нетрадиційних підходів до реалізації певного виду діяльності або проведення заходів з метою привернення уваги, інформування або просвіти в незвичний для сприйняття спосіб. Волонтерська діяльність такого характеру може формувати моральні цінності, пов'язані з професійною взаємодією, самовдосконаленням, а також із спілкуванням з іншими особами.

До *практичних форм* волонтерської діяльності нами були віднесені заходи та програми, метою яких є надання допомоги або послуг з без-

посереднім контактом майбутніх соціальних працівників з особами, які потребують допомоги. Зазначені форми впливають на виховання моральних цінностей, пов'язаних із наданням допомоги іншим, з професійною взаємодією з іншими людьми, спілкуванням та професійним самовдосконаленням. Слід зазначити, що деякі форми волонтерської діяльності можуть одночасно перебувати в декількох групах залежно від характеру діяльності та їх цілей.

Отже, участь майбутніх соціальних працівників у різноманітних формах волонтерської діяльності дозволяє майбутнім соціальним працівникам отримати необхідний досвід для формування їх моральних цінностей.

УДК 364

Скиба Т. Ю.

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

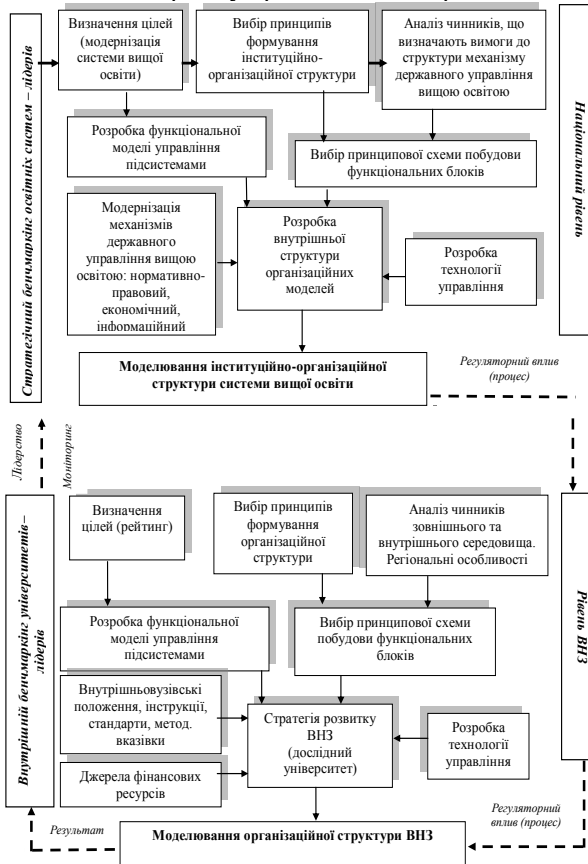
Світовий досвід формування та реалізації державної політики у сфері вищої освіти з погляду реструктуризації вищої освіти, інтернаціоналізації, стимулів щодо мобільності учасників освітнього процесу, академічних свобод, формування інформаційного, нормативного та фінансового забезпечення суттєво відрізняється. Для визначення стратегічної архітектури державної політики розвитку вищої освіти України доцільно застосовувати найкращий досвід країн-лідерів у досліджуваній сфері.

Модель формування державної політики розвитку вищої освіти України орієнтована на вдосконалення інституційно-організаційної структури системи та передбачає:

- створення нових інституційних механізмів регулювання та стимулювання розвитку системи вищої освіти;
- вдосконалення державної системи оцінювання діяльності освітніх установ та забезпечення об'єктивності, достовірності і прозорості оціночних процедур;
- оновлення структури та змісту освіти;
- забезпечення ВНЗ висококваліфікованим адміністративно-управлінським персоналом;
- моніторинг затребуваності випускників та відповідність їх структури (спеціалізації) потребам ринку праці;
- вдосконалення системи державної атестації наукових і науково-педагогічних кадрів;

- упровадження механізмів взаємодії ВНЗ і працевдавців, що забезпечують залучення у сферу освіти додаткових матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів;
- впровадження моделей громадсько-державного управління;
- вдосконалення інформаційного обміну і поширення ефективних рішень та практик;
- впровадження моделей багатоканального фінансування вищої освіти (держава – підприємства – домогосподарства);
- впровадження механізмів, які сприятимуть розвитку економічної самостійності ВНЗ;
- формування системи безперервної освіти.

Модель формування державної політики розвитку вищої освіти України на основі бенчмаркінгу представлено на рис 1.1.

Отже, останні десятиліття супроводжується впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, виникненням нового інструментарію та збільшенням потенціалу інформаційних технологій. Тож на перший план постає ґрунтовна системна аналітична робота, що має бути базисом для будь-яких інновацій. Результатом аналітичної роботи є чітке бачення місії, цілей, функціональних напрямів, зон та обов'язків.

УДК 364-43:172

Сургова С. Ю.

КОМУНІКАТИВНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Розвиток комунікативності майбутнього соціального працівника починається з формування такої спрямованості особистості, за якої цінність людського спілкування перебуває не на периферії, а в центрі системи ціннісних орієнтацій людини.

Поняття комунікативності в аспекті нашого дослідження необхідно доповнити елементами, що стосуються усвідомлення діяльнісного оточення (соціального й фізичного) людини й здатності впливу на неї для досягнення своїх цілей, а в умовах спільної роботи – можливості зробити свої дії зрозумілими для інших. Усе це, очевидно, передбачає усвідомлення майбутніми соціальними працівниками:

- а) власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки особистої роботи;
- б) своїх перцептивних умінь, тобто здатності сприймати навколишнє без суб'єктивних перекручувань і «систематизованих сліпих плям» (стійких упереджень у ставленні до тих або інших проблем);
- в) готовності сприймати нове в зовнішньому середовищі;
- г) своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп і культур (реальний інтернаціоналізм);
- г) своїх почуттів і психічних станів у зв'язку із впливом факторів зовнішнього середовища;
- д) рівня своєї економічної культури.

Майбутні фахівці повинні усвідомлювати, що одним із центральних факторів комунікативності є здатність людини адекватно відображати особистісні й індивідуальні особливості навколишніх людей. Розвиток комунікативності в майбутніх соціальних працівників, при-

пускає ситуативну адаптованість і вільне володіння вербальними й невербальними засобами соціального поводження.

Основними джерелами набуття майбутніми соціальними працівниками комунікативності є життєвий досвід, мистецтво, загальна ерудиція й спеціальні наукові методи. Усі ці джерела мають для кожного різну суб'єктивну значущість, однак провідна роль у кожному разі належить життєвому досвіду.

Для майбутнього професіонала особливе місце в структурі життєвого досвіду займає досвід міжособистісного спілкування. До сфери життєвого досвіду варто віднести також рівень досконалості професійної діяльності, тому що успішні трудові операції комунікативнозначущі для формування в повсякденній культурі моделей комунікативної поведінки. Загальна ерудиція також, на наш погляд, є одним із необхідних компонентів комунікативності. Під загальною ерудицією розуміємо запас систематизованих знань, що стосуються історії й культури людського спілкування, якими володіє майбутній спеціаліст.

Одним з основних критеріїв сформованості комунікативності в майбутніх соціальних працівників є рефлексія, коли людина здатна оцінити свою позицію відповідно до позиції й інтересів партнера.

В основі досліджень культури спілкування майбутніх фахівців у сфері «людина – людина» дослідники визначають наступні складові компоненти комунікативності: індивідуально-рефлексивні й соціально-рефлексивні складові при розкритті особистісних пріоритетів у соціальному контексті, умінні реалізовувати усвідомлені цінності в процесі спілкування. Так, за допомогою різних засобів комунікації виявляється розвиток особистісної і предметної рефлексії. Висока рефлексивність у поєднанні з високою комунікативністю сприяє успішній професійній соціалізації; висока рефлексивність у поєднанні з низькою комунікативністю ускладнює цей процес. Відповідно до нашого дослідження комунікативність як компонент культури спілкування майбутнього соціального працівника виявляється в досвіді особистісної й соціальної рефлексії. Рефлексія забезпечує зв'язок із соціальним середовищем, виявляючись в усвідомленні особистістю того, як вона сприймається іншими. Комунікативність відіграє значну роль у діяльності соціального працівника, оскільки регулює міжособистісне спілкування, забезпечуючи соціальну адаптацію особистості до сфери її роботи.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ, ЩО МАЮТЬ БУТИ ОБ'ЄКТОМ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Вагому значущість та актуальність на сучасному етапі розвитку українського суспільства має проблема збереження та цілеспрямованого формування здоров'я дітей та молоді, адже вона безпосередньо пов'язана із проблемою існування держави. У Всесвітній декларації з охорони здоров'я зазначається, що ступінь успішності державної суспільної політики може визначатися ступенем її впливу на здоров'я населення. Соціально-медичні досліджень останніх років засвідчують значне погіршення стану здоров'я дітей та молоді. Питання здоров'я дитячого населення та молоді має стати пріоритетним не лише для медичних працівників, які не мають об'єктивних можливостей його повністю вирішити, а й соціальних працівників.

Серед причин, що змушують людей звертатися за допомогою до соціальних служб, вагоме місце посідають проблеми зі здоров'ям. Разом з тим соціальні працівники стверджують, що їм бракує знань в питаннях охорони, збереження і зміцнення здоров'я, практичних навичок стосовно ефективних технологій та методик роботи з різними групами клієнтів у даному напрямі.

Відповідно до кваліфікаційної характеристики професії соціальні працівники мають надавати допомогу особам, що потрапили в складні життєві обставини (інвалідність, самотність, сирітство, безпритульність та ін.). До професійних обов'язків фахівця входить організація реабілітації, реінтеграції осіб, що перебувають у будинках-інтернатах, санаторіях, будинках відпочинку тощо. У Законах України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги» та інших нормативних документах зазначається, що однією зі сфер здійснення соціальної роботи є оздоровча. Серед напрямів соціальної роботи визначено: утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі; здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями та ін. До актуальних послуг, які покликані надавати

соціальні працівники, віднесено: формування здорового способу життя, збереження здоров'я сімей, дітей та молоді; запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми, найгіршим формам дитячої праці; соціально-лікувальну та психологічну реабілітацію у відповідних закладах охорони здоров'я дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства; фізичну реабілітацію дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами у спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладах (клубах, центрах тощо); медико-соціальну реабілітацію дітей, які зловживають алкоголем, наркотиками і які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації; консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримки та охорону її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапію та ін.

Отже, у процесі своєї професійної діяльності соціальні працівники мають справу з різними категоріями клієнтів: ВІЛ-інфіковані, наркозалежні, алкозалежні, особи з потрійним діагнозом, люди похилого віку, діти, молодь та інші. Кожна з категорій має особливості розвитку здоров'я; проблеми, пов'язані зі здоровим способом життя та шкідливими звичками.

УДК 378.015.31:316.42-053.6

Чубук Р. В.

ПЕРЦЕПТИВНА СКЛАДОВА ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СПІЛКУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З МОЛОДІЮ

Соціальний працівник, як посередник між суспільством, соціальною групою, індивідом або сім'єю – спрямовує свою діяльність на інформування, консультування, організацію конкретних форм соціальної підтримки та допомоги під час вирішення різних видів соціальних проблем. Цей фахівець взаємодіє з великою кількістю: людей різних категорій і вікових груп; джерел соціальної, юридичної, економічної, медичної, психологічної, педагогічної та іншої інформації, тому повинен володіти уміннями спілкуватися з людьми, аналізувати інформацію, оцінювати потреби, представляти інтереси клієнтів тощо. Соціальний працівник з вищою освітою повинен не тільки розуміти психічні особливості людей, знати основні психологічні функції, але й усвідомлювати та управляти власними емоціями, волею, почуттями.

Важливо, що спілкування є тим багатоплановим процесом розвитку контактів між людьми, який породжується потребами спільної діяльності та включає такі складові як: двосторонній обмін інформацією, міжособистісну взаємодію, усвідомлене сприйняття і порозуміння між людьми. Додамо, що процесу міжособистісного спілкування сприяють такі прийоми як: зацікавлене взаємне спостереження за особистими якостями співрозмовника, стилем його думки, інтонацією голосу, особливостями вербальної та невербальної поведінки, які викликають певний інтерес співрозмовників один до одного. Ця важливо-обов'язкова складова міжособистісного спілкування називається *перцептивною*.

Доцільно зазначити, що процес сприйняття однією людиною іншої, різних соціальних груп і спільнот, громад називають *соціальною перцепцією*. Наукові дослідження соціальної перцепції зосереджені, здебільшого, на вивченні проблем у двох аспектах: аналізу особливостей об'єкта і суб'єкта міжособистісного сприймання та аналізу механізмів міжособистісного сприймання.

На думку Т. Яценко, рівень професійної компетентності фахівця у великій мірі залежить саме від рівня його соціально-перцептивної компетентності, оскільки здатність фахівця до об'єктивного сприйняття плинного соціально-перцептивного матеріалу є однією з важливих.

Саме такою є перша вкрай необхідна умова, аби соціальний працівник став професійно-компетентним фахівцем. Нагальна необхідність такої вимоги полягає у тому, що практика соціальної роботи свідчить: наявність деструктивних відхилень поведінки деякої частини підлітків і молоді призводить до спотвореного сприйняття ними об'єктивної дійсності, викривлення реальності тощо.

Отже, ця проблема набуває особливого значення під час професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і стає зрозумілою: працюючи у сфері «людина-людина», соціальний працівник, безпосередньо спостерігає і сприймає відхилення поведінки молоді, тому повинен уміти об'єктивно інтерпретувати та адекватно оцінювати факти розбіжностей між декларованими устремліннями і реальною поведінкою клієнта.

У суб'єктивному ставленні фахівця, зазвичай, представлена його соціальна позиція, потреби, установки, погляди тощо. Проте, розбіжність в оцінках, судженнях різних людей стосовно одних і тих самих феноменів, пояснюється саме об'єктивністю ситуації. На нашу думку, О. Бодальов слушно акцентує увагу на тому, що від того, наскільки адекватно люди оцінюють та інтерпретують зовнішність, можливості, поведінку одне одного – у великій мірі залежать як характер їхньої взаємодії, так і результати, яких вони зможуть досягти у спільній діяльності.

Тобто, соціальна перцепція є регулятором спілкування і показником своєрідної перцептивно-діагностичної функції соціального працівника.

Додамо, що вибір людиною власної поведінки в кожній конкретній ситуації передбачає, передусім, сприйняття та оцінку провідних учасників: партнера по спілкуванню, себе та загальні аспекти ситуації. Така діагностика фактичної ситуації на підставі оцінки стану її учасників та аспектів самої ситуації сприяє суттєвій результативності соціальної перцепції. Відтак, для того, щоб фахівець зміг професійно здійснювати таку диференціацію, необхідна цілеспрямована (як теоретична, так і практична) професійна підготовка. Водночас зауважимо, що вирішити проблему такої підготовки в сучасній вищій школі дещо складно, оскільки існує протиріччя, між традиційно-усталеними методами професійної підготовки соціальних працівників, де передбачено теоретичне вивчення теми без практичного відпрацювання умінь і навичок у соціальній установі та необхідністю підвищення рівня міжособистісного сприйняття, розуміння, інтерпретації, оцінювання ситуацій.

Важливо, що змістова сутність інтерпретації (відбувається на стадії абстрактно-логічного відображення) полягає в порівнянні сприйнятих ознак зовнішності із семантичним змістом досвіду і знань суб'єкта.

Враховуючи вищезазначене, особливого значення у системі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників набуває корекція професійних умінь і навичок, яка забезпечує підвищення особистого самопізнання, сприяє поліпшенню комунікативної взаємодії на основі формування соціально-психологічних механізмів взаєморозуміння. Це означає, що соціальний працівник має безоцінно сприймати клієнта, орієнтуватися на систему його цінностей, а не на особисті моральні стереотипи, уявлення і пріоритети розуміння поведінки. До того ж, саме такий прийом як «здатність зрозуміти та поставити себе» в позицію клієнта сприяє створенню атмосфери довіри та забезпечує результативність соціальної роботи.

Ми поділяємо позицію тих науковців, які зміст поняття «сприйняття» пояснюють не тільки як наявність особистісно-фізичних якостей, але й внутрішніх характеристик соціального суб'єкта: його намірів, думок, здібностей, емоцій, настанов, формування певних уявлень про ті відносини, які взаємно пов'язують суб'єкт та об'єкт сприймання. На підставі цього, суб'єкт здійснює аналіз, інтерпретацію та оцінку вчинків іншої людини, що означає усвідомлене розуміння і пізнання її як особистості.

Слід зосередити увагу й на тому, що спілкування завжди передбачає процес взаємодії двох або більше суб'єктів, тому правомірно зро-

бити припущення про взаємне розуміння і взаємне пізнання учасників процесу спілкування між собою. Ми поділяємо точку зору тих дослідників, які вважають, що розуміння є внутрішньою характеристикою і провідною метою суб'єкта спілкування, причому ефективність спілкування залежить від змісту та правдивості інформації, яку партнери спілкування одержують один про одного. Так, спілкування починається з візуального контакту, тобто взаємного спостереження і сприймання тих якостей і характеристик партнерів по спілкуванню, які викликають у них зацікавленість один до одного, здатність бути для них джерелом якоїсь інформації.

Отже, соціально-перцептивний стиль особистості являє собою відносностійку особистісну систему прийомів і способів сприйняття та оцінки особистості партнера по спілкуванню. У процесі взаємодії з іншими людьми в кожній людині формується свій, індивідуальний соціально-перцептивний еталон, який є результатом співставлення індивідуальних міжособистісних уявлень, оцінок і результатів взаємодії з найбільш розповсюдженими соціальними стереотипами. Для майбутнього соціального працівника адекватне сприйняття і розуміння людини має велике значення, оскільки рівень професійної компетентності фахівця у великій мірі залежить саме від рівня його соціально-перцептивної компетентності, а тому сприяє здійсненню успішної діяльності.

Резюмуючи вищезазначене, важливо усвідомити, що для соціального працівника, як фахівця, який проводить різні методи соціальної роботи: індивідуальну – один на один з конкретним клієнтом; групову – сутність якої полягає у пріоритеті колективного спілкування з різними категоріями дорослих, дітей та молоді з деякими спільними проблемами та роботу в громаді – специфіка якої спрямована на активне залучення членів громади до практичного розв'язання конкретних територіальних проблем, від яких залежить рівень і комфорт їхнього щоденного життя – передбачає, насамперед, наявність взаєморозуміння і взаємодії. При цьому важливо, щоб характер комунікативної взаємодії соціального працівника у групі або громаді та результати їхньої спільної діяльності з самого початку чітко усвідомлювалися всіма учасниками у сенсі взаєморозуміння і справедливого врахування не тільки власних потреб, мотивів, цінностей, але й запитів і вимог інших учасників взаємодії.

СЕКЦІЯ: ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

ПІДСЕКЦІЯ: Соціокультурні та антропологічні тенденції в розвитку сучасної філософської думки

УДК 141.7

Броннікова Л. В.

СУСПІЛЬСТВО ЗНАТЬ І ПОСТНЕКЛАСИЧНА НАУКА

З 70-х років ХХ ст. наукове знання стає домінуючим ресурсом виробництва і сцієнтифікації суспільних відносин. Саме тому проблеми взаємодії суспільства і науки, вплив соціокультурних чинників на зміст знання, засоби та результати пізнавальної діяльності залишаються актуальною темою філософської рефлексії.

Жваве обговорення змісту суспільства нового типу у другій половині 20 століття було пов'язане із усвідомленням необхідності вдосконалення капіталізму на основі технічного прогресу. Проблематика нової соціально-політичної ролі наукового знання, а також його впливу на процес соціальних трансформацій загалом, була інтегрована Д. Беллом у концепції постіндустріального суспільства. Саме він чітко зазначив, що на цьому новому шаблі розвитку суспільства зміцнюється роль науки і знання як основної інституціональної цінності соціуму, відбувається безпосереднє залучення вчених та економістів у політичний процес, звужується коло традиційних інтелектуальних інтересів та цінностей і, разом із тим, змінюються відношення між гуманітарною та техносферами.

Очевидно, що знання завжди було ресурсом розвитку суспільства. Наприкінці ХХ століття в суспільному розвитку виявилися нові суттєві риси, розпочалося формування інформаційної епохи. Масове впровадження електронно-обчислювальної техніки, інформаційних систем у сферу виробництва, управління та комунікації зумовили виникнення принципово нової взаємодії між людьми. Інформація почала відігравати роль товару і стала рушійною силою суспільного життя, що згодом сприяло утворенню так званої «економіки знань». Розвинені країни отримали можливість для потужного відриву від іншого світу, а філософи занурилися у дискусії щодо визначення цього ступеня суспільного розвитку – або це є інформаційне суспільство, або суспільство знань, або перехідний етап від інформаційного суспільства до суспільства знань.

Прагматизація і комерціалізація науки, тобто виробництво наукового знання виключно в контексті його застосування, скорочення обсягів суто теоретичних наукових досліджень пояснюють появу нових епістемічних стратегій. Запити суспільства знань вимагають розмаїття форм співпраці (комунікації) та інтеграції різних теоретичних проєктів та методологій. Про трансформацію структури сучасної науки, наукового простору загалом свідчать тенденції між- та трансдисциплінарності.

Теорія постіндустріалізму була репрезентована у працях Д. Белла, Дж. К. Гелбрейта, Р. Дарендорфа та ін. Ці автори вбачають причини кардинальних змін у соціумі у зрушенні від сфери виробництва в бік сфери споживання. Представники концепції «інформаційного суспільства» – Й. Масуда, М. Порат, Дж. Нейсбіт, Ф. Вебстер – зрушення системи суспільних відносин вбачають у тому, що інформація стає фундаментом будь-яких взаємодій. Розмаїття ідей філософії комунікації репрезентовано в творчості видатних мислителів ХХ століття – К. Ясперса, Г.-Г. Гадамера, М. Бубера, Ю. Хабермаса та інших.

В умовах інформаційного суспільства різні види людської діяльності базуються на знаннях, що є кодифікованими в різноманітних технологіях та комп'ютерних програмах. Знання стають основою існування суспільства. У сучасному соціумі формується нова інформаційна економіка, змінюються продуктивні сили та виробничі відносини. У такий спосіб, зазнають значних змін не тільки соціальна реальність загалом, а і всі формування культури. Зокрема, змінюється образ сучасної науки, комунікація в середині наукового співтовариства, структурна організація науки.

Отже, наприкінці ХХ століття сформувався фундамент нового стану суспільства, ядром якого стали економіка та індустрія виробництва, розповсюдження та використання знань. Нові виклики, нові соціально-політичні і технологічні контексти змінюють трактовки основних рис суспільства, що базується на знаннях.

УДК 141.319.8:130.2

Марґеліс Н. В.

МИ МУСИМО НАВЧИТИСЯ ЧУТИ СЕБЕ УКРАЇНЦЯМИ

Культурна мапа сучасної України увібрала в себе специфіку всіх етапів розвитку українського космо-психо-логосу, в якому перегукуються «філософія серця» П. Юркевича і «плюралістична етика» Г. Сковороди, духовне усамітнення та теорія «непомітного зла»

М. Гоголя і перевага особистого над загальним М. Костомарова; лунають інтонації примітиву, чуттєві інтуїції бароко з їх високим ступенем абстракції та глибоким символізмом, іраціоналістичні західноєвропейські новації тощо. Під час соціальних зламів ці нашарування під тиском нового змісту починають рухатися та утворювати нові форми.

Шари культурної архаїки та еkleктизм маскультури, яким переповнене сьогодні, – теж культура, але не національна: з їх допомогою можна повернутися до племінного життя або долучитися до космополітизму сучасного суспільства, але зберегти своє національне обличчя неможливо. Вважається, що національна культура транслює «душу народу», але в наскальному живопису теж є «душа». Чим «душа нації» відрізняється від усіякої іншої «душі»? Мабуть тим, що нація – поняття не субстанційне, а функціональне, бо існує в системі певних співвідношень. Протилежністю національної є етнічні (народні) культури – самодостатні, замкнені на себе, такі, що протиставляють своє й чуже, відчують ворожість до всього, що виходить за межі власного світу. В етнічній культурі відсутня головна властивість національної культури – здатність співвідносити, порівнювати себе з іншими, жити з усвідомленням того, що вона – одна з багатьох культур. У цьому сенсі етнічні культури – німі, позбавлені дару спілкування. Національна культура цивілізує людину – розвиває здатність вести міжкультурний діалог, є відкритою і в той же час самотбною системою. Звідси зрозуміло, чому зрілі нації не страждають ксенофобією, хворобливо-підозрілим почуттям до всього Іншого. Загострений, радикальний націоналізм є завжди ознакою незрілої нації.

Культурною візиткою нації є її державна символіка, яка повинна коригуватися згідно з якісними змінами в суспільстві. Так, наприклад, існуючий гімн України (П. Чубинський, М. Вербицький) більше схожий на варіант героїчного песимізму в дусі Ф. Ніцше і транслює інтонаційні форми минулого із гаслами «memento mori». У повній його версії лунають погрози, заклики до пошуку ворога, територіальні претензії. Відомо, що текст вірша П. Чубинського створювався під сильним впливом польського гімну «Jeszcze Polska nie zginęła», який несе у своїх інтонаціях генетичну програму іншого народу. І хоча «експансіонізм» вірша був з'якшений останньою редакцією тексту (закон № 602-IV від 06.03.2003 р.), відгук деструктивно забарвленого першоджерела зберігається. Треба зазначити, що навіть текст гімну Української РСР Павла Тичини «Живи, Україно, прекрасна і сильна» (1949–1991) лунав значно оптимістичніше. Більш вдалим, на погляд групи дослідників, є духовний гімн «Молитва за Україну», створений в 1885 р. М. Лисенком та О. Кониським. В ньому відсутні інфантильно-ворожі

інтонації, відчувається наближення до сакрально-ритуального піснеспіву, який змінює структуру сприйманого часу у відчуттях людини й переводить психологічне минуле – «колись було» – у метафізичне «зараз = завжди».

Порушення та спотворення соціокультурних зв'язків, які сьогодні вибудовуються наново, зачіпає й руйнує мовні поля, веде до розпаду «культурного тіла» людини і втрату нею комунікативних можливостей. Глибинна ностальгічна потреба прорватися крізь штучні нашарування чужого досвіду і знайти свої автентичні переживання, що втіляться в різних аспектах національної культури, є завданням сьогодення. «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, ... а українцями без офіційних кордонів» (Іван Франко).

УДК 32:316.658.2(477)«16»

Костельнюк М. М.

РЕЛІГІЙНА ЕЛІТА В ПОЛІТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Становлення і зміцнення української державності в різні періоди історичного розвитку супроводжувалися усвідомленням потреби в духовному згуртуванні суспільства, в досягненні політичної спільності, в подоланні розбіжностей і суперечностей усередині української нації. Головний недолік української історії – це брак харизматичних людей, які були б готові до радикальної перебудови українського буття. Українцям не вистачає характеру, волі до влади, до самостійної державності. Влада не може належати всім, бути механічно рівною. Влада повинна належати кращим, які беруть на себе відповідальність за долю нації. Адже причиною української трагедії в різні часи здебільшого був не лише гніт зовнішніх сил, її породжували значною мірою внутрішній розбрат, неузгодженість дій, денационалізація еліти, відсутність порозуміння в суспільстві.

Силою, що виражала потребу в етнічній цілісності народу, намагалася її реалізувати в різних історичних обставинах, завжди була національна українська еліта – духовна й інтелектуальна українська аристократія, церковні діячі, козацька верхівка, освічені особистості, що виділялися з маси, протиставляли себе їй, досягали успіху в різних видах діяльності і, таким чином, сприяли ефективній самоорганізації соціуму. Основою реалізації української державності була консолідація українського народу в єдину національну силу за умови компромісного вирішення релігійних, правових та мовних розбіжностей.

Зразки високої елітарної культури творилися в Україні в добу українського бароко. Починаючи з другої половини XVII ст., завдяки под-

вижницькій діяльності митрополита Петра Могили місцем зосередження української еліти, розквіту таланту багатьох українських інтелектуалів, формування нової філософії та науки став Києво-Могілянській колегіум, а згодом академія. Вона стала не лише першим навчальним закладом в Україні, а й символом високої духовної спільноти української інтелектуальної та духовної еліти. Протягом досить тривалого часу академія концентрувала в собі бароковий дух доби, дух спільноти різних людей, єдності їх духовних поривів і дій, високу культуру суспільно-політичного і правового мислення.

Захищаючи і зберігаючи засади української духовності, власні національні традиції, українська релігійна еліта в добу бароко робила велику справу для України – вона проклала шляхи духовної та інтелектуальної співпраці з Європою. Важливо зазначити й те, що українська духовна й інтелектуальна еліта виявилась значно відповідальнішою, ніж політична. Не можна не погодитися з думкою відомого українського дослідника барокової епохи В. Шевченка, який пише, що вихована Петром Могилою генерація церковних діячів глибше, ніж гетьманат, усвідомлювала соціокультурну єдність нації. Релігія створювала внутрішньомотиваційне ядро для підвищеної політичної активності та виступала як моральний регулятор політичної діяльності. І майже до кінця XVII ст. православне духовенство в Україні, одним із яскравих представників якого був Лазар Баранович, вбачало свою громадянську місію в тому, щоб зберігати і обстоювати духовну Україну. Українська інтелектуальна та релігійна еліта виявилась силою, що сприяла утвердженню соціокультурної єдності українського етносу. Будучи безпосередніми «учасниками» багатьох історичних подій і процесів, видатні представники українського бароко сприяли досягненню духовної та політичної єдності українського народу і заклали підвалини майбутньої української державності. Органічним для української релігійної та інтелектуальної еліти цього часу було утвердження своєї громадянської позиції. Своє покликання видатні представники української духовної еліти вбачали в служінні Україні, політичним підґрунтям якого було прагнення зміцнити ідеологічний фундамент самостійної української держави.

УДК 930.1+930.2

Онофрійчук О. А.

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Зміни, що відбуваються у світі, перетворили і простір соціогуманітарного знання, включаючи сучасну філософію історії, тенденції якої,

як ніколи, різноманітні і неоднозначні. На виклики і кризи сучасності пропонуються нові моделі вивчення і осмислення історії. У новому контексті переглядається і зміст таких звичних понять, як «всесвітня історія», оновлюється методологія історичного пошуку.

Філософія історії гносеологічного (епістемологічного) спрямування почала формуватись у другій половині XIX століття, а з другої половини XX століття стає пріоритетним напрямком досліджень у сфері осмислення історичного процесу. Стимулом для розроблення методологічних питань історичної науки стала полеміка щодо її місця в системі наук, завдань та прийомів історичного дослідження. У межах теоретико-методологічного підходу вперше ставиться питання про історичну свідомість; піддається сумніву універсальність історичного процесу, підкреслюється його унікальність і, відповідно, відносність форм його осмислення; наголошується суб'єктивний момент історичної фактичності на рівні формування знання, яке сприймається як результат діяльності вченого-історика; розглядаються проблеми існування історії як певної форми знання, питання його критики та інтерпретації.

Представники гносеологічного підходу у філософії історії – Вільгельм Дільтей, Бенедетто Кроче, Георг Зіммель, Робін Дж. Коллінгвуд, Реймон Арон та інші вважають основним предметом філософії історії логіко-теоретичні й методологічні проблеми дослідження історичного минулого, його теоретичну реконструкцію і встановлення істинності історичних фактів.

Цей гносеологічний напрям одержав назву «критичної філософії історії». Пов'язане це з тим, що її представники вважають, що лише критичний розгляд історії дає можливість творити модель людської історії, оцінити ступінь істинності історичних фактів і теоретично відтворити картину історичної дійсності. Джерела напряму сягають баденської школи неокантіанства, що займалася методологічними проблемами історичного пізнання, вивченням специфіки історії людства. Гносеологічна теорія та критика історичного пізнання не обмежується межами власне історіографії, а аналізує історичну свідомість у широкому сенсі слова. Головний зміст її концепцій полягає в утвердженні предметної і гносеологічної специфічності історії, її відмінності від природознавства й «натуралізованих» суспільних наук, особливо від соціології. Представники критичної філософії історії, заперечуючи єдність історичного процесу, визначають історію як сукупність окремих фрагментів, що не мають тісного взаємозв'язку. Тому філософія історії предметом дослідження може мати тільки окремі фрагменти історичного процесу. Основним для послідовників критичного напряму

філософії історії є критичний аналіз руху історичного процесу, тобто дослідження можливостей пізнання об'єктивного розвитку людства.

Отже, в сучасній західній філософії історії домінують два основні напрями – онтологічний і гносеологічний. Прихильники онтологічного напрямку (Освальд Шпенглер, Арнольд Тойнбі та їх послідовники) головної уваги надають дослідженню історичного процесу, змісту історії, соціальному визначенню. Філософія історії, на їх думку, повинна вивчати іманентну логіку розвитку суспільства, взаємодію і взаємозумовленість його різних боків, аналізувати процес, хід подій, показувати, як змінюються одні цивілізації іншими, чому одні цивілізації гинуть, а інші розвиваються та ін. Тому онтологічний напрям філософії історії як об'єкт дослідження бере не будь-яку соціальну групу, соціальну спільність людей, соціальний організм, а весь процес історії. Гносеологічний же напрям головної уваги надає проблемам пізнання історичних фактів, подій, логіко-теоретичній інтерпретації історичного минулого, реконструкції і встановленню істинності історичних фактів.

УДК 111.852

Полянська В. І.

ФОРМАЛІСТИЧНІ ІДЕЇ В АМЕРИКАНСЬКОМУ СТРУКТУРАЛІЗМІ

Факт визнання ідей російської формальної школи наступними школами структуралізму і постструктуралізму є засадничим у процесі дослідження запропонованої теми. Обґрунтованість основних позицій у російському формалізмі і структуралізмі стало питанням принципового самовизначення. На теренах новітніх естетичних досліджень, що по-різному оцінюють російський формалізм, є питання, на які майже всі теоретики дають однакові відповіді. Серед них – питання про походження європейського та американського структуралізму.

Одноставність критиків різних переконань полягає в безсумнівності того факту, що структуралізм зародився ще в Московському лінгвістичному гуртку і є пов'язаним безпосередньо з ім'ям Романа Якобсона. Зв'язок формалізму із структуралізмом визнавали практично всі відомі дослідники естетики I половини ХХ століття.

Згодом структурний метод став одним із найпопулярніших методів як у науці, так і в мистецтві, трохи пізніше – в естетиці і літературознавстві.

Визначення структуралізму як цілісної естетичної концепції є досить складною справою, оскільки структуралізм складається з окре-

мих шкіл, що сформувалися в різних історичних умовах і на різних теоретико-методологічних підставах.

В. Ерліх, відомий дослідник російського формалізму, назвав питання про взаємозв'язки формалізму і структуралізму найважливішим для розуміння всієї структуралістської доктрини. Він не просто позначив загальні ідеї російського формалізму і чеського структуралізму, але й запропонував свою класифікацію методів, висунув ідею пріоритету російського формалізму, проникнення методологічних принципів формалістичної школи в середовище Празького лінгвістичного гуртка. Він ввів поняття «слов'янський структуралізм», яке об'єднує російську формальну школу, чеський і польський структуралізм.

У 30-і роки центром структуралізму стають США (Якобсон) та Франція (Леві-Стросс, Р. Барт, А. Ж. Греймас). В 60-і роки – Тартуська школа, очолена Юрієм Лотманом.

Досліджуючи школи в естетиці і літературознавстві, вважаємо необхідним докладніше зконцентрувати увагу і на англо-американській Новій критиці, яка посіла міцні і довготривалі позиції. Одержавши ідеї із робіт англійських теоретиків літератури (А. Річардс, Т. Еліот, У. Емпсон) в 20-х роках ХХ століття, так звана Американська Нова Критика набула статусу офіційної методології. «Нові критики» писали підручники з теорії літератури, видавали наукові журнали. Відкидаючи наявні в той час напрями в літературній критиці, «нові критики» пропонували свій підхід, свої методи.

Англо-американська формальна літературна критика, відмовившись від тверджень «старої критики», із самого початку самовизначалася як «нова» стосовно низці застарілих принципів, що вивчають літературний твір. Методика, що склалася в процесі нового вивчення, будувалася на виділенні відносно невеликих текстів і студіюванні їх у якості замкнених «просторових об'єктів», «закритих систем». Американський дослідник В. Лейг відзначив, що завданням такого читання було дослідження і оцінка структури, що складалася з приведеного до спільного знаменника комплексу текстових елементів – лінгвістичних, риторичних, семантичних, філософських і психологічних... Як правило, формальне прочитання Нової критики вважалося виконаним, коли виявилася структурна єдність, рівнозначність і гармонія різнопорядкових елементів тексту. Саме в цьому «нові критики» бачили як мету критики, так і саму суть літератури.

Органічність і онтологічність поетичного твору становить ядро Американської Нової критики, яке знаходилося в контексті філософії ХХ століття. Але є очевидним той факт, що Новій критиці бракує відповідної традиції, роботи «нових критиків» мають більш метафізичний та декларативний характер.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ТА ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЇ

Останнім часом у планах психологічних факультетів з'являється новий предмет – філософія психології – призначення якого полягає в осмисленні нагальних теоретичних і методологічних проблем психології з метою їх подальшого можливого вирішення. Подібний синтезований підхід до психології спирається на вихідну тезу про те, що методології різних психологічних шкіл сягають корінням у певну філософську теорію. Дійсно психологічні школи періоду розквіту психології (початку й середини ХХ ст.) досить чітко групуються в пари з філософськими доктринами. Розвиток певної психологічної школи може відбуватись паралельно з розробкою відповідної філософської методології, також психологи можуть використовувати вже існуючі філософські теорії.

Одним із прикладів синтезованої взаємодії філософського і психологічного напрямів є взаємозв'язок феноменології з гештальтпсихологією, об'єднуючим положенням яких постає розуміння цілісності сприйняття. У філософії носієм цілісності постає перш за все поняття *інтенціональність*, під яким розуміється властивість людської свідомості бути спрямованою на певний предмет, явище. Поняття інтенціональності свідомості розроблялось у феноменології Ф. Brentano, К. Штумпфом, Е. Гуссерлем, в аналітичній філософії – в працях Дж. Серла з позиції теорії мовних актів.

Гештальтпсихологія (від нім. *gestalt* – цілісна форма, структура) як психологічний напрям склалася в Німеччині на початку 1910-х та існувала до середини 1930-х рр., досліджуючи цілісне сприйняття образів людською психікою. Її представники – німецькі психологи М. Вертгеймер, К. Коффка, В. Келер – стверджували, що змісти свідомості слід вивчати як структури, що не розкладаються на елементи, а сприймаються як ціле, не зводимо до суми його частин (подібно до того, що для розуміння мелодії не потрібно її розкладати на звуки-ноти). У гештальтпсихології отримала подальшу розробку проблема цілісності, поставлена Австрійською школою, яка вийшла за межі елементаристської методології асоціативної психології, піддавши її критиці і започаткувавши цілісний підхід до вивчення свідомості. Згідно з положеннями гештальтпсихології, вроджені механізми сприйняття сприяють

об'єднанню компонентів у цілісну структуру за принципом просторової близькості й схожості.

Гештальтпсихологія увібрала в себе ідеї і положення деяких наук, зокрема фізики, а також деяких філософських напрямів. Філософською основою гештальтпсихології став критичний реалізм, основні положення якого спирались, крім ідей феноменології Е. Гуссерля, на філософські тези Е. Геринга, Е. Маха, І. Мюллера, згідно з якими для людини існують два різних світи: *фізичний*, поза переживаннями і відчуттями (об'єктивний), і *психічний* – світ наших переживань і відчуттів (суб'єктивний). Психічна реальність у свою чергу ділиться на: фізіологічну реальність (процеси в мозку як відображення впливів зовнішнього світу) і психічну (феноменальну) реальність, які пов'язані між собою відносинами ізоморфізму (взаємної відповідності).

Відповідно до цих поглядів психологічні закони зводились у гештальтпсихології до законів фізіології мозку, але разом із тим вона не відмовлялась й від досліджень свідомості методом самоспостереження – *феноменологічної інтроспекції*, яка відрізнялась від розуміння *аналітичної інтроспекції*, що дробила психіку людини на ряд найбільш значущих властивостей. Самосвідомість розумілась тут як динамічне ціле, «поле», кожна точка якого взаємодіє з усіма іншими (за аналогією з електромагнітними полями у фізиці). Одиницею аналізу свідомості став *гештальт* як цілісна образна структура, що не зводиться до суми складових її відчуттів.

Таким чином, школа гештальтпсихології, спираючись на ідеї інтенціональності свідомості Е. Гуссерля, вдало відкинула ідею аналітичних інтроспекціоністів про атомарність сприйняття. Отже, філософські ідеї феноменології знайшли своє плідне втілення в деяких теоретичних і практичних положеннях гештальтпсихології.

УДК 17.035.2

Куриленко Т. В.

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Парадигмальний поворот сучасної філософії від «філософії свідомості» до «філософії комунікації» є усвідомленням того, що ідеалізм «філософії свідомості» потребує подолання за допомогою нової філософської теорії. Сучасна самосвідомість людської цивілізації має вийти за горизонт ідеалістичної «філософії свідомості» і на місце індивідуального суб'єкта пізнання поставити колективного суб'єкта (співтовариство).

Комунікація, порозуміння, згода як ключові поняття комунікативної філософії передбачають суб'єкт-суб'єктний зв'язок та визнання в людині суверенної особистості. Оскільки засадничими у філософії комунікації постулюються не суб'єктивні, а інтерсуб'єктивні, мовно-комунікативні структури, то комунікативна філософія у своїх питаннях сутнісно збігається з етикою як цариною міжособистісних людських взаємин.

Комунікативна філософія постає як філософська теорія комунікації, яка прагне осмислити різні сфери людської діяльності (політику, економіку, право) через ключові поняття дискурсу, комунікації, діалогу. І не тільки осмислити, а й впливати на ці сфери людської життєдіяльності. Комунікативна теорія доводить необхідність обґрунтування моральних норм та визначає принципи права людини і справедливості як необхідні чинники соціального і морального розвитку людини, формування її ціннісних орієнтацій. Відомі представники комунікативної теорії Ю. Габермас, К.-О. Апель обстоюють «новий-старий» принцип універсалізації, який передбачає рівноправну участь всіх людей у вирішенні та обґрунтуванні соціально-правових та моральних норм. І комунікація мислиться вже як етична категорія, адже всі учасники комунікативного процесу виступають рівноцінними суб'єктами в досягненні порозуміння в усіх сферах та проявах людської діяльності.

Комунікативна філософія є одним із впливових напрямків сучасної західної філософії, для якого характерною ознакою є звернення до «етики відповідальності». Відомий дослідник комунікативної теорії К.-О. Апель вважає, що визначальним принципом інтеграції людей у «комунікативну спільноту» є відповідальність. Він створює своєрідну «етику відповідальності», в якій відповідальність мислиться як діалогічний принцип, що виходить з факту існування людей у світі поруч одним з одним. Головною проблемою етики відповідальності є ситуація людини в її загальному вигляді як колективна, глобальна ситуація. У своєму намаганні досягнути людство як певну комунікативну спільноту, де діє принцип відповідальності не тільки кожного перед своїми близькими й далекими нащадками, а й, наприклад, відповідальності політиків у загальному глобальному масштабі, етика відповідальності постає універсалістською. В ній відбувається пошук відповіді на питання про можливість такої етичної норми, яка була б обов'язковою для кожного індивіда та слугувала б згоді й порозумінню людей у вирішенні ними практичних проблем.

Комунікативна філософія мислиться її ініціаторами спрямованою на досягнення єдності, взаєморозуміння, які стають можливими в демократичному дискурсі. Комунікація та діалог проголошуються

«домівкою інтерсуб'єктивності», за висловом Ю. Габермаса, «життєвим світом» людини. В контексті філософії комунікації сформульовані ідеї сучасної етики («етики відповідальності»), яка заснована на почутті власної відповідальності кожного учасника комунікативної спільноти, оскільки люди у світі існують поруч одним з одним і один для іншого.

Слід зазначити, що філософська теорія комунікації звернена до проблеми буття людини у світі, до проблеми її цінностей через осмислення інтерсуб'єктивних структур культури. Крім цього, вона ще й орієнтує сучасних дослідників на переосмислення всієї культури модерну. І в цьому переосмисленні важливо уникати крайнощів як схиляння перед традицією, так і вивищення ролі розуму в людській життєдіяльності, в культурі.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ: СУСПІЛЬНІ НАУКИ

ПІДСЕКЦІЯ: Соціальні процеси в умовах суспільних трансформацій

<i>Мейжис І. А.</i> Соціокультурний підхід у соціології	2
<i>Ляпіна Л. А.</i> Мультикультуралізм як діалог культур: соціологічна концепція Сейли Бенхабіб	4
<i>Коробов В. К., Владімірова Л. А., Коробов П. В.</i> Фактори раціональності кредитної поведінки: дефіцит доходів, фінансової культури та прийнятних умов кредитування	6
<i>Дрожанова О. М.</i> Громадська думка як соціальний інститут	7
<i>Калашнікова Л. В.</i> Професіоналізація соціологічної діяльності: вітчизняний досвід	9
<i>Фесенко А. М.</i> Бідність працюючого населення в Україні	11
<i>Іванова І. Ф.</i> Мова як об'єкт дослідження соціології культури	13
<i>Рожанська Н. В., Вольф О.-В. А.</i> Соціальний простір як міждисциплінарна наукова категорія	15
<i>Бороденко О. В.</i> Соціально-філософська проблематика в творчості Андрія Платонова	17
<i>Бондарець Б. Б.</i> Проблеми та перспективи суспільства споживання в сучасній Україні	20
<i>Чорна В. О.</i> Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення: гостро й актуально	21
<i>Бондаренко О. І.</i> Громадська активність як умова демократизації українського суспільства	24
<i>Волощук О. Ю.</i> Мотиви та мотивація наукової діяльності	25
<i>Мельничук В. М.</i> Проблема професійного самовизначення в соціологічній науці	27
<i>Козачук М. Б.</i> Поява нових видів волонтерства в умовах сучасних змін в Україні	29
<i>Стекольщикова В. А.</i> Металогізм сучасного медіатексту: ефективність, дієвість, впливовеність	31

ПІДСЕКЦІЯ: Сталий розвиток університетської освіти

<i>Бойчук М.</i> Організаційно-методична робота у структурі діяльності школи сільської місцевості.....	34
<i>Малюченко І. О.</i> Обґрунтування педагогічних умов впровадження інтерактивного освітнього середовища через навчально-науковий цикл дисциплін «Сталий розвиток як домінуюча стратегія на шляху виживання цивілізації: екологічний аспект»	36
<i>Сисоєва С. О., Мещанінов О. П.</i> Зміни університетської системи освіти: зростання та розвиток	39
<i>Мещанінов О. П.</i> Розширення освіти та можливостей поєднання дистанційних форм навчання і наукових досліджень	41
<i>Костєва Т. Б.</i> Якість університетської системи освіти в Україні.....	42
<i>Денищич Т. А.</i> Лінгводидактичні основи формування риторичної компетентності студентів-політологів.....	45

ПІДСЕКЦІЯ: Психологія в сучасному світі

<i>Васильєв Я. В.</i> Розвиток свідомості та саморозвиток особистості	48
<i>Гусак В. М.</i> Особливості діагностики професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників	50
<i>Каневський В. І.</i> Основні тенденції ПТСР в сучасній психології	51
<i>Хоржевська І. М.</i> Проблеми професійної культури	53
<i>Шилова Н. І.</i> Взаємодопомога як засіб формування альтруїстичних цінностей	55
<i>Антонова А. С.</i> Шляхи вдосконалення адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов	57
<i>Максименко Г.</i> Дослідження рівня адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища	59

ПІДСЕКЦІЯ: Соціальна робота в умовах сучасних економічних викликів в Україні

<i>Коваль Г. В., Палагнюк Ю. В.</i> Готовність до професійної діяльності студентів з інвалідністю	62

<i>Костєва Т. Б.</i> Застосування тренінгових технологій у соціальній роботі	64
<i>Лізаковська С. В.</i> До проблеми розвитку фандрайзингу в контексті становлення інститутів громадянського суспільства	66
<i>Лізаковські П.</i> Специфіка основних загроз безпеці в Республіці Польща	68
<i>Малиновська Н. Л.</i> Краєзнавчий аспект у вивченні курсу «Історія соціальної роботи»	70
<i>Полторак Л. Ю.</i> Особливості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до використання методів арт-терапії.....	72
<i>Попова Т. С.</i> Організаційно-правові засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні: реалії та потреби	75
<i>Сай Д. В.</i> Використання різних форм волонтерської діяльності у процесі формування моральних цінностей майбутніх соціальних працівників.....	78
<i>Скиба Т. Ю.</i> Формування державної політики розвитку вищої освіти України.....	80
<i>Сургова С. Ю.</i> Комунікативність як компонент культури спілкування майбутнього соціального працівника.....	82
<i>Файчук О. Л.</i> Актуальні проблеми здоров'я дітей та молоді, що мають бути об'єктом валеологічної діяльності соціального працівника	84
<i>Чубук Р. В.</i> Перцептивна складова як важливий аспект спілкування соціального працівника з молоддю	85

СЕКЦІЯ: ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

ПІДСЕКЦІЯ: Соціокультурні та антропологічні тенденції в розвитку сучасної філософської думки

<i>Броннікова Л. В.</i> Суспільство знань і постнекласична наука	89
<i>Маргеліс Н. В.</i> Ми мусимо навчитися чути себе українцями	90
<i>Костельнюк М. М.</i> Релігійна еліта в політичному контексті української державності.....	92

<i>Онофрійчук О. А.</i> Гносеологічний аспект філософії історії.....	93
<i>Полянська В. І.</i> Формалістичні ідеї в американському структуралізмі.....	95
<i>Суріна Г. Ю.</i> Взаємозв'язок феноменології та гештальтпсихології.....	97
<i>Куриленко Т. В.</i> Етичні аспекти комунікативної філософії	98

Редактор *С. Сидоренко, О. Сутрун*.
Технічний редактор, комп'ютерна верстка *А. Іщенко*.
Друк, фальцювальню-палітурні роботи *С. Волинець*.

Підп. до друку 10.11.2015.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 6,04. Обл.-вид. арк. 5,65.
Тираж 52 пр. Зам. № 4738.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009.

